

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

LƏTİFOV RƏBBİM FƏXRƏDDİN OĞLU

«AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BEYNƏLXALQ İQTİSADI
TƏŞKİLATLARLA ƏMƏKDAŞLIĞININ HÜQUQİ TƏMİNATININ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060404 - «İqtisadiyyat»

İxtisasın şifri və adı: «İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi»

Elmi rəhbər:
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
baş müəllim S.Z. SƏBZƏLİYEVƏ

Magistr proqramının rəhbəri:
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri:
İqtisad elmləri doktoru,
professor F.P. RƏHMANOV

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
FƏSİL I. BEYNƏLXALQ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞIN ÇOXTƏRƏFLİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	8
1.1. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın mahiyyəti və nəzəri əsasları.....	8
1.2. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri və alətləri.....	17
1.3. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların yaranmasının nəzəri əsasları.....	27
FƏSİL II. BEYNƏLXALQ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞIN ÇOXTƏRƏFLİ HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ SİSTEMİNDƏ BEYNƏLXALQ İQTİSADI TƏŞKİLATLAR, ONLARIN FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	36
2.1. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolu və onların təsnifatı.....	36
2.2. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində beynəlxalq ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar.....	51
2.3. Beynəlxalq maliyyə - valyuta münasibətlərinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar.....	59
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BEYNƏLXALQ İQTİSADI TƏŞKİLATLARLA ƏMƏKDAŞLIĞININ HÜQUQİ TƏMİNATI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	67
3.1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin müasir vəziyyətinin və tənzimlənməsinin hüquqi təminatının kompleks təhlili....	67
3.2. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığının əsas istiqamətləri və hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi məsələləri.....	78
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	99
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR.....	103

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bu gün beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin makrosəviyyədə tənzimlənməsi, yəni çoxtərəfli mexanizmlər və ya razılaşdırılmış hərəkətlər vasitəsilə bütövlükdə sistemin idarəedilməsi daha böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Makrosəviyyədə problemlərin obyektiv həlli ya çoxtərəfli, ya da üstmilli tənzimlənmə mexanizmlərinin olmasını tələb edir. Məhz belə bir şəraitdə beynəlxalq iqtisadi təşkilatların beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində ən aktiv və çoxnövlü vasitələrdən olmasını və dünyanın iqtisadi siyasətində əsas rol oynamasını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin genişləndirilməsini tələb edir ki, bu zaman da əsas istiqamətlərdən biri beynəlxalq iqtisadiyyatı tənzimləyən müxtəlif təşkilatlarla əlaqələri genişləndirməkdən ibarət olmalıdır. Azərbaycan da müstəqillik qazandığı ilk illərdən etibarən beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr qurmağa və bu əlaqələri dərinləşdirməyə çalışmışdır. Cəmiyyətin inkişafının bütün dövrlərində beynəlxalq təşkilatların rolu inkar olunmazdır. Beynəlxalq təşkilatların əsas məqsədi ölkələr arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, azad bazar iqtisadiyyatına keçid məqsədilə az inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi inkişaf və yenidənqurmanı müdafiə etmək, maliyyə sabitliyini qorumaq, dünya ticarətini çoxtərəfli, bərabərhüquqlu əsasda genişləndirmək, qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər üzrə müvafiq layihələr hazırlamaq, iqtisadiyyatı transformasiya olunan ölkələrə kömək məqsədilə, həmçinin bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə inkişafı və yenidənqurmanı müdafiə etmək, maliyyə və dünya ticarətini çoxtərəfli, bərabər hüquqlu əsasda genişləndirmək, nəzərə alınmaqla əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini və mexanizmini müəyyən etməkdən ibarətdir .

Azərbaycan Respublikası dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin çoxtərəfli əsasda tənzimlənməsini təmin edən beynəlxalq müqavilə və sazişlərlə qoşulmaqla beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlarla aktiv əməkdaşlığını qurdu bu əməkdaşlığı inkişaf etdirdi, həmçinin xarici siyasətində çoxtərəfli əsasda beynəlxalq

ticarət - iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazasının formalaşmasını təmin etdi və bu istiqamətdə özünün istinad nöqtəsini tapmış oldu.

Təqdim edilən problemin aktuallığı, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti dissertasiyanın mövzusunun seçilməsini müəyyən etmişdir, tədqiqatın predmet və obyekt məqsəd və vəzifələri, həmçinin onun məntiqi və strukturunu şərtləndirir.

Dissertasiya tədqiqatının predmetini dünya təsərrüfat əlaqələri ilə bağlı yeni tendensiyalar, ölkələrarası və çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın, həmçinin ümumilikdə beynəlxalq iqtisadi müasirliklərin tənzimlənməsində beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatların çoxtərəfli tənzimləmə fəaliyyətinin və mexanizminin, həmçinin bu tənzimlənmə prosesində dövlətlərarası və beynəlxalq hüququn yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatın obyektini isə dünya təsərrüfat əlaqələri və milli iqtisadiyyatların beynəlxalq və ölkələrarası iqtisadi – ticari münasibətləri, həmçininlə onunla bağlı digər proseslər təşkil edir.

Dissertasiya tədqiqatının məqsədi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və dünya təsərrüfat əlaqələrinin inkişafının müasir mərhələsində milli iqtisadiyyatlar arasındakı mövcud əlaqələrin və ümumiyyətlə dünya təsərrüfat əlaqələrinin tənzimlənməsinin hüquqi mexanizminin nəzəri və praktiki aspektlərinin təhlilini aparmaq, beynəlxalq – hüquqi və çoxtərəfli tənzimlənmə sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolunu müəyyənləşdirmək, bunun əsasında beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən çoxtərəfli tənzimləmə mexanizminin mövcud vəziyyətini və onun aktual problemlərini üzə çıxarmaq və Azərbaycanın dünya təsərrüfatı ilə münasibətlərinin tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolunun xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyətində iştirakının, həmçinin bu təşkilatlarla münasibətlərinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi və gələcək prioritetlərinin dəqiqləşdirilməsindən ibarətdir. Məqsədə nail olmaqdan ötrü tədqiqatın qarşısında bir sıra vəzifələr dayanmışdır ki, bunlar da aşağıdakıların təhlilini nəzərdə tutur:

- 1) Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın konseptual əsaslarının araşdırılması və bu istiqamətdə metodoloji məsələlərin tədqiqi;

2) Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın mahiyyətinin açılması, onun milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmini istiqamətində əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi və nəzəri əsaslarının geniş tədqiq edilməsi;

3) Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolunun və fəaliyyətlərinin əsas prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, bu təşkilatların yaranmasının nəzəri əsaslarının geniş tədqiq edilməsi;

4) Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində beynəlxalq ticarət əlaqələrinin və beynəlxalq maliyyə - valyuta münasibətlərinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatların rolunun tədqiq edilərək müəyyənləşdirilməsi;

5) Azərbaycan Respublikasının dünya təsərrüfat əlaqələrinə integrasiyasının hazırkı vəziyyətində beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin tənzimlənməsinin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin kompleks təhlilinin aparılması;

6) Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar və beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığının əsas istiqamətlərinin tədqiq edilməsi və əməkdaşlığının inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazasını beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının işçi materialları və sənədləri, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, xüsusilə də Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Xarici İşlər Nazirliyinin müxtəlif statistik və normativ – metodiki materiallar, bir sıra seminar və konfransların sənədləri, elmi araşdırmalar və digər elmi ədəbiyyatlar təşkil etmişdir.

İşin nəzəri – metodoloji bazasını beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri, beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlar haqqında alimlərin tədqiqatları, elmi yanaşmalar, müasir iqtisadiyyatda çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsində beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatların roluna, fəaliyyətlərinin prinsiplərinə dair yerli və xarici iqtisadçı alimlərin əldə etdikləri nəticələr, beynəlxalq və regional təşkilatların aparıcı mütəxəssislərinin tədqiqatları təşkil etmişdir. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məsələlərin həllinə nail olmaq üçün

müqayisəli təhlil, statistik, struktur, məntiqi, funksional, səbəb – nəticə və dünya çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin təhlilini həyata keçirmək və bu proseslərdə beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinin tənzimləyici mexanizminin özünəməxsus istiqamətlərinin öyrənmək üçün digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onun Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları tərəfindən işdə göstərilən bəzi müddəaların beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə, həmçinin beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıqda tətbiqi mümkünlüyü, həmçinin müəllif tərəfindən araşdırılan məsələlərin “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, “Beynəlxalq iqtisadi hüquq”, “Dünya iqtisadiyyatı”, “Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar” kimi fənn istiqamətlərinin tədrisində köməkçi material kimi istifadə edilə bilməsi ilə bağlıdır. Dissertasiyanın materialı həm Azərbaycanda, həm də ondan kənarda beynəlxalq və regional təşkilatlarla təmasda olan subyektlər və tələbələr üçün maraq kəsb edə bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müəllif tərəfindən əldə edilən tədqiqat nəticələri elmi yeniliyin növbəti elementləri ilə səciyyələnir:

- beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın ölkə iqtisadiyyatının davamlı iqtisadi inkişafına təsir imkanı sübut edilmiş və onun səmərəli tənzimlənməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində ticarət-iqtisadi, eləcə də maliyyə-valyuta münasibətlərinin çoxtərəfli tənzimlənməsinin təşkilati formaları kimi beynəlxalq iqtisadi təşkilatların yaranmasının obyektiv zəruriliyi və çoxtərəfli tənzimlənmə sistemində müstəsna rolu əsaslandırılmış, onların fəaliyyətinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir;

- iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri qismində dövlətlərarası və beynəlxalq – hüquqi kimi tənzimləmə üsulları seçilmiş, onların əsas istiqamətləri göstərilmişdir;

- Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əlaqələrinin tənzimlənmə mexanizminin hüquqi təminatının səmərəli əsasda formalaşdırılması və iqtisadi

əməkdaşlığının inkişafının strateji istiqamətlərinin reallaşdırılması məqsədilə təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlıq sferasında beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla Azərbaycanın əməkdaşlığının müasir vəziyyəti tədqiq və təhlil edilmiş, əməkdaşlığın prioritetləri istiqamətində həyata keçiriciləck tədbirlərə və onların reallaşdırılmasına tələblər müəyyənləşdirilmişdir;

Dissertasiyanın strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklifdən ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslı “Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın çoxtərəfli tənzimlənməsinin nəzəri əsasları” adlanır. Bu fəsildə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın nəzəri əsasları tədqiq edilmiş, iqtisadi əməkdaşlığın dövlətlərarası və beynəlxalq–hüquqi tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri və alətləri müəyyənləşdirilmiş, iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarının yaranmasının nəzəri əsasları geniş tədqiq edilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı adlanır: “Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar, onların fəaliyyətinin əsas istiqamətləri”. Bu fəsildə iqtisadi əməkdaşlığın çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolu öyrənilmiş və təsnifatı aparılmış, iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində beynəlxalq ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirən təşkilatların fəaliyyəti tədqiq edilmiş, beynəlxalq maliyyə - valyuta münasibətlərinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinin əsasları öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın « Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığının hüquqi təminatı və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» adlı üçüncü fəslində Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin müasir vəziyyəti tədqiq edilmiş və tənzimlənməsinin hüquqi təminatının kompleks təhlili aparılmış, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığının əsas istiqamətləri araşdırılaraq, mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş, əməkdaşlığın hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı və internet resurslar geniş təqdim edilmişdir.

FƏSİL I. BEYNƏLXALQ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞIN ÇOXTƏRƏFLİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın mahiyyəti və nəzəri əsasları

Dünya dövlətləri iqtisadi integrasiya yolu ilə öz istehsal güclərini, istehsalın səmərəliliyini və bütün bunların nəticəsində isə əhəlinin rifahını yüksəltməyə səy göstərirlər. Beynəlxalq iqtisadi integrasiya əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkəti, kapital və iş qüvvəsinin beynəlxalq hərəkəti, birgə iqtisadi, valyuta-maliyyə, elmi-texniki, sosial, xarici və hərbi siyasətin razılığı ilə həyata keçirilməsinə əsaslanır. Beynəlxalq iqtisadi integrasiya dövlətlərin siyasi və təsərrüfat sistemlərinin iqtisadi cəhətdən birləşməsi olub, milli təsərrüfatlar arasında BƏB-in müxtəlif səviyyələrdə həyat keçirilməsidir. Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın ən mükəmməl forması ümumi bazardır. Ümumi bazar integrasiyanın mühüm mərhələsidir. Gömrük birliyinin təbii nəticəsi olaraq birliyə daxil olan ölkələr arasında istehsal amillərinin (iş qüvvəsi, kapital, sahibkarlıq) sərbəst hərəkəti təmin olunduqda bu ölkələr arasında «ümumi bazar» yaradılmış olur.

V. Rıbalkin yazır ki, "Geniş miqyaslı, dayanıqlı və daimi işgüzar əməkdaşlıq maraqları, qarşılıqlı səmərəliliyi, açıq insan ünsiyyətini öncədən müəyyən edir, həmçinin milli qapalılığın və eqoizmin öhdəsindən gəlmək ehtiyacını gücləndirir. Dövlət sərhədlərinin, xüsusilə rəsmi-bürokratik və maliyyə proseduraları sahəsində şəffaflığının əlavə ilkin şərtləri yaradılır"¹.

Beynəlxalq integrasiyanın ən ali forması iqtisadi və valyuta ittifaqıdır. İqtisadi integrasiya prosesi ilk növbədə təsərrüfat subyektlərinə (firmalara, idarələrə, təşkilatlara, müəssisələrə və s. təsərrüfat subyektlərinə) imkan verir ki, bütün region miqyasında iqtisadi resurslardan (maliyyə, maddi, əmək) yeni texnologiya və texnikadan istifadə etməklə iqtisadi integrasiyaya daxil olan dövlətlərin bazarlarının tələbatını ödəmək üçün məhsul istehsalını həyata keçirsinlər.

¹ Рыбалкин В. Международные экономические отношения.- Москва, 1999, - 503 с

İkincisi isə region miqyasında ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin bir-birinə yaxınlaşması, yaranmış sosial problemlərin birgə həlli, əhalinin məşğuliyyəti, sosial təminatı və səhiyyənin gələcək inkişafı təmin edilsin.

Valyuta ittifaqı isə müəyyən ölkələrin bir ittifaqda birləşməsidir. Buna misal olaraq, 1979-cu ildən fəaliyyət göstərən Avropa valyuta sistemini göstərmək olar. Bu ittifaq yaradılarkən ilk növbədə ittifaq daxilində valyutanın sabitliyi, iqtisadi inkişafını təmin edilməsi, beynəlxalq valyuta, valyuta sisteminə tənzimləşdirici təsir göstərməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Avropa valyuta sistemi ilk illər kollektiv valyuta olan «EKYU»-dan uzun müddət istifadə etmişlər. 80-ci illərdə Avropa valyuta sistemi böhran keçirdi və 90-cı illərdə bu böhran daha da dərinləşdi.

İqtisadi integrasiya prosesi bir sıra amillərlə: təsərrüfat həyatının qloballaşdırılması; beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi; ümumdünya elmi-texniki inqilab və milli iqtisadiyyatının sərbəstliyinin artması ilə bağlıdır.

Bütün bu amillər isə bir-biri ilə sıx əlaqədardır.

XX əsrin ikinci yarısında dünya təsərrüfatında lider dövlətlər meydana gəldi ki, onların da ətrafında iqtisadi inkişafın sürətli inkişaf zonaları yarandı. Bu, Avropa İttifaqı, ABŞ və Yaponiyadır. Bu ölkələr elm tutumlu məhsulların istehsalı və ixracı ilə məşğul olan ölkələrdir. Bunlardan başqa, elektron texnikası istehsal edən Çin və Cənubi-Şərqi Asiyanın sənaye ölkələrini (Cənubi Koreya, Tayvan, Sinqapur, Honkonq, Tailand, Malayziya, İndoneziya) göstərmək olar.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ixracı üzrə Yeni Zelandiya, Yunanıstan, Hollandiya, Braziliya və Finlandiyanı göstərmək olar. Bu ölkələrdən başqa, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən ABŞ və Böyük Britaniya da kənd təsərrüfatı məhsullarını ixrac edir.

Dünyanın bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələri isə (OPEK) neft istehsalı və ixracı ilə məşğul olurlar.

İntegrasiya prosesinin stimullaşdırılmasında əsas amillərdən biri milli iqtisadiyyatın sərbəstliyinin (açıqlığı) artması və onun bazar prinsipləri ilə inkişaf etməsidir.

İqtisadi integrasiya təsərrüfat fəaliyyətlərinin beynəlmilləşməsi prosesi olmaqla ölkələr arasında əmək bölgüsünü dərinləşdirir, istehsalın inkişafına və səmərəliliyinin artmasına şərait yaradır. Əmək bölgüsünün çox yüksək səviyyədə olması Qərbi Avropada və Amerikada regional iqtisadi integrasiyanın geniş vüsət almasına səbəb olmuşdur. İqtisadi integrasiya Afrika və Latın Amerikası ölkələrində, nisbətən güclü formada islam təşkilatına daxil olan ölkələr arasında da getməkdədir.

İqtisadi integrasiyanın nümunələrindən biri Cənubi Asiyanın Regional Əməkdaşlıq Assosiasiyasıdır (SAARK). Bu Cənubi Asiya ölkələrinin çoxcəhətli əməkdaşlığına yardım göstərən beynəlxalq təşkilatdır. İştirakçıları: Banqladeş, Hindistan, Nepal, Pakistan və Şri-Lankadır. Bu birlik 1985-ci ildə yaranmışdır. İşçi orqanı olan katiblik Katmandu şəhərində (Nepal) yerləşir.

Bundan başqa, dünyanın xammal istehsal edən ölkələrinin assosiasiyası da fəaliyyət göstərir.

Bu assosiasiya dünya bazarlarına kollektiv surətdə təsir göstərilməsinin geniş yayılmış formasıdır. Assosiasiyanın üzvü olan ölkələr müəyyən xammalın, məsələn, neft, civə, mis, dəmir filizi, qəhvə və s. istehsalı və satışı sahəsində təsərrüfat fəaliyyətlərini əlaqələndirirlər. Hazırda dünyada 20-dən çox belə assosiasiya vardır. Assosiasiyaların yaradılması təbii ehtiyatlar üzərində milli nəzarəti gücləndirməyə, ölkələrin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrində bərabərhüquqlu olmağa şərait yaradır.

Son illərdə yaradılmış qruplaşmalardan biri Keçmiş SSRİ-nin ərazisində MDB şəklində təşkil edilmiş integrasiyadır. MDB-yə daxil olan ölkələr iqtisadi əməkdaşlıq sistemində vahid energetika, nəqliyyat, telekommunikasiya və s. əlaqələrin yaradılmasının qarşılarına məqsəd qoymuşlar.

Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, bu birliyə daxil olan ölkələrin iqtisadiyyatı bir-biri ilə sıx bağlıdır. Məsələn, bu dövlətlərin təsərrüfat əlaqələrinin 3/4 hissəsi təkcə Rusiya dövlətinin payına düşür. Bu cür integrasiyanın olmasının əsas səbəbi keçmişdə mövcud olmuş istehsal əlaqələri, istehsal və sosial infrastrukturun yaranması, vahid elmi-tədqiqat sferası və informasiya sisteminin formalaşmasıdır.

Dünya iqtisadi integrasiya prosesində iki meyl özünü göstərir:

1. beynəlxalq yaxınlaşma;

2. regional yaxınlaşma.

Beynəlxalq miqyasda yaxınlaşma dünya ticarətində tətbiq edilən tarif və qeyri-tarif məhdudlaşdırmalarının (TTBS, ÜTT) vasitəsilə aradan qaldırılması yolu ilə həyata keçirilir. Regional yaxınlaşma zamanı isə regional iqtisadi birliklər yaradılmaqla üzv ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələri və ümumiyyətlə, iqtisadi siyasəti uyğunlaşdırılır. Bu ölkələrin iqtisadi və siyasi məsələləri bir-birilə uzlaşdırılır.

Y. Avdokuşinə görə: "iqtisadi integrasiya, öz növbəsində, bu prosesin iştirakçısı olan ölkələrin istehsalının beynəlmilləşdirilməsinin sürətlənməsi, onların əsas ictimai-iqtisadi parametrlərinin tarazlaşdırılması üçün şərait yaradır"².

Beynəlxalq integrasiyanın formalarından azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı, ödəmə ittifaqı, ümumi bazar, iqtisadi və valyuta ittifaqını göstərmək olar.

İqtisadi integrasiyanın ən sadə forması azad ticarət zonasıdır. Azad ticarət zonasında qarşılıqlı ticarətdə gömrük rüsumları və kəmiyyət məhdudiyyətləri ləğv edilir. Burada hər bir dövlət üçüncü bir ölkəyə münasibətdə müstəqil ticarət siyasəti yeridir, bu zonaya daxil olan ölkələrdən əmtəə və xidmətlər yerlərini sərbəst dəyişə bilməz. Buna misal olaraq, Avropa Azad Ticarət Assosiasiyasını (AATA) göstərmək olar. Bu məhəlli iqtisadi qruplaşması 1960-cı ildə Stokholm Konvensiyası əsasında yaradılmışdır. AATA-nın əsasını azad ticarət zonası təşkil edir.

Bundan başqa, Latın Amerikası Azad Ticarət Zonası (1961) və Şimali Amerika Sərbəst Ticarət Assosiasiyası (NAFTA-1994) fəaliyyət göstərir.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın formalarından biri gömrükxana ittifaqıdır. Bu zaman müqavilə əsasında iki və daha çox ölkə vahid gömrükxana ərazisi yaradır və həmin məqsədlə vahid xarici gömrük tarifini müəyyənləşdirir, vahid gömrük idarəsi fəaliyyət göstərir. Gömrük İttifaqları qeyri-məhdud və natamam olur.

İlk gömrük birliyi 1883-cü ildə Prussiyada tətbiq edilən Alman Gömrük Birliyidir. Belçika, Hollandiya və Luksemburq 1944-cü ildə gömrük birliyi yaradılması haqqında saziş bağladılar. Həmin birlik 1948-ci ildə fəaliyyətə başladı.

Gömrük ittifaqı ödəmə ittifaqı ilə tamamlanır, valyuta əməliyyatlarında hesablaşmaların çevrilən valyuta ilə aparılmasına xidmət edir.

² Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. – Москва, 2001.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın 3 müxtəlif forması vardır:

1. Azad ticarət zonaları; 2. Gömrük ittifaqları; 3. Vahid bazar və iqtisadi birlik

1. Azad ticarət zonaları. Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın inkişafında məntiqi və xronoloji mərhələ azad ticarət zonası hesab olunur. Müasir anlamda bu imtiyazlı zona daxilində, əmtələrlə beynəlxalq ticarət kömrük və kəmiyyət məhdudiyyətlərindən azaddır. Adətən müvafiq zona haqqında konkret razılaşmada bir neçə il ərzində sənaye məhsullarının sərbəst ticarət zonasını yaradarkən qarşılıqlı surətdə gömrük rüsumlarının və digər qeyri-tarif məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması nəzərdə tutulur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının liberallaşdırılması məhdud xarakter daşımaqla gömrük nomenklaturasında bir neçə bəndi əhatə edir. Azad iqtisadi zonaların yaradılmasında yaxınlaşmanı ləngidən, lakin dağıdıcı xarakter daşımayan bir sıra höqsanlar da aşkar olunmuşdur.

2. Gömrük ittifaqları. Beynəlxalq iqtisadi intqrasiyanın sonrakı pilləsi gömrük ittifaqıdır. Bunu bir və ya bir neşə dövlətin öz aralarında ticarətdə kömrük rüsumlarını ləğv etmək haqqında razılaşması kimi, kollektiv proteksionizm kimi müəyyənləşdirmək olar. QATT-ın XİS maddəsinə uyğun olaraq gömrük ittifaqı bir neçə gömrük ərazilərinin biri ilə əvəz olunması olub bütün gömrük rüsumlarını tam ittifaq daxilində ləğv edərək, ittifaq xaricində vahid gömrük tariflərinin tətbiq edilməsidir. Bir sıra nəşrlərdə azad ticarət zonasına və kömrük ittifaqlarına dəqiq olmayan təriflər verilir. Bunlar arasında əsas fərq kimi azad ticarət zonalarında kömrük tariflərinin tədricən azaldılması və qeyri tarif manelərinin aradan götürülməsi və s götürülür. Kömrük ittifaqında isə kömrüksüz ticarət üzv ölkələr arasında mövcuddur, kənar ölkələrə isə vahid kömrük tarifləri tətbiq olunur. Kömrük ittifaqı daxilində iştirakçı dövlətlərin istehsal və istehlakının quruluşunda ciddi dəyişikliklər baş verir. Vahid xarici ticarət siyasətini yeridilməsi (proteksionist tədbirlər və s.) nəticəsində ölkələr arasında əmtəə axınları tənzim olunur.

3. Vahid bazar və iqtisadi birlik. Beynəlxalq integrasiyanın daha yüksək pilləsi vahid bazardır. Hal hazırda integrasiyanın inkişafında bu mərhələ ancaq Avropa Birliyində formalaşmışdır ki, onun da təcrübəsi əsasında praktiki nəticələr çıxarılır və qiymətləndirilmələr aparılır. Yəqin ki, gələcək perspektivlərdə belə digər integrasiya

quruluşlarının inkişafı nəticəsində bu qruplaşmalara xas olan və Aİ təcrübəsindən fərqli olan yeni hallar meydana çıxacaqdır.

Gömrük ittifaqının vahid bazara inkişaf edərək keçməsinə həm iqtisadi amillər, həm də siyasi amillər səbəb olur. Prinsipi etibarı ilə vahid bazarın qurulması vahid iqtisadi hüquqi informasiya məkanının yaradılması ilə tamamlanmalıdır ki, bu da həmin integrasiya qruplaşmasının daha yüksək pilləsinə - iqtisadi birliyə keçməsinə təkan verməlidir.

Iqtisadi integrasiya proseslərinin nəzəri dərkinə sistemli yanaşma 1950-ci illərdən başlanmışdır. Bu mövzuda ilk tədqiqat əsəri Y.Vaynerin kitabı olmuşdur. Doğrudur, 1950-ci illərə qədər də göstərilən istiqamətdə tədqiqatlar aparılmış və müəyyən mülahizələr irəli sürülmüşdür. Müasir dövrdə, regional iqtisadi integrasiyaya həsr edilmiş çoxlu sayda konsepsiyalar mövcuddur. Bazar konsepsiyasının tərəfdarları. (Vayner, Lipser, Repke, Predolem və s.) iqtisadiyyatın tənzimlənməsində bazarın ən səmərəli vasitə olması fikrini əsas götürürlər. Buna görə də bəziləri integrasiyanı bir neçə ölkənin ərazisi çərçivəsində vahid bazar məkanının yaradılması kimi qəbul edir. Belə bazarın yaranması üçün xarici ticarət və valyuta sıralarına dövlət müdaxiləsi olmamalıdır. Integrasiya blokuna daxil olan ölkələr arasında bazar subyektlərinin fəaliyyəti üzərində bütün məhdudiyyətlər götürülməli və hazır məhsul və xidmətlərin, eləcə də istehsal amillərinin blok daxili sərbəst hərəkəti təmin olunmalıdır. Beynəlxalq ticarətin neoklassik nəzəriyyəsinin prinsiplərinin rəhbər tutmaqla bazar konsepsiyasının tərəfdarları, regional integrasiyanı istehsal amillərinin sərbəst hərəkətini təmin edən ən əlverişli vasitə kimi qəbul edirlər. Və buna görə də həmin istiqamətdə aparılan nəzəri tədqiqatlarda əsas mövqe gömrük ittifaqı konsepsiyasına məxsusdur. Bu konsepsiya Amerikan iqtisadçısı Ç.Vayner tərəfindən hazırlanmış və sonrakı dövrlərdə təkmilləşdirilmişdir.

Beləliklə, gömrük birliyi konsepsiyasına gömrük ittifaqının istehsal və istehlak effekti anlayışları daxil edilmişdir. Lipsey və Midin tədqiqatlarından belə bir nəticə də çıxır ki, gömrük ittifaqı xarici ticarət asılılığı minimum səviyyədə

olan və əlaqələrin böyük qismi gələcək partnyorlarla qurulan ölkələr üçün daha sərfəlidir.

1960-cı illərdən başlayaraq dünya iqtisadiyyatında gedən integrasiya prosesləri aydın şəkildə göstərir ki, ticarətin liberallaşması nəinki istehsalın optimal yerləşməsinə təmin etmir, hətta geniş təkrar istehsal prosesində ümumi gərginlik yaradır. Bu dövrdən başlayaraq nəzəri tədqiqatların əğırlıq mərkəzi integrasiyanın yeni formalarının araşdırılması, bütövlükdə prosesin tənzimlənməsi üzərinə keçmişdir.

Integrasiya prosesinin bazar institusional konsepsiyası integrasiya prosesində bazarın öncül rolunu inkar etməməklə yanaşı, həmin prosesin səmərəli gedişi üçün iqtisadi idarəetmədə komitə və komissiyalarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Blokdaxili ölkələr öz milli müstəqilliklərini saxlamaqla yanaşı iqtisadiyyatın əlaqələndirilmiş proporsiyalarına uyğun idarəetmə sferasında bəzi səlahiyyətlərini həmin qurumlara həvalə edirlər. Başqa sözlə, integrasiya prosesi nəinki milli bazarların birləşdirilməsinə gətirib çıxarır, o həm də təsərrüfat siyasətinin müxtəlif cəhətlərin dövlətlər arasındakı orqanlar tərəfindən əlaqələndirilməsinə də səbəb olur. Belə institusional konsepsiya, bazar mexanizmindən fərqli olaraq bir sıra problemlərin həllini də nəzərdə tutur:

1. Iqtisadiyyatda durğunluğa yol verməmək;
2. Iqtisadiyyatda tam məşğulluğa nail olmaq;
3. Geri qalmış rayonları inkişaf etdirmək;
4. Milli və beynəlxalq korporasiyaların fəaliyyətini tənzimləmək və

s.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, integrasiya prosesi heç də yuxarıda qeyd edilən klassik sxem çərçivəsində baş vermir. Digər tərəfdən, regional iqtisadi integrasiyaya qoşulmuş ölkələr ilk növbədə milli mənafeələrinin tam ödənilməsinə çalışırlar. Qeyd etdiyimiz kimi, əsas məqsəd hər şeydən əvvəl, resurslardan istifadə səmərəliliyini yüksəltmək və texniki tərəqqini sürətləndirmək əsasında iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Bazar institusional konsepsiyasının tərəfdarları gömrük birliyi

nəzəriyyəsinə statik mövqedən fərqli olaraq dinamik yanaşmanı irəli sürmüşdülər. Bu tədqiqatlarda həmin iqtisadçılar

Beləliklə, integrasiya prosesində iqtisadi səmərəliliyin bərqərar olması başlıca olaraq rəqabətin səviyyəsindən asılıdır.

Buna görə də, milli iqtisadiyyatın simasını müəyyən edən istehsal sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi obyektiv zərurət kimi meydana çıxır və bu prosesdə dövlət müdaxiləsi mühüm amillərdən birinə çevrilir. Sözüən ən geniş mənasında bazar və bazari- institutsional konsepsiyaları arasında elə bir prinsipial fərq yoxdur. Belə ki, hər iki halda dövlət integrasiya prosesinə aktiv müdaxilə etmir. Lakin kəskin təzadlar yaranarsa, onda institutsionistlərin fikrincə, dövlət, yaxud üst dövlət qurumları müəyyən tədbirlər həyata keçirməli və bazar mexanizminin tam sərbəst fəaliyyətini təmin etməlidirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki konsepsiya beynəlxalq ticarətin neoklassik nəzəriyyəsinə əsaslanır.

Deyilənlərlə yanaşı daha bir məsələni qeyd etmək zəruridir ki, neoklassik nəzəriyyə, hər hansı bir firmanın trans-milli korporasiyaya çevrilməsi prosesini şərh edə bilmir. Digər tərəfdən, nəzərdən keçirilən konsepsiyalar bir çox mühüm amilləri integrasiya prosesindən sərf-nəzər edirlər. Belə ki, göstərilən konsepsiyalar çərçivəsində həyata keçirilən iqtisadi integrasiya müxtəlif milli mənsubiyyətli ölkələri vahid iqtisadi məkanda birləşdirərək milli adət-ənənə, tarixi köklər, ümumbəşəri dəyərlərə yanaşma tərzii və s. baxımından millətləri qarşılıqlı uyğunluğu və qarşılıqlı dözümlüyunü nəzəri-diqqətdən kənarda qoyur. Eləcə də sosial-siyasət, ilk növbədə gəlirlərin bölüşdürülməsi problemi iqtisadi integrasiyanın yuxarıda adları çəkilən konsepsiyalarında əks etdirilməmişdir. Bu amillərin mühümlüyunü əsas götürən iqtisadçılardan bir qrupu iqtisadi integrasiya prosesində bazar mexanizminin rolunu fərqli formada qiymətləndirməyə cəhd göstərmişlər.

Iqtisadi ədəbiyyatda integrasiyanın dirijist konsepsiyasının tərəfdarları kimi tanınan tədqiqatçılar (R.Kuper, A.Marşall, Q.Mürdal, Y.Tinbergen və s.) neoliberal cərəyanın əsası kimi istifadə olunan beynəlxalq ticarətin neoklassik nəzəriyyəsinə kəskin tənqidi münasibət birləşdirir. Onların fikrincə, birləşmiş, integrasiya olunmuş bazarda mal və istehsal amillərinin sərbəst

hərəkəti integrasiya prosesinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi qəbul edilə bilməz. Bu cərəyanın görkəmli nümayəndələrindən biri olan Q.Mürdal dünya bazarının inkişaf etməkdə olan ölkələrə mənfi təsirini önə çəkərək (neoklassiklərə görə isə əksinə olmalı, yəni həmin təsir mənafehin tarazlığını, qiymət və gəlirlərin uyğunlaşmasına gətirib çıxarmalı idi) siyasi amillərin inkarına əsaslanan «xalis» iqtisadi nəzəriyyənin əleyhinə çıxış etmişdir: «...Milli siyasi mənafehlər istehsal amillərinin real surətdə yerləşməsinə təsir göstərə bilməz. Bazar mexanizminin tam sərbəst fəaliyyəti şəraitində digərlərinin iqtisadi-sosial vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxaracaqdır». Başqa sözlə, azad rəqabətə əsaslanan birləşmiş bazar özlüyündə resursların səmərəli yerləşdirilməsi və tarazlaşdırılmış inkişafı üçün kifayət deyildir. Bu fikrini davam etdirərək Q.Mürdal belə bir nəticəyə gəlir: «...Real məzmunlu beynəlxalq integrasiya üçün dünya bazarında azad rəqabətin formalaşması deyil, «şansların bərabərliyi» zəruridir ki, bu da dövlətin bazar proseslərinə aktiv müdaxiləsi olmadan qeyri-mümkündür». Dirijist konsepsiyasının digər nümayəndəsi Y.Tinberqen azad rəqabətli bazar mexanizminin həm sosial, həm də iqtisadi nöqteyi-nəzərdən optimal inkişafa nail olunmasının mümkünsüzlüyünü qeyd edərək, «pozitiv» və «neqativ» integrasiya terminlərini iqtisadi leksikona daxil etmişdir. Onun fikrincə, yalnız məhdudiyyətlərin ləğvinə və bazar mexanizminin sərbəst fəaliyyətinə əsaslanan integrasiya neqativ integrasiyadır. Tinbergenə görə, tam iqtisadi integrasiya yalnız bloka daxil olan ölkələrin fəvqəlmilli səviyyəsində iqtisadi siyasət ünsürlərinin mərkəzləşdirilməsi sayəsində mümkündür. Ən ümumi formada yanaşdıqda, dirijist cərəyanının neoklassiklərə münasibətdə ifrat sol mövqe tutduğunu görürük. Belə ki, göstərilən istiqamət integrasiyanın subyekti kimi dövlətin özünü ön plana çəkməklə onun obyektini son dərəcədə daraldır. Yəni integrasiya prosesi yalnız hüquqi normativlərə uyğun olaraq dövlətlərarası əməkdaşlıq formalarını, başqa sözlə makro səviyyəni əhatə edir. Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrin integrasiya qruplaşmalarının təcrübəsi göstərir ki, dirijist konsepsiyanın mövqeləri getdikcə zəifləməkdədir. Bu, heç də o demək deyildir ki, regional iqtisadi proseslər tam bazar mexanizmi əsasında gedir və dövlət

müdaxiləsi həyata keçirilmir. Problem sadəcə olaraq, rəqabət şəraitinin sağlam əsaslarla formalaşmasında dövlətin adekvat müdaxilə üsulu və metodlarının seçilməsindədir. Valyuta integrasiyası dedikdə, regional səviyyədə valyuta siyasətinin əlaqələndirilməsi mexanizmi, valyuta-kredit və maliyyə təşkilatlarının yaradılması prosesi başa düşülür.

Valyuta integrasiyası öz mahiyyəti etibarı ilə regional iqtisadi integrasiyanın iqtisadi ittifaq mərhələsində həyata keçirilən prosesdir. Bununla belə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təcrübəsində valyuta integrasiyasına, valyuta zonalarına və birliklərinə rast gəlinir. Valyuta birliyində isə üzv ölkələr regional səviyyə vahid valyutadan istifadə edirlər. İkincisi, valyuta birliyində hər region daxili, həm də region xarici iqtisadi əlaqələrdə üzv-ölkələrin apardığı valyuta-kredit və maliyyə siyasəti regional valyutaya əsaslanır. Valyuta zonasında bu hal müşahidə olunmur. Üçüncüsü, valyuta zonası valyutaların kurs nisbətlərinin tənzimləyir. Özünün pula olan tələbatını hər bir ölkə müstəqil surətdə ödəyir. Valyuta birliyində isə pulun emissiyası vahid mərkəzdən həyata keçirilir. Valyuta birliklərinin nəzəri tədqiqatı 1960-cı illərdən başlayaraq Şitovski, Mandell və s. iqtisadçılar tərəfindən aparılmışdır. Mandellin optimal valyuta zonaları nəzəriyyəsinə görə valyuta birlikləri ölkə və region daxili səviyyədə istehsal amillərinin sürətli hərəkət qabiliyyətini artıran başlıca vasitədir.

1.2 Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri və alətləri

Təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi, dünya iqtisadiyyatında ölkələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi, global problemlərin yaranması və kəskinləşməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin məqsədyönlü tənzimlənməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir. Dünya təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin çoxtərəfli dövlətlərarası tənzimlənməsi hələ ikinci dünya müharibəsinə qədər meydana gəlmişdir. Lakin,

dövlətlərarası tənzimləmə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yalnız müharibədən sonrakı illərdə ciddi amilə çevrilmişdir.

Beynəlxalq münasibətlərin dövlətlərarası tənzimlənməsi müxtəlif ölkələrin könüllü surətdə öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin və dünya təsərrüfat əlaqələri sferasında ümumi davranış qaydalarının məcmusudur.

Dünya təsərrüfatının müharibədən sonrakı illərdə inkişafı göstərir ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətlərarası tənzimləmə sisteminin formalaşması və inkişafının əsas təkanverici amilləri aşağıdakı proseslər olmuşdur.

Birincisi, gömrük tariflərinin aşağı salınması yolu ilə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasının zəruriliyi: ikinci dünya müharibəsi nəticəsində dağılmış Avropa iqtisadiyyatı sürətli bərpa prosesini tələb edirdi ki, bu da xarici ticarət əlaqələrinin aktivləşdirilməsini, kapitalın sərbəstə hərəkətinin dəstəklənməsini, beynəlxalq hesablaşmalar sisteminin qaydaya salınmasını nəzərdə tuturdu. Bu amil Bretton-Vuds konfransının qərarlarında və QATT, BVF, BYİB kimi beynəlxalq təşkilatların yaranmasında mühüm rol oynadı. Sonradan əksər ölkələr başa düşdülər ki, azad beynəlxalq ticarət dinamik artıma yol açır, dünya üzrə texnologiyaları hərəkət etdirir, əmək məhsuldarlığının artırılmasını stimullaşdırır, müəssisələr üçün irihəcmli dünya bazarlarını açır.

İkincisi, imperializmin müstəmləkə sisteminin dağılması və azadlıq qazanmış ölkələrin iqtisadi inkişafının təmin edilməsi: bu ölkələr 1960-1970-ci illərdə dünya təsərrüfat əlaqələrinin yenidən qurulması, yeni iqtisadi qaydanın bərqərar edilməsi tələbləri ilə çıxış etməyə başladılar. Onlar həmçinin daha yüksək qiymət səviyyələrində xammal bazarlarının sabitləşdirilməsini, sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə proteksionizmin aradan qaldırılmasını, texnologiyaların ötürülməsi üçün güzəştli şərtlər, maliyyə yardımının artırılmasını və s. tələb edirdilər.

Üçüncüsü, 1970 və 1980-ci illərin xammal və ərzaq böhranları, bu böhranların neft ixrac edən ölkələrin davranışları ilə daha da kəskinləşməsi sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə struktur böhranları inkişaf etmiş ölkələrin OPEC ölkələrinə münasibətdə razılaşdırılmış mövqelərinin olmasını və onların milli iqtisadiyyatların struktur yenidənqurması prosesində birgə səylərini obyektiv zərurətə çevirdi.

Dördüncüsü, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması, ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin və asılılıqlarının güclənməsi, milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşma zəruriliyi sənayecə inkişaf etmiş aparıcı ölkələrin iqtisadi siyasətlərinin koordinasiyasını, milli siyasətlərin və beynəlxalq sabitliyin zəruri uyğunluğunu təmin edə biləcək əməkdaşlıq və müqavilələrin müxtəlif metodlarının işlənməsini tələb edirdi. 1980-ci illərdə daim meydana gələn ticarət müharibələrinin fonunda beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin razılaşdırılmış ölkələrarası tənzimlənməsi dünyada bir çox təhlükəli iqtisadi situasiyaların həll vasitəsi kimi çıxış edirdi. Dünyanın aparıcı ölkələrinin iqtisadi siyasətlərinin koordinasiyası məqsədilə 1961-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı yaradıldı, “böyük yeddilik” ölkələrinin (ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İtaliya) ən yüksək səviyyələrdə müntəzəm görüşləri praktikaya çevrildi.

Beşincisi, transmilli şirkətlərinin güclənməsi: bu şirkətlərin fəaliyyəti milli sərhədlərin çərçivəsindən kənara çıxır və onların maraqları həm mənsub olduqları ölkələrin, həm də fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının inkişaf maraqları ilə ziddiyyətə girir ki, bu da onların fəaliyyətinin tənzimlənməsinin forma və metdollarının tapılmasını zərurətə çevirir. Nəticədə, BMT-də transmilli şirkətlər üzrə mərkəz açılmışdır.

Altıncısı, regional iqtisadi integrasiya proseslərinin intensiv inkişafı regional tənzimləyici strukturların yaradılması yolu ilə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətlərarası tənzimlənməsinin məzmununu dərinləşdirdi və onun formalarının çeşidini artırdı. Bu özünü xüsusilə Avropa iqtisadi məkanında parlaq sürətdə göstərdi.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlığın milli səviyyədə tənzimlənməsi ilə yanaşı, son illərdə bu sahədə dövlətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətin müxtəlif formalarının yaranması ilə müşayiət olunur. Bu tendensiya bir neçə səbəblərlə şərtlənir:

- təsərrüfat həyatının beynəlmillələşməsinin dərinləşməsi;
- dünya əmtəə, xidmət, istehsal amilləri bazarlarının genişlənməsi;
- transmilli şirkətlərin inkişafı;
- çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların yaranması.

Nəticədə bir ölkənin tənzimləmə tədbirləri digər dövlətlərin iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir ki, bu dövlətlər də öz növbəsində istehsalçılarını və istehlakçılarını müdafiə etmək üçün cavab tədbirlər görürlər. Bu tənzimlənmənin dövlətlərarası səviyyədə həyata keçirilməsi zəruriliyini ortaya çıxarır.

İqtisadi əməkdaşlığın dövlətlərarası tənzimlənməsi aşağıdakı əsaslarda həyata keçirilə bilər:

- ikitərəfli müqavilələr;
- regional təşkilatlar çərçivəsində imzalanan regional xarakterli çoxtərəfli müqavilələr;
- global təşkilatlar tərəfindən dövriyyəyə daxil edilən global xarakterli çoxtərəfli konvensiyalar.

Dövlətlər arasında ikitərəfli əsasda qurulan ticarət münasibətləri ticarət müqavilələri və sazişlərinin köməyi ilə tənzimlənir ki, onlar da ölkələr arasında icraedici hakimiyyət (hökumətlər arasında) səviyyəsində bağlanır və qanunverici hakimiyyət (parlament) tərəfindən təsdiq edilir. İkitərəfli ticarətin prinsiplərini və rejimini müəyyən edən bu cür müqavilələr və sazişlər adətən 5-10 il müddətinə imzalanır və dövrü olaraq yenidən baxılır və müddətləri uzadılır.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlətlərarası tənzimləmə sistemi özündə tənzimlənmənin obyektlərinin, subyektlərinin və alətlərinin məcmusunu əks etdirir.

Beynəlxalq təşkilat üzv-dövlətlərin müqaviləsi ilə təsis edilmiş, iştirakçılar tərəfindən razılaşdırılmış məqsədlərə, səlahiyyətli orqanlara və digər atributlara (nizamnamə, üzv olma qaydası və s.) malik təşkilatdır. Bu müqavilə həmin təşkilata beynəlxalq təşkilat statusu verir.

Beynəlxalq təşkilatlar müxtəlif adlar daşıyırlar – təşkilat, fond, bank, birlik, agentlik – lakin bu, təşkilatın statusuna təsir etmir.

Beynəlxalq təşkilatların növlərini bir sıra meyarlara görə müəyyən etmək olar.

Üzvlərin dairəsindən asılı olaraq, ümumi və ya məhdud tərkibli təşkilatları fərqləndirirlər. Ümumi və ya universal təşkilatlar potensial olaraq bütün dövlətlərin iştirakı üçün nəzərdə tutulub, lakin hazırda bəzi dövlətlər müxtəlif səbəblərdən hətta

BMT-nin də işində iştirak etmirlər. Bu cür təşkilatlara BMT sisteminə daxil olan təşkilatları aid etmək olar.

Məhdud tərkibli təşkilatlar regional ola bilərlər, yəni onlar müəyyən ərazidə yerləşən ölkələr üçün açıqdırlar. Məsələn, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Ərəb Dövlətlərinin Liqası, Avropa Şurası.

Səlahiyyət xarakterindən asılı olaraq təşkilatlar ümumi və xüsusi səlahiyyətə malik təşkilatlara bölünürlər. Birinci halda səlahiyyət hər hansı bir əməkdaşlıq sahəsi ilə məhdudlaşmayıb. Nümunə kimi BMT-ni göstərmək olar. Bu təşkilat istənilən beynəlxalq problemi nəzərdən keçirə bilər. Burada yalnız onun ixtisaslaşdırılmış təşkilatlarının səlahiyyətinə aid edilən konkret məsələlər istisna təşkil edir. Bu cür geniş səlahiyyət universal təşkilatların fəaliyyətində özünü göstərməyə bilməz.

Təşkilatların əksəriyyəti məhz dövlətlər arasındadır, üstmilli hakimiyyətə malik deyillər, üzvlər onlara öz hakimiyyət funksiyalarını vermirlər. Bu cür təşkilatların vəzifəsi əməkdaşlığın tənzimlənməsindən ibarətdir.

Bununla yanaşı, hazırda, üstmilli təşkilatlar da mövcuddur. Dövlətlər bəzi suveren səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini bu cür təşkilatlara verirlər. Müəyyən məsələlər üzrə onlar hüquqi və fiziki şəxslər üçün bilavasitə məcburi olan qərarlar qəbul edə bilərlər. Bu təşkilatlar qəbul etdikləri qərarların məcburi həyata keçirilməsi mexanizminə malikdirlər. Nümunə kimi Avropa Birliyinin üzv-ölkələrinin dövlətlər arasındakı orqanlarını göstərmək olar.

Təşkilatın fəaliyyətinin əsas mərhələləri müzakirədən, qərarların qəbulundan və onların yerinə yetirilməsi üzərində nəzarətdən ibarətdir. Buradan beynəlxalq təşkilatın üç əsas funksiyası irəli gəlir: tənzimləmə, nəzarət, əməliyyat.

Tənzimləmə funksiyası hazırda ən vacib funksiyadır. Bu funksiya üzv-dövlətlərin məqsədlərini, prinsiplərini, davranış qaydalarını müəyyən edən qərarların qəbulundan ibarətdir. Bu cür qərarlar yalnız mənəvi-siyasi qüvvəyə malikdir, lakin, onların dövlətlər arasındakı münasibətlərə və beynəlxalq hüquqa təsirini qiymətləndirməmək olmaz: istənilən dövlət üçün beynəlxalq təşkilatın qərarına qarşı çıxmaq çətinidir.

Nəzarət funksiyası dövlətlərin davranışının beynəlxalq hüququn normalarına, həmçinin qətnamələrə uyğunluğuna nəzarətin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə təşkilat müvafiq informasiyanı yığmaq və təhlil etmək, onu müzakirə etmək və öz fikrini qətnamələrdə əks etdirmək hüququna malikdir. Bir çox hallarda dövlətlər müntəzəm olaraq təşkilatın müvafiq sahələrdə norma və aktlarının yerinə yetirilməsi barədə hesabatlar təqdim etməyə borcludurlar.

Əməliyyat funksiyası dedikdə, məqsədlərin təşkilatın özünün vəsaitləri hesabına əldə edilməsi başa düşülür. əksər hallarda təşkilatlar reallığa suveren üzv-dövlətlər vasitəsilə təsir edirlər. Bununla yanaşı, getdikcə dolayı fəaliyyətin də rolu artır. Təşkilat iqtisadi, elmi-texniki və digər yardımlar edir, məsləhət xidmətləri göstərirlər.

XX əsrin ikinci yarısında formalaşmış beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin üstmilli tənzimlənməsi sistemində onun iki əsas istiqamətini dəqiq fərqləndirmək olar:

1) beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın parametrlərinin və şərtlərinin (nomenklaturanın həcmi, ticarət, hesablaşma, kredit, investisiya rejimi, iqtisadi və texniki əməkdaşlığın şərtləri və məzmunu, işçi qüvvəsinin miqrasiyası və s.) tənzimlənməsi;

2) dünya təsərrüfat əlaqələrinin həyata keçirilməsi qaydalarının bütün iştirakçılar üçün unifikasiya edilməsi – beynəlxalq əmtəə, siddət, lisenziya alqı-satqı müqavilələrinin unifikasiyası, istehsal-texniki əməkdaşlığın, beynəlxalq hesablaşmaların, yük daşımalarının və s.-nin unifikasiyası.

Birinci halda istifadə olunan alətlərə hökumətlərarası (o cümlədən regional) ticarət müqavilələri, ticarət dövriyyəsi və əməkdaşlığın digər formaları haqqında sazişlər aiddir.

Dünya təsərrüfat əlaqələrinin həyata keçirilməsi qaydalarının unifikasiyası alətləri kimi əsasən beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən konvensiyalar, rəhbərliklər və tipik müqavilələr çıxış edir.

Hökumətlərarası ticarət müqavilələri ticarətin ümumi hüquqi rejimini formalaşdırır, gömrük-tarif məsələlərini əks etdirir, fiziki və hüquqi şəxslərin

statusunu müəyyən edir, gəmiçiliyin və nəqliyyatın digər formalarının ümumi rejimini formalaşdırır. Bu cür sazişlər kifayət qədər sabit və dayanıqlı iqtisadi və siyasi münasibətlər mövcud olduqda bağlanır və bu münasibətlərin daha da güclənməsinə xidmət edir. Öz xarakterinə görə, ticarət müqavilələri dövlət rəhbərlərinin adından bağlanır və ratifikasiya prosedurundan keçməlidir. Onlar perspektivdə daha konkret hökumətlərarası sazişlərin, məsələn ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında sazişin bağlanması üçün əsas rolunu oynayırlar.

Ticarət dövriyyəsi haqqında hökumətlərarası saziş ticarət dövriyyəsini formalaşdıran əmtəə kontingentlərini müəyyən edir. Bu adətən əmtəə kontingentlərinin formalaşdırılması yolu ilə edilir ki, onun da çərçivəsində əmtəə idxalına və ixracına lisenziyalar verilir. Ticarət dövriyyəsi haqqında sazişlərdə çox zaman ödəmələr haqqında məsələlər də öz əksini tapır. Onlar təkcə ticarət dövriyyəsi üzrə hesablaşma qaydalarını deyil, həm də onlarla əlaqədar olan xərclərin ödənilməsi, nəqliyyat, sığorta, fraxt və s. məsələləri müəyyən edirlər.

İqtisadi və texniki əməkdaşlıq haqqında hökumətlərarası saziş bir qayda olaraq 3-5 il müddətinə ticarətin genişləndirilməsi və elmtutumlu əmtəələrin istehsalının həcmnin artırılması məqsədi ilə bağlanır və konkret layihələrin həyata keçirilməsində hər bir tərəfin öhdəliklərinin siyahısını əks etdirir. Tərəflərdən biri adətən obyektlərin tikintisinə yardım göstərmək, lazımi avadanlığı vermək, ixtisaslı kadrlarla kömək etmək, yerli əhalini öyrətmək öhdəliklərini götürür.

Maliyyə yardımı haqqında hökumətlərarası saziş bir ölkənin hökumətinin digər ölkəyə müəyyən məbləğdə uzunmüddətli kreditin (adətən kreditor-ölkənin əmtəələrinin alınması üçün) təqdim edilməsi barədə razılığını nəzərdə tutur. Hökumətlərarası sazişlərin bu forması sənayecə inkişaf etmiş ölkələr və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında olan iqtisadi münasibətlərdə daha geniş yayılıb və adətən sonuncuların daha inkişaf etmiş partnyordan maşın-texniki məhsulların almalarını dəstəkləmək məqsədini daşıyır.

İnvestisiyaların qorunması haqqında hökumətlərarası saziş razılığa gələn tərəflərin qarşılıqlı investisiyalarda münasibətdə ayrı-seçkilik həyata keçirməmək, kapital və gəlirlərin sərbəst axınına icazə vermək öhdəliklərini nəzərdə tutur.

Dünya təsərrüfat münasibətlərinin tənzimlənməsində beynəlxalq dövlət və qeyri-hökumət orqanları və onlar tərəfindən işlənmiş konvensiyalar, qətnamələr, ticarət əlaqələrini tənzimləyən normaların unifikasiyası üzrə rəhbərliklər əhəmiyyətli rol oynayır. Məsələn burasındadır ki, beynəlxalq ticarət əlaqələri əsasən hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilir ki, onların da fəaliyyəti milli hüquqla tənzimlənir. Bununla yanaşı, müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliyi bunu müxtəlif cür həyata keçirir ki, bu da bir dövlətlərin normalarının digərinki ilə ziddiyyət təşkil etməsi ilə nəticələnir. Milli əsasda yaradılan milli hüquq beynəlxalq ticarətin tələblərinə daha az uyğundur. Bütün bunlar beynəlxalq ticarətin inkişafına maneələr yaradır.

1966-cı ildə BMT-nin beynəlxalq ticarət hüququ üzrə Komissiyası (YUNİTRAL) yaradıldı. Onun yaradılmasında məqsəd beynəlxalq ticarət qaydalarının unifikasiyası və adətlərin kodifikasiyasının razılaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməsi, müvafiq beynəlxalq konvensiyaların hazırlanmasıdır.

Beynəlxalq konvensiyalar beynəlxalq müqavilələrin növlərindən biri olmaqla adətən müəyyən sahələrdə dövlətlərin qarşılıqlı hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyən edir. Beynəlxalq konvensiyalar adətən beynəlxalq təşkilatların çərçivəsində qəbul edilir.

Konvensiyaları beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin formaları üzrə sistemləşdirməklə onlardan ən əsaslarını göstərək.

Əmtəələrlə beynəlxalq ticarət qaydalarının unifikasiyası üçün daha əhəmiyyətli konvensiyalar aşağıdakılardır:

- beynəlxalq əmtəə alqı-satqısı üzrə vahid qanun haqqında Haaqa Konvensiyası (1964-cü il);
- beynəlxalq əmtəə alqı-satqısında iddia müddəti haqqında Konvensiya (1974-cü il);
- YUNİTRAL-ın Arbitraj reqlamenti (1976-cı il);
- beynəlxalq əmtəə alqı-satqı müqavilələri haqqında BMT-nin Vyana Konvensiyası (1980-ci il);
- beynəlxalq əmtəə alqı-satqısında nümayəndəliklər haqqında Cenevrə Konvensiyası (1983-cü il);

- beynəlxalq ticarət arbitrajı haqqında tipik qanun (1985-ci il);
- beynəlxalq əmtəə alqı-satqı müqavilələrinə tətbiq edilən hüquq haqqında Konvensiya (1986-cı il);
- alqı-satqı şərtlərini və müqavilələrini müəyyən edən beynəlxalq kommersiya terminləri (INCOTERMS, 2000-ci il).

Beynəlxalq istehsal və elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsində aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- sənaye mülkiyyətinin qorunması haqqında Paris Konvensiyası (1883-cü il, sonuncu dəfə 1979-cu ildə nəzərdən keçirilib);
- nişanların beynəlxalq qeydiyyatı haqqında Madrid sazişi (1891-ci il, 1989-cu ildə Madrid sazişinə əlavə olaraq Protokol imzalanıb);
- beynəlxalq maliyyə lizinqi haqqında Ottava Konvensiyası (1988-ci il);
- beynəlxalq faktoring haqqında Ottava Konvensiyası (1988-ci il);
- daşınan avadanlıq üzrə beynəlxalq əmlak hüququ haqqında Keyptaun Konvensiyası (2001-ci il).

Ölkələr arasında valyuta-maliyyə və kredit münasibətləri aşağıdakı sənədlərlə unifikasiya edilib:

- veksellərə aid hüququn unifikasiyası üzrə Cenevrə Konvensiyası (1930-cu il);
- dövlətlər və digər dövlətlərin vətəndaşları arasında investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi üzrə Vaşinqton Konvensiyası (1965-ci il);
- inkasso üzrə unifikasiya edilmiş qaydalar (1978-ci il);
- sənədli akkreditivlər üçün unifikasiya edilmiş qayda və adətlər (1983-cü il redaktəsi);
- Çoxtərəfli İnvestisiyalar üzrə Zəmanət Agentliyinin təsis edilməsi üzrə Konvensiya (1985-ci il);
- beynəlxalq köçürmə vekselləri və beynəlxalq adi çeklər haqqında BMT Konvensiyası (1988-ci il).

Qeyd etməliyik ki, yuxarıda sadalananlar üstmilli tənzimlənmənin taktiki alətləridir. Onun strateji alətlərinə isə aşağıdakılar daxildir:

- Beynəlxalq Valyuta Fondu;
- Dünya Bankı Qrupu;
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatı;
- Avropa Birliyinin siyasi, üst dövlət inzibati və maliyyə-iqtisadi strukturları;
- Beynəlxalq koordinasiya təşkilatları (London və Paris bankları, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı);
- London, Nyu-York və Tokio mərkəzlərinin aparıcı rol oynadıqları beynəlxalq maliyyə mərkəzləri;
- əmtəə, xidmət, kapital hərəkətinin ümumdünya şəbəkələrinə nəzarət edən transmilli şirkətləri və transmilli banklar;
- BMT-nin maliyyə-iqtisadi və sosial qurumları.

Qlobal tənzimlənmənin əsas strateji alətləri rolunu BVF, DB və ÜTT oynayır. Biz onların qlobal fəaliyyətləri barədə növbəti bölmələrdə çox geniş məlumat verəcəyik. Bunu xatırlatmaq istədik ki, son 20 ildə BVF-nin fəaliyyəti bir neçə aspektdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edib:

- böhran vəziyyətində olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım;
- bazar dəyişiklikləri (islahatları) proqramlarının maliyyələşdirilməsi;
- böhranların qarşısının alınması üçün proqram və tədbirlər hazırlanması;
- dünyanın maliyyə-iqtisadi inkişafının qeyri-sabitliyinin neytrallaşdırılmasına cəhdləri ilə əlaqədar inkişaf etmiş ölkələrin səylərinin koordinasiyası.

Yuxarıda deyilənlər göstərir ki, dünya təsərrüfat əlaqələrinin beynəlxalq tənzimlənməsi müxtəlif səviyyələrdə (dünya, regional, ölkələrarası, firmalararası) həyata keçirilir, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bütün formalarını əhatə edir və özündə müxtəlif alətləri əks etdirir. Beləliklə, unifikasiya və kodifikasiya üzrə həyata keçirilən işlər hüquq yaradıcılığı prosesinin bir hissəsi olmaqla beynəlxalq iqtisadi hüququn progressiv inkişafının bir formasıdır.

1.3 Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların yaranmasının nəzəri əsasları

Beynəlxalq təşkilatlar təcrübi cəhətdən dünya təsərrüfatının, xüsusilə iqtisadi qloballaşma şəraitində mümkün olmayan dünya təsərrüfat əlaqələrinin razılaşdırılmasında yeni tənzimlənmə formaları tələb edən mühüm element olmaqla BIM sisteminin strukturuna daxil olmuşdur. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar dövlətlərarası çoxsahəli razılaşdırılmış məqsədi, daimi orqanı, səriştəsi olan beynəlxalq əməkdaşlıq institutu və beynəlxalq iqtisadi münasibətləri tənzimləmək alətidir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar çərçivəsində ümumiqtisad və ya xüsusi məsələlər üzrə gərgin danışıqlar gedir, mübahisəli və ziddiyyətli məsələlərin həlli yolları axtarılır və bu təşkilatlara üzv olan dövlətlər arasında münasibətlər yaradılır və inkişaf edir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə öz adından, eyni zamanda təşkilatın üzvü olub beynəlxalq müqavilələrin bağlanması öz qərarları ilə iştirak edən dövlətlər adından nisbətən sərbəst çıxış edir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar beynəlxalq hüququn subyekti kimi qəbul edilir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar bir tərəfdən dövlətlərarası münasibətlərin, digər tərəfdən beynəlxalq hüququn subyekti olduğundan, beynəlxalq qanunçuluğun və dövlətlərarası mübahisəli məsələlərin qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin möhkəmlənməsi, inkişafı və həlli üçün əməli rol oynayır.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların üzvləri BIM-də öz müstəqillik rolunu itirmiş, eyni zamanda birbaşa və ya dolaylı yolla BIM-ə müəyyən təsir göstərir. Müxtəlif beynəlxalq iqtisadi təşkilatların BIM-də rolu və yeri eyni deyildir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların üzvlərinin iqtisadi rəftarının tənzimlənməsi və istiqamətləndirilməsi mexanizmi real və pozitiv rol oynayır. Bu mexanizmin ümumimiyyətlə bu və ya digər beynəlxalq, iqtisadi, sosial-siyasi şəklə salınması və təsviri sadə informasiya mübadiləsində ola bilər. Dünya səhnəsində iqtisadi siyasətin və onun strategiyasının ayrı-ayrı elementləri müəyyən iqtisadi hərəkətin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi ilə razılaşdırılır. Çıxışda BIM-lər sistemində tənzimlənmə mexanizmi işləyir və həmin iştirakçı olan təşkilat tərəfin təsir göstərən kanal hesab edilir və

ümumi iqtisadi siyasətin işlənilib hazırlanması yerdə baş verən ziddiyyətlərin və gərginliklərin aradan qaldırılmasına – düzəldilməsinə təsir göstərir.

Beynəlxalq iqtisadi birlik və ittifaqların yaranması üzv ölkələr arasında istehsal münasibətlərinin inkişafına səbəb olduğu kimi, eyni zamanda, müxtəlif ittifaqlara üzv olan ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərə əngəl olur və iqtisadi birliklər daxilində əmtəə axınının bir yerə toplanması ilə nəticələnir.³

Dünya təcrübəsinin göstərdiyi kimi baş verən bütün hadisələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi və inkişafı iqtisadi münasibətlərin obyektiv meyilləridir və bu meyillər beynəlxalq iqtisadi təşkilatların formalaşmasını və öz tənzimləyici fəaliyyətini həyata keçirmələrini obyektiv zərurətə çevirir. Gələcəkdə belə obyektiv qanunçuluğun yaradılması beynəlxalq əmək bölgüsünün dünya təsərrüfatının və digər sahələrin beynəlmilləşdirilməsinin dövlət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən davam etdirilməsi, bir tərəfdən belə qanunçuluğun baş verməsi və həyata keçirilməsi üçün sağlam şərait yaradır, digər tərəfdən isə nəticə olaraq beynəlxalq iqtisadi mübahisələrin zəifləməsinə və ya aradan qaldırılmasına səbəb olur.

Beynəlxalq təşkilatlar az-çox beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə muxtariyyət quruluşuna malikdirlər. Onlar öz qanunvericiliklərinə tabe olaraq onun əsasında hərəkət və inkişaf edir. Onların sayına, təfsilatına beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş prinsip və beynəlxalq normaları, müvafiq strukturları aid etmək olar ki, bunlar da həmin təşkilatın nizamnaməsi ilə müəyyən edilir və beynəlxalq münasibətlərin o sahəsi üzrə fəaliyyətdə olur ki, o məqsədyönlü hesab edilsin. Dövlətin xarici siyasi kursu beynəlxalq iqtisadi təşkilatların kursuna nisbətən dinamik xarakterdə olur, bu buda bəzi hallarda Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində və ya təşkilatın iştirakçısının özünün strukturunda ziddiyyətlər baş verməsinə səbəb olur. Ola bilər ki, ölkələr obyektiv xarakter daşıyan və maneələr yaradan müxtəlif səbəblər üzündən beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar tərəfindən maneələrə sövq edilsin. Bilavasitə belə vəziyyət bəzi hallarda «kollektiv» iqtisadi siyasəti az səmərəli edir və beynəlxalq təşkilatların düşdüyü vəziyyəti dəyişdirməyə tələb yaranır.

³ «Этапы международной экономической интеграции стран», статья / <http://www.grandars.ru/student/mirovaya-ekonomika/ekonomicheskaya-integraciya.html>

Mövcud beynəlxalq təşkilatların təsnifləşdirilməsilə tanış olmaq ümumdünya inkişaf prosesində beynəlxalq təşkilatların əhəmiyyətini dərk etməyə köməklik edir.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatları ilk tədqiqatçılarından biri olan C.Nay (ABŞ) coğrafi prinsipləri (regional və ya regiona bənzər) və fəaliyyət xarakterini nəzərə alaraq təsnifləşdirmişdir. Linn X. Miller onları xüsusi çoxnövli regionlara və əməkdaşlıq təşkilatları, ittifaq və ya alyans (hərbi-siyasi) və funksional təşkilatlara ayırır. A.L.Binnet bu meyarları iştirakçıların əsas tərkibi hesab etməklə beynəlxalq təşkilatları qlobal (universal) və regional olmaqla iki əsas sinfə bölür.

Qlobal təşkilatlara o ancaq BMT-ni aid edir, regional təşkilatlara isə coğrafi, sosial, mədəni, siyasi əlaqələrdə xüsusi dövlətlərarası razılaşmalarda formal struktura malik olan təşkilatları aid edir. Xüsusi olaraq A.L. Bennetin müəyyən yer ayırdığı BMT-nin komissiyasını qeyd etmək lazımdır. O qeyd edir ki, bunlar qlobal təşkilatlar arasında əlaqələndirici halqa sayılır. A.L.Bennet beynəlxalq təşkilatların təsnifləşdirilməsini «çoxməqsədli təşkilatlar» anlayışı kimi vermişdir. Bu bölümün şərti olduğunu qeyd edən A.L.Bennet təşkilatın bu terminə sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi xarakterli xüsusi təcrübənin ola biləcəyini qeyd edir.

Beynəlxalq təşkilatlar da öz növbəsində xarici iqtisadi siyasi problemlərin həlli ilə məşğul olurlar. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı – universal və ən nüfuzlu müasir beynəlxalq təşkilatdır. Valyuta-maliyyə fəaliyyəti beynəlxalq təşkilatların xətti ilə icra edilir: Beynəlxalq Yenidən Qurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyaları, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyaları, Beynəlxalq Valyuta Fondu. Bu təşkilatlar formal olaraq BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təşkilatları sayılırlar.⁴

Avropa Ittifaqının Strasburqda informasiya xidmətinin başçısı diplomat, Bonnda Almaniya Federal Institutunun siyasi təhlükəsizliyə üzrə tədqiqatçısı Şrepler Xans Albert son iki yüz ildə beynəlxalq təşkilatların aşağıdakı tiplərinin inkişaf etdiyini qeyd edir:

- beynəlxalq kommunikasiya vasitələrini tənzimləyən və xüsusi texniki tapşırıqlarla məşğul olan inzibati müəssisələr;

⁴ Лебединец И. Н., «Глобалистика: Энциклопедия», Москва, 2003, с. 731-734

- beynəlxalq mübahisələr üzrə qərar çıxaran və araşdıran yaxud onda iştirak edən tərəfləri bərhədirən mexanizm;

- iqtisadi sahədə əsasən ya qlobal və ya regional sahədə kollektiv təhlükəsizliyi təmin edən, bir çox məsələlər üzrə

- əməkdaşlığın inkişafına kömək edən ümumi xarakterli beynəlxalq təşkilatlar.

Rusiya Federasiyasının elmi ədəbiyyatlarında beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar üzvlük xarakteri, hüquqi təbiəti, iştirakçıların tərkibi, səriştəsi, səlahiyyət xarakteri, üzvlükdə iştirak etmək xarakteri və s. meyarlar nəzərə alınaraq təsnif-ləşdirilir.

Beynəlxalq təşkilatların nisbətən əhəmiyyətli və tez tətbiq edilən meyar iştirakçıların üzvlük xarakteri və hüquqi təbiətidir. Buna uyğun olaraq bütün beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən iqtisadi təşkilatlar (BDAT) Dövlətlərarası (DA) və Qeyri-dövlət təşkilatlarına (QDT) ayrılır.

Beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar ümumi məqsədə çatmaq üçün beynəlxalq müqavilələr əsasında müəssisələrin, dövlətlərin birləşməsi deməkdir. Bunun üçün daimi orqanların, beynəlxalq təsisçi müqavilələrin sayının, dövlətin üzv olması xarakterikdir. O, beynəlxalq hüququn subyekti olmaqla, onların suverenliyinə xidmət etməklə üzv olan dövlətin marağında fəaliyyət göstərir.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların baş vermə xronikası çoxsahəlilik əsasında dünya təsərrüfatı problemlərinin, dünya bazarı təsərrüfatının mövcudluğu dövründə tənzimlənməsinə cəhd göstərilməsini sübut etmişdir. Bu bir qayda olaraq beynəlxalq ticarət, gəmiçilik, valyuta-kredit və digər sahələrə tələbin artması ilə əlaqələndirilir.

Həmin dövrdə tənzimləmə və zaman keçdikcə təşkilat hüquqi forma alıb, sonradan isə bütün dövlətləri əhatə edən dövlətlərarası razılaşmaların köməkliyi ilə həyata keçirilirdi. XX əsrin sonunda çoxsahəli razılaşma larla yanaşı ilk dəfə beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar baş vermişdir.

Lakin, XX əsrin başlanğıcında 40-cı illərdə II Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq təşkilatların yaradılmasının aktivləşməsi formasına, məqsədinə və digər həll edilən məsələlərə görə bir-birindən fərqlənən indiki beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar sistemi fəaliyyət göstərməyə başladı. Onların yaradılması məhsuldar qüvvələrdə, həmçinin dünyada və inkişaf etmiş dövlətlərin daxilində güclərin dəyişməsindən irəli

gələn obyektiv səbəblərdən baş vermişdir. Dünya təsərrüfat əlaqələrinin tənzimlənməsi qarşılıqlı iqtisadi strategiyanın işlənilib hazırlanmasının forma və metodları özünəməxsus inkişaf yolu keçmişdir. Mütəxəssislər bu prosesdə aşağıdakı üç mərhələni ayırırlar:

Birinci mərhələ II Dünya müharibəsinin sonundan başlayaraq 50-ci illərə qədər davam etmişdir. Bu dövrün dünya təsərrüfatında ABŞ əsas siyasi və iqtisadi lider idi. ABŞ-nın təşəbbüsü və səyi ilə idarəetmə üzrə siyasi və iqtisadi həyatın ayrı - ayrı aspektlərini, onların hissələrinin idarə edilməsində dövlət və hökumətlərə muxtariyyət veril-məsi üçün geniş şəbəkəli beynəlxalq təşkilatlar yaradılır. Bunlar içərisində Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) və onun geniş institutlar sistemi, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYIB) və Beynəlxalq Tariflər və Ticarət üzrə Baş razılaşmalar (GATT), Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (AIƏT) və s. idi. Bu vaxt SSRİ, xarici və digər sosialist ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri təhlil edən, iqtisadi məsələlər üzrə «Kokom» və isti-qamətləndirən NATO yaradılmışdır. Səlahiyyətlərin dövlətdən dövlətlərarası səviyyəyə keçməsi prosesi miqyası və intensivliyi daima artırdı. Keçən əsrin ortalarından hazırkı dövrə qədər iqtisadiyyatın, siyasətin, ekologiya, mədəniyyətin müxtəlif sahələrini tənzimləyən 3 minə yaxın dövlətlərarası təşkilat (DT) yaradılmışdır.

İkinci mərhələ. Bu mərhələ 60-cı illəri əhatə edir. Bu dövr özünün sənayecə inkişaf etmiş ölkələr sisteminin daxili-güclərin yerləşdirilməsində baş verən dəyişikliklər, dünya arenasında inkişaf etməkdə olan ölkələrin gəlməsi, dünya təsərrüfatı əlaqələrinin çoxsahəli tənzimlənməsi və güclərin kapitalizm və sosializm arasında ümumi yerləşdiril-məsi formaları ilə fərqlənmişdir.

Qeyd edilən vəziyyət beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar qarşısında yeni vəzifələr qoymuşdur. İnkişaf etmiş ölkələr yalnız mürəkkəb daxili, milli-iqtisadi problemləri, iqtisadi siyasətdə bir-biri ilə o cümlədən sosialist və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə razılığı gəlməli. Bu öz əksini çoxsahəli tənzimlənmə formasının dəyişməsində tapmışdır.

BVF-na, BYIB və GATT-a azad olan bir sıra sosialist dövlətlərinin daxil olması ilə əlaqədar olaraq onlar öz tərkibində birliyi itirirlər. Aparıcı sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin əhalisinin 1/4 hissəsi bu tərkibdə məşğul olmağa başladılar. Güc-lərin sayına görə yerləşdirilməsi onların daxilində keyfiyyətə yeni vəziyyət demək deyildi. Aparıcı mövqeyi sənayecə inkişaf etmiş dövlətlər tuturdu. Bununla belə bu dövlətlər müxtəlif sərbəst hərəkətə malik deyildirlər. Qərarların qəbulunda əsas hesab üstünlüyü inkişaf etmiş ölkələrə məxsus olmurdu.

Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı bazası (AIƏT) əsasında yeni İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏT) 1961-ci ildə yaradıldı. Onun tərkibinə inkişaf etmiş Qərbi Avropa ölkələri, həmçinin, ABŞ, Kanada, Yaponiya, Avstraliya, Yeni Zelandiya – cəmi 24 dövlət daxil oldu. Yeni təşkilatın vəzifələrini müəyyən etməklə aparıcı sənaye ölkələri-nin rəhbərləri onun fəaliyyətini sənaye ölkələrinin iqtisadiyyatının iqtisadi inkişaf sürətinə, beynəlxalq ticarətin, valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsinə, sosialist və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə münasibətdə vahid iqtisadi strategiyanın işlənilməsinə və hazırlanmasına cəlb edilməsini qarşıya qoymuşlar.

Beləliklə, İƏT bu dövrdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində inkişaf etmiş ölkələrin tanınan vahid iqtisadi siyasətinin işlənilməsinə və hazırlanmasına istiqamətləndirən əsas beynəlxalq institutlardan biri hesab edilirdi.

İkinci mərhələnin əsas xüsusiyyəti inkişaf etmiş ölkələri öz marağına tabe etmək istiqamətində iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək bacarığına malik olmaması ilə əlaqələndirilir. Azad olan Afrika, Asiya, Latın Amerikasının ölkələri əvvəl yaradılan beynəlxalq təşkilatlara buraxılmış, onların həmçinin yeni yaranan BMT, YUNKTAD və YNIDO -nun tərkibində iştirakı inkişaf etmiş ölkələrin və inkişaf etməkdə olan ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsi əsas məsələ hesab edilirdi.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların inkişaf sistemi 70-ci illərə təsadüf edir. Bu dövr müstəmləkə sisteminin tam dağılması, Amerika ilə Qərbi Avropa arasında güc nisbətinin dəyişməsi, siyasi planda Qərblə-Şərq arasında gərginliyin artması dövrü idi. Bu dövr Qərblə-Şərq arasında ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın sürətlə genişləndiyi iqtisadi və sosial həyatın bütün sahələrində elmi-texniki tərəqqinin təsirinin artması,

həmçinin sənayecə inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında ziddiyyətlərin gərginləşməsi, o cümlədən dünya iqtisadi böhranının sürətlənməsi dövrü idi. Asiya, Afrika, Latin Amerikası ölkələri bu illərdə yeni iqtisadi qaydalar yaratmaq uğrunda mübarizə aparırdılar.

80-cı illərdə yenidən sənayecə inkişaf etmiş ölkələr arasında güclərin yerləşdirilməsində kəskin dözülməz dəyişikliklər baş verdi. Üç güc mərkəzi – ABŞ, AII və Yaponiya formalaşdırılır. ABŞ təcrübə cəhətdən iqtisadi mövqeyini tam itirir AFR-nın və Yaponiyanın mövqeyinin möhkəmlənməsi ABŞ-ı və bu ölkələrin üzv olduğu İƏYT ilə onların arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin stimullaşdırılmasına yenidən baxmağı tələb edir.

Artıq bu dövrdə onlar arasında olan ziddiyyətlər ancaq üç mərkəzə daxil olan dövlətləri yox eyni zamanda AII daxili-də, hətta AII ilə digər Avropa dövlətləri arasında bir kələfə çevrilmişdir. Artıq aydın oldu ki, belə iri tərkibdə baş və-rən ziddiyyətləri beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar aradan qaldıra bilməz. İƏIT-ı çərçivəsində iqtisadi siyasətin razılaşdırılması çox çətin iş oldu. Beynəlxalq təşkilatlar (BVF, BIYQ, GATT, YUNIDO, YUNKTAD hər biri müəyyən məhdudiyyətli məsələlərin həlli ilə məşğul olurdular) həmin təşkilatda iştirak edənlərin tərkibi artdıqca eynilə sənaye ölkələri-nin qarşısında duran eyni məsələlərlə rastlaşırdılar. Aparıcı sənaye ölkələri arasında iqtisadi siyasətdə razılıqlara gəlmək və istiqamətləndirmək mümkün olmadığından İƏIT çərçivəsində 1975-ci ildə «Böyük yeddi»lərin müşavirəsi deyilən forum yaradıldı.

Iqtisadi siyasəti istiqamətləndirmək üçün hər il «Böyük yeddi»liyə daxil olan ölkələrin – ABŞ, Kanada, Yaponiya, AFR, İngiltərə, Fransa və İtaliya nümayəndələrinin yüksək səviyyədə görüşünü keçirməyə başladılar. 1923-cü ildə Nyu-Yorkda sözün əsl mənasında Qərbdə demokratiyanı liberalcasına dəstəkləmək, ağıllı və düşünülmüş razılıq əldə etmək, xüsusi kapital nümayəndələrinin üçtərəfli komissiyasını yaratmaq üçün və bu komissiyada Amerika korporasiyalarının iqtisadçı alimlərinin rəhbərliyi ilə müşavirə keçirmək nəzərdə tutulurdu.

80-cı illərin başlanğıcında dünya təsərrüfat əlaqələrinin çoxsahəli tənzimlənməsinin beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarda çox mürəkkəb sistemi mövcud idi.

Öz quruluşuna görə dünya təsərrüfatı iştirakçılarının bütün marağına toxunan müxtəlif problemlərlə məşğul olan BMT sistemində onların açıqlanması bir çox məsələlərdə beynəlxalq iqtisadi təşkilatlara xidmət edən piramidanı xatırladırdı. Ancaq sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin (İƏİT və başqaları) təşkilatları onlardan yüksəkdə dururdu.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların bütün sistemi inkişaf edir. Bu həm iqtisadi və həm də siyasi səbəbləri diktə edirdi. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin artması istehsal sferasında, kommunikasiya, ticarət, xarici kapital qoyuluşunda, maliyyələşmədə olan partlayış hər şeydən əvvəl ölkələrin dünya təsərrüfatı əlaqələrinə görünməyən dərəcədə cəlb edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Dünya iqtisadiyyatı yalnız sadəcə olaraq beynəlxalq əmək bölgüsü ilə yox, eyni zamanda öz miqyasına görə nəhəng hesab edilən istehsal-təchizat strukturları ilə, qlobal maliyyə sistemi və idarəetmənin lazımi adekvat forması olan qlobal bir mexanizmə çevrilmişdir.

Deyilənlərlə yanaşı bir çox qarışıq tipli beynəlxalq təşkilatlar da mövcuddur. Bunlarda fərdi üzvlər, birliklər, dövlət idarələri, hökumət iştirak edir. Beynəlxalq şuralara fərdi üzvlərin elmi şuraları, milli elmlər akademiyası, elmi-tədqiqat şuraları, universitetlər, elmi təşkilatlar, hökumət, hökumət müəssisələri, ayrıca beynəlxalq elmi təşkilatlar daxil olur. Lakin həmişə miqdar münasibətində beynəlxalq hökumət təşkilatları üstünlük təşkil etmişlər. 70-ci illərin əvvəllərində hökumətlərarası təşkilatlar beynəlxalq təşkilatlarda 11-13 % təşkil etmişlər.

Beynəlxalq təşkilatlar öz səlahiyyətlərinə görə beynəlxalq və dövlət səviyyəsində olan təşkilatlara bölünür. Birinci qrupa bütün beynəlxalq təşkilatlar aid edilir ki, bunların da məqsədi ölkələrin beynəlxalq əməkdaşlığını həyata keçir-məkdir. Bu təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən qərarlar həmin təşkilata üzv olan dövlətlərə – ölkələrə ünvanlanır.

Dövlət səviyyəsində milli üstünlük beynəlxalq təşkilatlar iştirakçılarının tərkibi üzrə regional adlanır və onların məqsədi qeyd edildiyi kimi iqtisadi integrasiyanı həyata keçirməklə əlaqədardır. Milli üstünlüklər təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən qərarları dövlət üzvləri arasında yayılır.

Bu meyarlar üzrə dövlət səviyyəsində olan beynəlxalq təşkilatlar səlahiyyət xarakterinə görə dünyanın bütün regional təşkilatlarını, o cümlədən Avropa İttifaqını (AI) aid etmək olar. Nəhayət, bu meyar iştirak etmək şərtlərinə görə açıq və qapalı beynəlxalq təşkilatları ayırmağa imkan verir.

Açıq təşkilata hər hansı bir dövlət öz baxışlarından asılı olaraq üzv ola bilər. Demək olar ki, bütün beynəlxalq təşkilatlar açıq təşkilatlar adlanır. Qapalı təşkilatlara qəbul ilk təsisçi kimi dəvətnamə üzrə qəbul edilir. NATO belə bir təşkilata misal ola bilər. Xüsusi qrupları Beynəlxalq konqreslər və konfranslar ayırır.

Bütün beynəlxalq təşkilatlarda qərar qəbul etmək üçün mütləq səsvermə əsas sayılır. Lakin qərarların qəbulu müxtəlif: birsəsli, nisbi mütləq, sadə və mürəkkəb olmaqla bitərəfsiz və uyğunlaşma yolu ilə qəbul edilə bilər. Müasir şəraitdə və təcrübədə beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti konsensus əsasında qərar qəbul etmək qaydaları geniş yayılmışdır. Bunun üçün xarakterik cəhət dövlətlərin – üzvlərin ümumi bir fikrə və bütün üzvlərin marağını nəzərə almaq əsasında razılığa gəlməkdir.

Bütün bunlarla bərabər beynəlxalq təşkilatların mürəkkəb və müxtəlif olmasına baxmayaraq mürəkkəb quruluşlu, ümumi məqsədə xidmət etməklə eyni tipli təşkilatlardır. Bütün beynəlxalq təşkilatlar üçün ən əsas əlamət bütün region və regionlararası münasibətləri əhatə edən və geniş yayılmış hərbi-siyasi, həmçinin iqtisadi global və regional təhlükəsizliyin təmin edilməsidir.

Beynəlxalq təşkilatları əks etdirən əsas sənədlərə baxarkən (həm ümumdünya və həm də regional) əməkdaşlıq üzrə məqsəd və vəzifələrin oxşarlığı aşkar edilir. Bütün region və dünya, ayrıca bir ölkənin inkişafı və çiçəklənməsi naminə iqtisadi əməkdaşlıq əsas hesab edilir. Müəyyən qədər oxşarlığı əldə etməkdə, əməkdaşlığın həyata keçirilməsinə nəzarət və ümumi strateji xətti müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulan və müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda yaradılan qaydalarda, təşkilati-struktur mexanizmlərində də müəyyən oxşarlıq vardır. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatların çoxnövlü və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində ən aktiv vasitələrdən olmasını və dünyanın iqtisadi siyasətində əsas rol oynamasını xüsusi olaraq ayırmaq lazımdır.

FƏSİL II. BEYNƏLXALQ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞIN ÇOXTƏRƏFLİ HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ SİSTEMİNDƏ BEYNƏLXALQ İQTİSADI TƏŞKİLATLAR, ONLARIN FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolu və onların təsnifatı

Beynəlxalq təşkilatların əsas məqsədi ölkələr arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, azad bazar iqtisadiyyatına keçid məqsədilə az inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi inkişaf və yenidənqurmanı müdafiə etmək, maliyyə sabitliyini qorumaq, dünya ticarətini çoxtərəfli, bərabərhüquqlu əsasda genişləndirmək, qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər üzrə müvafiq layihələr hazırlamaq, iqtisadiyyatı transformasiya olunan ölkələrə kömək məqsədilə, həmçinin bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə inkişafı və yenidənqurmanı müdafiə etmək, maliyyə və dünya ticarətini çoxtərəfli, bərabər hüquqlu əsasda genişləndirmək, nəzərə alınmaqla əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini və mexanizmini müəyyən etməkdən ibarətdir. Beləliklə, cəmiyyətin inkişafının bütün dövrlərində beynəlxalq təşkilatların rolu inkar olunmazdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) özünün müasir görünüşünü uzunmüddətli təkamül yolu nəticəsində əldə etmişdir. BMT sisteminin ilk elementləri hələ XIX əsrdə meydana gəlmişdir. XIX əsrin ortalarında ilk beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar yaradılmışdır. Bu təşkilatların yaranması əsasən iki səbəbdən irəli gəlmişdir. Birincisi, burjua-demokratik inqilablar nəticəsində yaranan suveren dövlətlər millü müstəqilliyə can atırdılar. İkincisi, elmi-texniki inqilabın nailiyyətləri dövlətlərin qarşılıqlı asılılığına gətirib çıxarırdı.

1945-ci ilin 11 fevralında keçirilən Yalta konfransı zamanı üç ölkənin – SSRİ, ABŞ və Böyük Britaniyanın rəhbərləri təklif edilmiş sənədlər paketini müzakirə edərək ora bəzi müddəaları əlavə etmiş və 1945-ci ilin aprelində ABŞ-da Birləşmiş Millətlər Konfransının çağırılması barədə qərar qəbul etmişdilər.

Bu qərar 25 aprel-25 iyun 1945-ci il tarixində San-Fransisko konfransının keçirilməsi ilə reallaşdı. 24 oktyabr 1945-ci ildə ratifikasiya edilmiş qramotaların

Təhlükəsizlik Şurasının 5 daimi üzvü və əksər ölkələr tərəfindən təqdim edilməsindən sonra BMT Nizamnaməsi qüvvəyə mindi. Həmin vaxtdan etibarən beynəlxalq təqvimdə 24 oktyabr BMT Günü adlanır.

BMT-nin bir təşkilat kimi əsas xüsusiyyəti sülh və təhlükəsizlik məsələlərinə istiqamətlərində əks olunan siyasi xarakteri və dövlətlərarası əməkdaşlığın bütün sferalarında kifayət qədər geniş səlahiyyətlərə malik olmasıdır. Bu xüsusiyyətlər əvvəlki hökumətlərarası təşkilatların heç birinə xas deyildi.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sülhün və beynəlxalq təhlükəsizliyin, həmçinin dövlətlər arasında əməkdaşlığın dəstəklənməsi məqsədilə yaradılmış universal beynəlxalq təşkilatdır.

BMT-nin məqsəd və prinsipləri Nizamnamənin birinci fəslində, müvafiq olaraq, birinci və ikinci maddələrdə öz əksini tapmışdır. BMT-nin məqsədləri kimi aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

1. Beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qoruyub saxlamaq;
2. Millətlər arasında dostluq münasibətləri inkişaf etdirmək;
3. Beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq və
4. Bu ümumi məqsədlərə çatmaq üçün millətlərin hərəkətlərini uzlaşdırmaq üçün mərkəz rolunu oynamaq.

Nizamnamədə göstərilir ki, 1-ci maddədə bəyan edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün Təşkilat və onun üzvləri aşağıdakı prinsiplərə uyğun olaraq hərəkət edirlər:

- təşkilatın bütün üzvlərinin suveren bərabərliyi;
- üzvlərin üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmələri;
- beynəlxalq mübahisələrin dinc vasitələrlə həll edilməsi;
- güclə hədələməkdən və gücün tətbiqindən çəkinmək;
- üzvlərin görülən istənilən tədbirə hər cür yardım göstərmələri;
- BMT tərəfindən əleyhinə tədbir görülən istənilən dövlətə yardım göstərməkdən çəkinmək;
- BMT-nin üzvü olmayan dövlətlərin bu prinsiplərə uyğun hərəkət etmələrinin təmin edilməsi;

- BMT tərəfindən dövlətin daxili yurisdiksiyasında olan məsələlərə müdaxilə edilməməsi.

BMT-nin əsas orqanları Nizamnamənin III fəslində, maddə 7-də göstərildiyi kimi, Baş Məclis, Təhlükəsizlik Şurası, İqtisadi və Sosial Şura, Qəyyumluq Şurası, Beynəlxalq Məhkəmə və Katiblikdir. Beynəlxalq Məhkəmədən başqa bütün digər orqanlar BMT-nin Nyu-Yorkdakı əsas binalarında yerləşirlər. Beynəlxalq Məhkəmə isə Haaqada (Niderland) yerləşir.

BMT-nin aşağıdakı funksional komissiyaları və onların tərkibinə daxil olan alt komissiyaları vardır:

1. Statistika komissiyası.
2. Əhalinin yerləşdirilməsi və inkişaf üzrə komissiya.
3. Sosial inkişaf komissiyası.
4. İnsan haqları komissiyası.
5. Qadınların vəziyyəti üzrə komissiya.
6. Narkotik vasitələr üzrə komissiya.
7. Cinayətkarlığın xəbərdar edilməsi üzrə komissiya.
8. Elm və texnika komissiyası.
9. Dayanıqlı inkişaf komissiyası.
10. BMT-nin məşələr üzrə Forumu.

BMT-nin daimi komitələrinə aşağıdakılar daxildir:

1. Proqramlar və koordinasiya Komitəsi.
2. Əhali məntəqələri üzrə komissiya.
3. Qeyri-hökumət təşkilatları Komitəsi.
4. Hökumətlərarası təşkilatlarla danışıqlar Komitəsi.

BMT-nin ekspert orqanlarına aşağıdakılar aiddir:

1. Hökumət ekspertlərindən ibarət ekspert orqanları:

Təhlükəli yüklərin daşınması və kimyəvi maddələrin global səviyyədə razılaşdırılmış təsnif və nişanlama sistemi üzrə ekspertlər Komitəsi.

BMT-nin coğrafi adlar üzrə ekspertlər qrupu.

2. Fərdi qaydada iştirak edən üzvlərdən ibarət ekspert orqanları:

- İnkişaf sahəsində siyasət üzrə Komitə.
- BMT-nin dövlət idarəetməsi və maliyyə sahəsində Proqramı üzrə ekspertlərin Məclisi.
- Vergiqoyma sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə ekspertlərin xüsusi qrupu.
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə.
- Enerji və təbii resurslar üzrə Komitə.

BMT-nin hazırda 14 ixtisaslaşdırılmış təsisatı vardır və onlar aşağıdakılardır.

1. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT).
2. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO).
3. BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri Təşkilatı (YUNESKO).
4. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST).
5. Dünya Bankı Qrupu.
6. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF).
7. Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı.
8. Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı.
9. Beynəlxalq Elektrik Əlaqəsi İttifaqı.
10. Ümumdünya Poçt İttifaqı.
11. Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı.
12. Ümumdünya Əqli Mülkiyyəti Təşkilatı.
13. Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı İnkişafı Fondu.
14. Birləşmiş Millətlərin Sənaye İnkişafı Təşkilatı (YUNİDO).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlıq: əsas istiqamətlər və orqanlar sistemi.

Yarım əsrdən artıqdır ki, beynəlxalq ictimaiyyət dünya iqtisadiyyatında mövcud olan problemləri BMT və onun mexanizmləri vasitəsilə həll etməyə çalışır. BMT-nin 50 illik fəaliyyət praktikasının təhlili belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, dünya siyasi problemlərinin rolunun artması ilə yanaşı, BMT-nin fəaliyyətində iqtisadi aspektlər də mühüm yer tutur.

Iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirməklə BMT ilk növbədə siyasi təşkilat olaraq qalır. Siyasi xarakter əsas prinsiplərin izahında və tətbiqində, dünya iqtisadiyyatının müxtəlif problemlərinə yanaşmada və onların həlli yollarının işlənməsində özünü aydın surətdə göstərir.

BMT-nin iqtisadi fəaliyyəti özündə dörd əsas istiqaməti əks etdirir:

- bütün ölkələr üçün ümumi olan qlobal iqtisadi problemlərin həlli;
- müxtəlif sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrinə malik ölkələrin iqtisadi əməkdaşlığına dəstək;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrin təsərrüfat artımına dəstək;
- regional iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli.

Praktikada bu istiqamətlər üzrə iş aşağıdakı fəaliyyət formalarından istifadə etməklə aparılır.

Informasiya fəaliyyəti BMT-nin ən geniş yayılmış iş növüdür. Maraq doğuran məsələlər siyasi müzakirələrin gündəliyinə çıxarılır, yazılı hesabatlar hazırlanır və s. bu fəaliyyətin məqsədi üzv ölkələrin iqtisadi siyasətlərinə ümumi təsir göstərməkdir.

BMT-nin texniki-məsləhət fəaliyyəti ehtiyacı olan ölkələrə texniki yardım göstərilməsi formasında həyata keçirilir.

Büdcə-maliyyə fəaliyyəti adətən BMT sisteminə daxil olan beynəlxalq təşkilatların (Dünya Bankı Qrupu, Beynəlxalq Valyuta Fondu) xətti vasitəsilə həyata keçirilir.

BMT-nin bir sıra digər orqanları da beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində aktiv fəaliyyət göstərirlər.

- Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı (YUNKTAD).
- Birləşmiş Millətlərin Sənaye İnkişafı üzrə Təşkilatı (YUNİDO).
- BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO).
- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (BMTİP).

Iqtisadi və Sosial Şura tərəfindən koordinasiya edilən və bu Şuranın qətnamələrinə uyğun olaraq yaradılmış məhəlli region iqtisadi komissiyaları BMT çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlıq orqanları arasında xüsusi blok təşkil edir.

- Avropa İqtisadi Komissiyası.

- Afrika İqtisadi Komissiyası.
- Latin Amerikas1 və Karib hövzəsi İqtisadi Komissiyası.
- Asiya və Sakit Okean İqtisadi və Sosial Komissiyası.
- Qərbi Asiya İqtisadi və Sosial Komissiyası

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sisteminin təşkilatları. Bu cür təşkilatlara 3 qrup aiddir ki, onlardan da bəziləri iqtisadi məsələlərlə məşğul olurlar:

1. BMT-nin fondları, proqramları və işçi orqanları.
2. BMT-nin ixtisaslaşmış təşkilatları.
3. BMT ilə əlaqəli avtonom təşkilatlar.

Birinci qrupda iqtisadi məsələlərlə 7 təşkilat məşğuldur:

- İnvestisiyaların İnkişafı Fondu (UNCDF);
- BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı – YUNKTAD (UNCTAD);
- Layihələrə Xidmət üzrə orqan (UNOPS);
- BMT-nin İnkişaf Proqramı – BMTİP (UNDP);
- BMT-nin Ətraf Mühit üzrə Proqramı – YUNEP (UNEP);
- Narkotika Vasitələri üzrəndə Nəzarət üzrə BMT-nin Beynəlxalq Proqramı (UNDCP);

- Ümumdünya Ərzaq Proqramı – ÜƏP (WFP).

BMT-nin ixtisaslaşmış təşkilatları qrupuna aiddir:

- Beynəlxalq Əmək Təşkilatı – BƏT (İLO);
- BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO);
- BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri Təşkilatı – YUNESKO (UNESCO);

- Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı – ÜST (WHO);
- Dünya Bankı Qrupu (World Bank Group), bura aiddir:
- Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı – BYİB (İBRD);
- Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası – BİA (İDA);
- Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası – BMK (İFC);

Assosiasiya edilmiş təşkilatlar;

- Beynəlxalq Valyuta Fondu – BVF (İMF);
- Ümumdünya Poçt İttifaqı (UPU);
- Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (İCAO);
- Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı (WMO);
- Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı (İMO);
- Ümumdünya Əqli Mülkiyyəti Təşkilatı (WIPO);
- Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı İnkişafı Fondu (İFAD);
- Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqı (İTU);
- Birləşmiş Millətlərin Sənaye İnkişafı Təşkilatı – YUNİDO (UNİDO).

BMT ilə əlaqəli avtonom təşkilatlar qrupun aiddir:

- Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik – MAQATE (İAEA);
- Narkotika Vasitələrinə Nəzarət üzrə Beynəlxalq Şura (İNCB);
- YUNKTAD/ÜTT-nin Beynəlxalq Ticarət Mərkəzi (İnternational Trade centre UNCTAD/WTO);
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatı – ÜTT (World Trade Organization – WTO);
- Ümumdünya Turizm Təşkilatı – ÜTT (World Tourism Organization – WTO).

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı sisteminin təşkilatları. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı – İƏİT (OECD) 1961-ci ildə onun təsis edilməsi haqqında Konvensiyanın bütün iştirakçı dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edilməsindən sonra yaranıb. İƏİT 1948-ci ildə yaradılmış Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının siyasi, təşkilati və hüquqi baxımdan varisidir. İƏİT-in üzvləri yalnız səanyecə inkişaf etmiş ölkələrdir. Hazırda onun 29 üzvü vardır.

İƏİT-in əsas funksiyası dünya təsərrüfat sistemində meydana gələn ziddiyyətlərin yumşaldılması məqsədilə üzv-ölkələrin iqtisadi siyasətinin koordinasiyasıdır.

İƏİT çərçivəsində bir neçə avtonom təşkilatlar yaradılmışdır:

- Beynəlxalq Energetika Agentliyi – BEA (İEA);
- Nüvə Enerjisi Agentliyi – NEA (NEA);

- Təhsil sahəsində Tədqiqatlar və Yeniliklər Mərkəzi – TTYM;
- İƏİT-in İnkişaf Mərkəzi.

Təhsil sahəsində Tədqiqatlar və Yeniliklər Mərkəzi – TTYM 1968-ci ildə təhsil sahəsində tədqiqat fəaliyyətinin stimullaşdırılması və inkişafına dəstək məqsədilə təsis edilib. İƏİT-in bütün üzv-ölkələri TTYM-in üzvləridir.

İƏİT-in İnkişaf Mərkəzi (OECD Development Centre) İƏİT Şurasının qərarı ilə 1962-ci ildə yaradılıb. Məqsədi üzv-ölkələrin iqtisadi inkişaf sahəsində malik olduqları bilik və təcrübələrin birləşdirilməsindən, həmçinin ümumi iqtisadi yardım siyasətinin işlənməsindən və həyata keçirilməsindən, bu bilik və təcrübələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyaclarını nəzərə almaqla onların ixtiyarına verilməsindən ibarətdir.

Beynəlxalq Energetika Agentliyi – BEA (İEA). Beynəlxalq Energetika Proqramına uyğun olaraq 1974-cü ildə yaradılıb. İƏİT çərçivəsində avtonom təşkilat hesab edilir. BEA-nın üzvləri İslandiya və Meksika istisna olmaqla İƏİT-in digər üzv-dövlətləridir. BEA-nın məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- müxtəlif enerji mənbələrinin (alternativ mənbələr də daxil olmaqla) inkişafı məqsədilə əməkdaşlıq;
- enerjiden istifadənin səmərəliliyinin artırılması;
- üzv-ölkələrin energetika və ekologiya siyasətlərinin koordinasiyasına yardım göstərmək;
- enerji təhizatında çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına yönəlmiş sistemin təkmilləşdirilməsi;
- dünya neft bazarının vəziyyəti haqqında informasiya ilə təminat;
- energetikanın inkişafının global məsələləri üzrə BEA-nın üzvü olmayan ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Nüvə Enerjisi Agentliyi – NEA (NEA). 1958-ci ildə Nüvə Enerjisi üzrə Avropa Agentliyi adı altında yaradılıb. Hazırkı adına 1972-ci ildən malikdir. İƏİT çərçivəsində fəaliyyət göstərir.

NEA-nın üzvləri Yeni Zelandiya və Cənubi Koreya istisna olmaqla İƏİT-in yerdə qalan bütün üzv-ölkələridir.

Agentliyin məqsədləri aşağıdakılardır:

- nüvə enerjisi siyasətinin və ondan istifadə praktikasının koordinasiyasında və tənzimlənməsində üzv-ölkələrə yardım göstərmək;
- beynəlxalq tədqiqatların təşkili və həyata keçirilməsi, üzv-ölkələrin inkişaf proqramlarının, birgə təşəbbüslərinin hazırlanması;
- üzv-ölkələr arasında elmi-texniki informasiya ilə mübadilənin həyata keçirilməsi (xüsusilə birgə orqanlarda iştirak etmək yolu ilə).

İslam Konfransı Təşkilatı – İKT. 1969-cu ildə Rabat şəhərində (Mərakeş) müsəlman ölkələrinin dövlət və hökumət başçılarının konfransında yaradılıb. Nizamnaməsi 1972-ci ildə qəbul edilib. İKT regional təşkilat deyil, o, müxtəlif regionlarda yerləşən müsəlman ölkələrini birləşdirir.

İKT-nin məqsədləri aşağıdakılardır:

- iqtisadi, sosial, mədəni, elmi sahələrdə əməkdaşlığın inkişafı;
- beynəlxalq təşkilatlarda üzv-ölkələr arasında məsləhətləşmələrin keçirilməsi;
- müsəlman həmrəyliyinin gücləndirilməsi;
- rasizmin və müstəmləkəçiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasına yardım;
- milli müstəqillik uğrunda müsəlman xalqlarının birliyinin təmin edilməsi;
- öz ərazisinin azad olması üçün mübarizə aparan fələstin xalqına yardım göstərilməsi.

Beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatları və onların iqtisadi əməkdaşlığın inkişafında rolu.

Dünya Bankı Qrupu. Beynəlxalq Valyuta Fondu. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı. 1930-cu ildə mərkəzi banklar üçün sırf kommərsiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsi rolunu təşkilatçı və valyuta əməkdaşlığının iştirakçısı rolu ilə birgə həyata keçirən dövlətlərarası bank kimi yaradılıb.

İslam İnkişaf Bankı – İİB (İSDB). 1974-cü ildə üzv-ölkələrin və müsəlman icmalarının şəriət qaydalarına uyğun olaraq iqtisadi və sosial inkişaflarına yardım məqsədilə yaradılıb. Hazırda 47 dövlət onun üzvüdür.

Daha əvəllər integrasiya prosesləri məhdud sayda regionları əhatə edirdisə, hazırda bu hadisə demək olar ki bütün qitələrdə baş verir və çoxsaylı regional və subregional ticarət-iqtisadi qruplar yaranır. ÜTT-nin göstəricilərinə görə, hazırda dünya üzrə real olaraq fəaliyyətdə olan 300 ticarət-iqtisadi saziş mövcuddur.

Yüksək inkişaf etmiş ölkələrin integrasiya qruplaşmaları içərisində Avropa İqtisadi Birliyi xüsusi yer tutur. II dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Avropada qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi və iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı nəminə regional integrasiya blokunun yaradılması zərurəti meydana çıxmışdır. İlk olaraq 1951-ci ildə funksional-sahəvi integrasiyanın təşkili məqsədi ilə Avropa kömür və polad birliyi. 1958-ci ildə isə Avropa atom enerjisi üzrə əməkdaşlıq təşkilatı formasında sahə qurumları yaradıldı.

Avropa İqtisadi Birliyi hüquqi baxımdan 1957-ci ild Roma müqaviləsi ilə təsbit olunmuşdur.

Müqavilə Qərbi Avropanın 6 ölkəsi (AFR, Fransa, İtaliya, Belçika, Hollandiya, Lüksemburq) tərəfindən imzalanmış və aşağıdakıları nəzərdə tuturdu:

1) Üzv-ölkələr arasında idxal-ixrac əməliyyatlarında gömrük rüsumları və miqdar məhdudiyyətlərinin ləğvi;

2) Üçüncü ölkələrə qarşı ümumi gömrük və ticarət siyasətinin yeridilməsi;

3) Blokdaxili iqtisadi məkanda işçi qüvvəsinin, xidmət və kapitalın sərbəst hərəkətinə mane olan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması;

4) Kənd təsərrüfatı sferası üçün ümumi siyasətin işlənib hazırlanması;

5) Nəqliyyat-kommunikasiya sferasında ümumi siyasəti tətbiqi;

6) Üzv-ölkələrin tədiyyə balansları arasındakı uyğunsuzluqların ləğvi və iqtisadi siyasətin əlaqələndirilməsinə imkan verən qaydaların tətbiqi;

7) Rəqabətin inkişafı və onun "normal xarakter" daşması baxımından əlverişli mühitin formalaşdırılması;

8) Üzv-ölkələrin milli qanunvericiliklərinin müvafiq surətdə uyğunlaşdırılması;

Müqavilə, yuxarıda qeyd olunan tədbirlər sisteminin 12 illik keçid dövrü ərzində 3 mərhələdə (hər mərhələ 4 il olmaqla) həyata keçirməyi nəzərdə tuturdu.

Artıq 1968 – ci ildə ümumbazar yaradılmaqla, qarşıya qoyulan problemlərin böyük əksəriyyəti öz həllini tapmışdır. 1970-ci illərdən başlayaraq Avropa İqtisadi Birliyinin tərkibi xeyli genişlənmişdir. Belə ki, 1976-cı ildə Böyük Britaniya, İrlandiya, Danimarka, 1981-ci ildə Yunanıstan. 1986-cı ildə Portuqaliya və İspaniya, 1994-cü ildə Avstriya, İsveç və Finlandiya, 2004-cü ildə Kipr, Çexiya, Estoniya, Macarıstan, Latviya, Litva, Malta, Polşa, Slovakiya və Sloveniya daxil olmaqla üzv ölkələrin sayı 25-ə çatmışdır. 1995-ci ildən Türkiyə Avropa Birliyinin gömrük ittifaqına daxil olmuşdur. Bununla yanaşı, AİB-in assosiativ üzvlərinin sayı hal-hazırda 75-ə çatmışdır. Belə ki, Asiya, Afrika və Karib hövzəsi ölkələri (66 ölkə) I və II Lomeyko konvensiyası əsasında Avropa İqtisadi Birliyinə kollektiv surətdə assosiativ üzv qəbul edilmişdir. 1993-cü ildə Mərkəzi və Şərqi Avropanın 6 ölkəsi (Polşa, Macarıstan, Çexiya, Slovakiya, Bolqariya və Rumuniya), eləcə də Pribaltika respublikaları (Bstoniya, Latviya və Litva) həmin keyfiyyətdə Birliyə daxil olmuşlar. Bu Birliyinin coğrafiyası və əhatə etdiyi ölkələrin sayı göstərir ki, söhbət artıq regional deyil, beynəlxalq integrasiya qruplaşmasından gedir.

Birliyin təkamül tarixini 3 mərhələyə bölmək olar:

1) 1958-1968-ci illər. Bu dövrdə üzv ölkələr arasında bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırılmış və "ümumbazar" formalaşdırılmışdır:

2) 1969-1992; "Ümumbazar" öz mahiyyəti etibarilə iqtisadi ittifaqa çevrilir ki, bu da Birlik daxilində vahid siyasi-iqtisadi məkanın təşəkkülü üçün əlverişli zəmin yaradır. Bu prosesdə 1987-ci ildə qəbul edilmiş Vahid Avropa aktı xüsusi rol oynayır. 1991-ci ilin dekabr ayında bağlanan Maastrixt sazişi Avropa Birliyinin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu saziş Birliyin funksiyalarını və səlahiyyətlərini hədsiz dərəcədə genişləndirməklə İqtisadi İttifaqın hüquqi təsbitini həyata keçirir. Sazişə görə Birliyin səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1. Vahid valyutanın yaradılması və idarəedilməsi.

2. Vahid iqtisadi siyasətin formalaşdırılması, gücləndirilməsi və onun üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi.

3. Azad və ədalətli rəqabət prinsipi əsasında vahid bazarın təşəkkülü.

4. İnkişaf etmiş və iqtisadi cəhətdən geri qalmış ölkələr arasında vəsaitlərin yenidən bölgüsü və artım templərinin uyğunlaşdırılması.

5. Qanunçuluğun mühafizəsi.

6. Ayrı-ayrı vətəndaşların fundamental insan hüquqlarının mühafizəsi və inkişafı.

7. Xarici işlər və təhlükəsizlik problemlərini bütövlüklə əhatə edən vahid xarici siyasətin idarəedilməsi.

Göründüyü kimi, Maastrixt sazişi Avropada super regional dövlətin yaradılması prosesini xeyli gücləndirmişdir.

3) Avropa İqtisadi Birliyinin 3-cü mərhələsi 1993-cü ildən başlayır. Məhz bu mərhələdə valyuta ittifaqının yaradılması və vahid valyutaya keçidlə əlaqədar yeni dövlətin formalaşması prosesi başa çatmışdır.

1993 – cü il noyabr ayının 1 – dən etibarən (Maastrixt sazişi qüvvəyə minmişdir) Avropa İqtisadi Birliyi Avropa İttifaqı adlanır.

Yüksək inkişaf etmiş ölkələrin ikinci böyük interasiya qruplaşması - NAFTA (Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyası) ABŞ-ı, Kanadanı və Meksikanı özündə birləşdirir. NAFTA ilkin formada ABŞ və Kanada arasında 1988-ci ildə imzalanmış Amerika-Kanada azad ticarət sazişi əsasında yaradılmışdır. Analoji şərtlərlə tərtib edilmiş saziş Meksika ilə 1992-ci ilə bağlanmış və 380 mln. nəfər əhaliyə, 7 trln. dol. iqtisadiyyata malik nəhəng regional qruplaşma meydana çıxmışdır.

Beləliklə, NAFTA həm integrasiya proseslərinin subyektləri və məzmunu baxımından, həm də dinamikliyi və sürətinə görə Avropa İttifaqını ötüb keçmək imkanına malikdir. NAFTA çərçivəsində imzalanmış Saziş 10 il müddətində qarşılıqlı ticarətdə mövcud olan bütün məhdudiyyətlərin ləğvini nəzərdə tutur.

Amerika iqtisadçıları şimali Amerika integrasiya toplaşmasının gələcəyini bütün qitəni əhatə edəcək və ya öz-özünü təmin etmək iqtidarında olan panamerika ticarət bloku kimi görürlər.

Sakit okean regional integrasiyası inkişaf etmiş ölkələrin yaxından iştirak etdiyi 3-cü iqtisadi qruplaşmadır. Asiya - Sakit okean regionunda dünya əhalisinin 40%-i məskunlaşmışdır. Qlobal milli məhsulun və xarici ticarət dövriyyəsinin 50%-ə qədər bu regionun payına düşür. Bölgədə integrasiya ideyası hələ 1960-cı illərdə Amerika və Yapon tədqiqatçılarının Sakit okean azad ticarət zonasının yaradılması haqqında fikirləri ilə əlaqədar meydana çıxmışdır.

1967-ci ildə həmin ideyaya uyğun olaraq subregional iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə ASEAN və Sakit okean hövzəsi ölkələrinin İqtisadi Şurası (yalnız iri biznesin üzv olduğu qurum) təşkilatları formalaşdırıldı.

Integrasiya ideyası sonrakı inkişaf dövründə Yaponiya və Avstraliyanın təşəbbüsü ilə yaradılan Sakit okean iqtisadi əməkdaşlıq konfransı formasında meydana çıxdı. Konfransda üzvlük triada prinsipi (akademik, hökumət və işgüzar dairələr) əsasında həyata keçirilirdi.

1984-cü ildən "ASEAN dialoqu" tətbiq edilməyə başlandı ki, bununla ilk iştirakçısı Avstraliya oldu. Ümumiyyətlə, sözgedən regionda integrasiya prosesinin sürətləndirilməsi məqsədi ilə bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür. Məsələn, 1988-ci ildə Yaponiyanın baş naziri Y.Nakasonz "İqtisadi və mədəni əməkdaşlığın Sakit okean forumu"; 1988-ci ildə amerikalı senator B.Bredli "Ticarət və inkişafın Sakit okean koalisiyası". 1989-cu ildə amerikalı konqresmen A.Krenstona "Sakit okean hövzəsi forumu" və s. fikirlər irəli sürmüşlər. ASEAN-nın ilk regional forumu 1994-cü ildə Asiya-Sakit okean hövzəsinin 18 əsas dövlətinin (ASEAN-nın üzvü olan 6 ölkə, "ASEAN dialoqunun" iştirakçıları - Avstraliya, Kanada, Yaponiya, Yeni Zelandiya, Koreya respublikası, ABŞ, eləcə də, Koreya-Xalq Demokratik Respublikası, Rusiya, Vyetnam, Laos, Papua-Yeni Qvineya) iştirakçı ilə keçirilmişdir. Hələlik, Koreya XDR-sı dialoqdan çıxarılmışdır.

Regional iqtisadi təşkilatlar

	Təşkilatlar	Üzv olan ölkələr	Yaranma tarixi
Ticarət blokları			
1	And partı	Boliviya, Venesuela, Kolumbiya, Peru, Çili, Ekvador	1969
2	Ərəb ümumi bazarı (ASM)	Iordaniya, Suriya, Irak, Liviya, Sudan, Misir	1964
3	Cənub – Şərqi Asiya dövlətləri Assosiyasiyası (ASEAN)	Indoneziya, Malaziya, Sinqapur, Tailant, Filippin, Bruney	1967
4	Şərqi – Afrika Birliyi (EAS)	Keniya, Tanzaniya, Uqanda	
5	Karib birliyi (KARIKOM)	Antiqua və Barbuda, Barbados, Beliz, Qayana, Qrenada, Dominika, Sent – Lyusiya, Trinidad və Tobago, Yamayka, Montserrat, Sent – Kristofer- Nevis	1973
6	Latın Amerikası interqasiya assosiyasiyası (LAI)	Argentina, Boliviya, Brazilya, Venesuela, Kolumbia, Meksika, Paraqvay, Peru, Urquvay, Çili, Ekvador	1980
7	Ərəb dövlətləri Liqası (LAQ)	Əlcəzair, Bəhreyn, Cibuti, Iordaniya, Iraq, Yəmən, Qətər, Küveyt, Livan, Liviya, Mavritaniya, Marokko, BƏƏ, Oman, Səudiyyə – Ərəbistanı, Suriya, Somali, Sudan, Tunis	1945
8	Məqrib İqtisadi Birliyi (KGM)	Əlcəzair, Mavritaniya, Marokko, Tunis	1983
9	Ümumi afromavrikiya təşkilatı (OKAM)	Benim, Fil Sümüyü Sahili, Yuxarı Volta, Mavrikiya, Niger, Ruanda, Seneqal, Toqo, MAR	1974
10	İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı	Iran, Türkiyə, Pakistan, Azərbaycan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızistan, Tacikistan, Qazaxıstan, Əfqanıstan	1964
11	Fars körfəzi ölkələrinin əməkdaşlıq Şurası (SSPZ)	Bəhreyn, Qətər, Küveyt, BƏƏ, Səudiyyə – Ərəbistanı	1981
12	Razılıq Şurası	Benin, Burkina-Faso, Kot-Rivuar, Niger, Toqo, Yuxarı Volta	1959
13	Mərkəzi Afrika dövlətləri Ittifaqı (YUEAK)	Zair, Çad	1984
14	Mərkəzi Afrika İqtisadi və Gömrük Ittifaqı (YUDEAK)	Qabon, Kamerun, Konqo, MAR, Çad, Ekvatorial Qvineya	1964
15	Mərkəzi Amerika Ümumi bazarı (MSSA)	Qvatemala, Nikaraqya, Salvador, Kosta - Rika, Qonduraz	1960
16	Qərbi Afrika dövlətlərinin İqtisadi Birliyin (EKOVAS)	Benin, Kot – Divuar, Brukina – Fasol, Qambiya, Qana, Qvineya, Qvineya – Bisau, Liberiya, Mavritaniya, Mali, Niger, Nigeriya, Kabo – Verde, Seneqal – Leona, Toqo	1975
17	Qərbi – Afrika İqtisadi Birliyi (KEAO)	Kot – Divuar, Burkina – Fasol, Mavritaniya, Niger, Seneqal	1972
18	Böyük göl ölkələrinin İqtisadi Birliyi (SEPQL)	Brundi, Zair, Ruanda	1975
19	Şərqi və Cənubi Afrika ölkələri İqtisadi Birliyi (SVAEK)	Anqola, Botsvana, Zambiya, Zimbabve, Keniya, Komor adaları, Lesoto, Mavriqiya, Madaqaskar, Malavi, Mozambiq, Svazlend, Seyşel adaları, Somali, Tanzaniya, Uqanda, Həbəşistan	1982
20	Liptako – Qruma rayonunun integrasiyası idarəsi (ADIRL)	Yuxarı Volqa, Mali, Niger, Toqo	1970

Cədvəl 2.1-in davamı

21	Niger çayı hövzəsi idarəsi	Benin, Yxarı Volta, Qvineya, Kamerun, Mali, Niger, Nigeriya, Çad	1964
22	Amazon paktı	Boliviya, Brazilya, Venesuela, Kolumbiya, Peru, Ekvador, Qayana, Surinam	1978
23	Mekonq üzrə müvəqqəti Komitə (MPK)	Laos, Vyetnam, Tailand	1957
24	Çad gölü hövzəsi Komissiyası	Kamerun, Niger, Nigeriya, Çad	1964
25	La – Plata qruppu	Argentina, Boliviya, Brazilya, Paraqvay, Uruqvay	1969
26	Latın Amerikası İqtisadi Sistemi (LAES)	Argentina, Barbados, Boliviya, Brazilya, Venesuela, Qayana, Haiti, Qvatemala, Qonduras, Qrenada, Dominikan Respublikası, Kolimbia, Kosta – Rika, Kuba, Meksika, Nikaraqya, Panama, Paraqvay, Peru, Salvador, Trinidad və Tobaqo, Ekvador, Yamayka, Surinam	1974
27	Qambiya çayının mənimsənilməsi təşkilatı	Qambia, Seneqal, Qvineya	1976
28	Neft ixrac edən ərəb ölkələri təşkilatı (OAPEK)	İraq, Qətər, Küveyt, Liviya, BƏƏ, Səudiyyə – Ərəbistanı, Bəhreyn, Misir, Suriya	1977
29	Kaçeri çayı hövzəsinin istismarı və inkişafı təşkilatı (OMDKB)	Burindi, Ruanda, Tanzaniya, Uqanda	1977
30	Seneqal çayı hövzəsinin mənimsənilməstəşkilatı (OMVS)	Mabritaniya, Mali, Seneqal	1972
31	Mano çayı İttifaqı (MRYU)	Liberiya, Siyyera – Leone	1973
Valyuta İttifaqları			
32	Asiya Klirinq İttifaqı (AzKS)	Banqladeş, Birma, İran, Hindistan, Nepal, Pakistan, Şri Lanka	1974
33	Ərəb Valyuta Fondu (AMF)	Səudiyyə Ərəbistanı, Əlcəzair, İraq, Küveyt, Misir BƏƏ Sudan, Qətər, Marokko, Liviya, Tunis, Livan, Yəmən, İordaniya, Bəhreyn, Suriya, Oman, Mavritaniya	1976
34	Mərkəzi Afrika Valyuta İttifaqı (YUMAS)	Qabon, Kamerun, MAR, Çad	1972
35	Qərbi Afrika Valyuta İttifaqı (YUMOA)	Benin, Yuxarı Volta, Niger, Seneqal, Toqo, Mali	1973
36	Qərbi Afrika klirinq palatası (VAKX)	Qambiya, Qana, Nigeriya, Syerra-Leone, Benin, Yuxarı Volta, Qana, Qvineya, Qvineya-Bisau, Liberiya, Mavritaniya, Mali, Niger, Seneqal	1975
37	Mərkəzi Amerika Valyuta Şurası	Qvatemala, Kosta-Rika, Nigeraqua, Salvador	1964
38	Qarşılıqlı kreditləşmə və saldonun kompensasiya mexanizm (MKSKR)	Argentina, Boliviya, Brazilya, Venesuela, Kolumbiya, Meksika, Paraqvay, Peru, Uruqvay, Çili, Ekvador, Dominikan Respublikası	1965
Məhsul assosiasiyaları			
39	Kakao istehsalçıları alyansı (APK)	Brazilya, Qabon, Qana, Kamerun, Nigeriya, Toqo, Trinidad və Tobaqo, Ekvador	1962
40	Mis ixrac edən ölkələrin hökumətlərarası Şurası (SIPEK)	Zambiya, Zair, Indonezia, Peru, Çili	1967
41	Neft ixrac edən ölkələr təşkilatı (OPEK)	Əlcəzair, Venesuela, Qabon, Indonezia, İrak, İran, Qətər, Küveyt, Liviya, Nigeriya, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı, Ekvador	1960
42	Banan ixrac edən ölkələr ittifaqı	Qvatemala, Qondras, Kolumbiya, Kostorika, Panama	1974

Asiya-Sakit okean hövzəsi ölkələrinin İqtisadi Şurası (ATES) isə Avstraliyanın baş naziri B.Xoukun təşəbbüsü ilə 1989-cu ildə təşkil edilmişdir. Bu orqanın operativ təşkili əsasən iki amillə şərtlənir: 1) regionun əsas aparıcı dövlətləri olan ABŞ və Yaponiyanın mənafeələrinin üst-üstə düşməsi; 2) ASEAN ölkələrinin subregional integrasiya prosesindən kənarda qalmaq təhlükəsi.

ATES-nin başlıca məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı;
- sahə və sektorlar üzrə iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi;
- xammal, nəqliyyat, energetika, rabitə, insan resurslarının inkişafı, kiçik biznes üzrə inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması;
- ticarət və investisiyanın fəallığının stimullaşdırılması;
- ixtisasların qarşılıqlı tanınması, gömrük sətinin uyğunlaşdırılması və s.

İlk dövrlərdə ATES-ə aşağıdakı ölkələr daxil olmuşdular: ABŞ, Kanada, Meksika, Avstraliya, Yaponiya, Çin, Honkonq, Tayvan, Koreya Respublikası, Indoneziya, Bruneý, Filippin, Malayziya, Sinqapur, Papua-Yeni Qvineya, Subregional qruplaşmanın 1993-cü ildə Sietldə keçirilən zirvə toplantısında əlavə olaraq Çili üzv qəbul edilmişdir.

Bu təşkilatlardan başqa bir çox regional təşkilatlar da mövcuddur ki., onlardan əsasları haqqında aşağıdakı cədvəldə qısa şəkildə məlumat verilmişdir.

2.2. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində beynəlxalq ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar

Beynəlxalq ticarətdə əmtəə axınlarının transsərhəd hərəkətinə təsir göstərən institusional-hüquqi amillərə ilk növbədə, milli iqtisadiyyatı müdafiə edən “yüksək” tarif və qeyri-tarif hədləri, ikincisi, beynəlxalq ticarətin "operatorlarının" hüquqi vəziyyəti, üçüncüsü, xüsusi rejimli malların hüquqi vəziyyəti (məsələn, bütün ölkələrdə silahla ticarət xüsusi hüquqi şəraitdə həyata keçirilir), dördüncüsü isə, xarici ticarətin tənzimlənməsi məsələlərinə dövlətin müdaxiləsi dərəcəsi aid edilir. Belə aydın olur ki, bütün bu aspektlər beynəlxalq ticarət hüququyla tənzimlənməlidir.

Beynəlxalq ticarət hüququnun vəzifəsi beynəlxalq ticarətin beynəlxalq hüquqi rejiminin yaradılmasıdır, həmçinin idxal mallarının daxili hüquqi rejimini “nəzarət altına almaq”, unifikasiya etməkdir.

Beləliklə, beynəlxalq ticarət hüququ beynəlxalq bazar sahəsində münasibətləri nizama salan beynəlxalq hüquq normalarının sistemidir. Beynəlxalq ticarət hüququnun belə müəyyən edilməsi beynəlxalq ticarətlə bağlı yuxarıda göstərilən bütün xüsusiyyətləri nəzərə alır.

Beynəlxalq bazar beynəlxalq ticarət sisteminin özəyini təşkil edir. Beynəlxalq ticarət sisteminin aşağıdakı bəzi komponentlərini ayırmaq olar:

- İnstitusional-subyektlər; beynəlxalq ticarət sistemində "iştirak edən şəxslər" qismində ictimai və xüsusi şəxslər - dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar, qeyri-hökumət təşkilatları çıxış edirlər; transmilli korporasiyalar, müxtəlif ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri və başqaları beynəlxalq normativ sistemin (onun alt sisteminin [37]) beynəlxalq ticarətə "xidmət edən" hissəsidir;

- Tənzim edən beynəlxalq hüquq normaları, qeyri-hüquqi normalar, beynəlxalq təşkilatların ("Ümumdünya Ticarət Təşkilatının hüququ") daxili hüququ, "yumşaq hüquq"; beynəlxalq ticarət sistemini tənzimləyən komponentlərinin tərkibinə həmçinin dövlətlərin müvafiq daxili hüquq normaları və transmilli hüquq normaları daxil edilməlidir;

- Funksional; bu komponentə hüquqi və siyasi tənzimləmə metodları aiddir;
- İdeoloji; bu - müxtəlif xarici siyasi və xarici iqtisadi doktrinalardır, konsepsiyalardır, beynəlxalq hüquq düşüncəsidir və s.

Beynəlxalq ticarət sahəsində hüquqi tənzimləmə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr sistemində, ÜTT və digər beynəlxalq təşkilatların daxili hüququnda, beynəlxalq hüquq adətlərində möhkəmləndirilmiş prinsiplər və normalar əsasında həyata keçirilir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı beynəlxalq ticarətin milli səviyyədə tənzimlənməsi ilə yanaşı, son illərdə bu sahədə dövlətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətin müxtəlif formalarının yaranması ilə müşayiət olunur. Bu tendensiya bir neçə səbəblərlə şərtlənir:

- təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsinin dərinləşməsi;

- dünya əmtəə, xidmət, istehsal amilləri bazarlarının genişlənməsi;
- transmilli şirkətlərin inkişafı;
- çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların yaranması.

Nəticədə bir ölkənin tənzimləmə tədbirləri digər dövlətlərin iqtisadiyyatına birbaşa təsir göstərir ki, bu dövlətlər də öz növbəsində istehsalçıları və istehlakçıları müdafiə etmək üçün cavab tədbirlər görürlər. Bu tənzimlənmənin dövlətlərarası səviyyədə həyata keçirilməsi zəruriliyini ortaya çıxarır.

Ticarətin dövlətlərarası tənzimlənməsi aşağıdakı əsaslarda həyata keçirilə bilər:

- ikitərəfli müqavilələr;
- regional təşkilatlar çərçivəsində imzalanan regional xarakterli çoxtərəfli müqavilələr;
- global təşkilatlar tərəfindən dövriyyəyə daxil edilən global xarakterli çoxtərəfli konvensiyalar.

Dövlətlər arasında ikitərəfli əsasda qurulan ticarət münasibətləri ticarət müqavilələri və sazişlərinin köməyi ilə tənzimlənilir ki, onlar da ölkələr arasında icraedici hakimiyyət (hökumətlər arasında) səviyyəsində bağlanır və qanunverici hakimiyyət (parlament) tərəfindən təsdiq edilir. İkitərəfli ticarətin prinsiplərini və rejimini müəyyən edən bu cür müqavilələr və sazişlər adətən 5-10 il müddətinə imzalanır və dövrü olaraq yenidən baxılır və müddətləri uzadılır.

Beynəlxalq ticarətin dövlətlərarası tənzimlənməsinin ikinci əsasda aparılmasından danışarkən ilk növbədə gömrük birliklərini qeyd etmək lazımdır. Gömrük birlikləri hüquqi baxımdan iki və ya daha artıq dövlətin bağladığı sazişdir. Bu sazişə görə, birliyə daxil olan dövlətlər bir-birlərini və üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid tarif siyasəti həyata keçirilə bilər. İqtisadi nöqteyi-nəzərdən gömrük birlikləri vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılmasını nəzərdə tutur ki, bu da həmin məkanın daxilində gömrük sərhədlərinin ləğv edilməsi deməkdir.

Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan təşkilatları özünün məhsuluna və profilinə görə şərti olaraq iki qrupa bölmək olar:

1. ümünilikdə beynəlxalq ticarətin müxtəlif problemləri ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar;
2. bir və ya bir neçə əlaqəli əmtəələrlə və xidmətlərlə ticarətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatlar.

Birinci qrupa QATT/ÜTT, YUNKTAD, YUNİSTRAL, Beynəlxalq Ticarət Palatası daxildir.

Əmtəələrlə, o cümlədən xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində aparıcı rol Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) məxsusdur. Bu təşkilatın formalaşmasına qədər uzun bir təkamül yolu keçmişdir.

Uruqvay Raundunun ən əsas nəticəsi ÜTT-nin yaradılması oldu. ÜTT 1995-ci il yanvarın 1-də yaradılmışdır. Təşkilatın Qərargahı İsveçrənin paytaxtı Cenevrədə yerləşir. 1947-ci ildə qoyulmuş Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) davamçısıdır. Hazırda dünyanın 150 ölkəsi ÜTT-nin üzvüdür. Bundan başqa, 31 ölkə və bir neçə beynəlxalq təşkilat ÜTT-də müşahidəçi statusuna malikdir. Dünya ticarətinin 97%-ə qədəri ÜTT üzvlərinin payına düşür.

ÜTT çoxtərəfli ticarət sazişləri əsasında ölkələrarası ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir. ÜTT-nin əsas məqsədi beynəlxalq ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması və onun möhkəm əsaslarının yaradılması və beləliklə də, iqtisadi inkişafın, eyni zamanda insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsidir.

ÜTT-nin əsas vəzifəsi çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay Raundu (1986-1994) nəticəsində formalaşmış sazişlər Paketi əsasında üzv ölkələr arasında ticarət-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsindən ibarətdir.

PRİNSİPLƏRİ

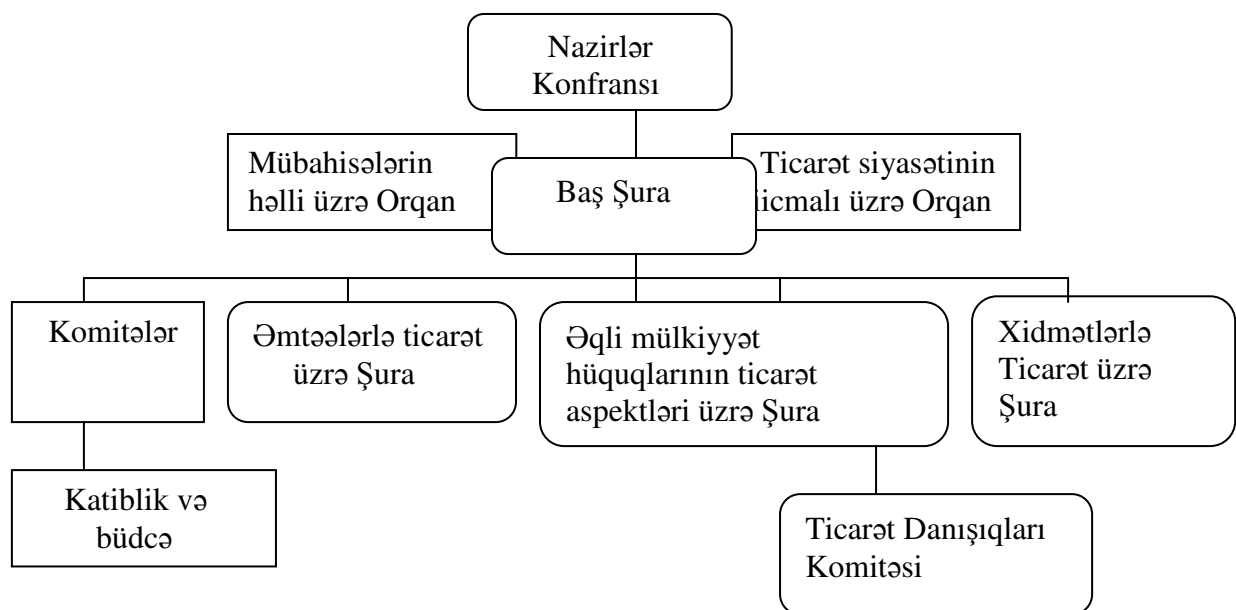
- “ən əlverişli rejim” prinsipi (üzv ölkələr üçün eyni ticarət şəraitinin yaradılması);
- “milli rejim” prinsipi (idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərlə yerli mal və xidmətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi);
- ticarətin tənzimlənməsində tarif metodlarına üstünlük verilməsi;
- ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması;

- ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olması;
- daxili bazarların ancaq ÜTT qaydaları əsasında qorunması;
- azad rəqabət üçün əlverişli şərait yaradılması;
- ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi.

FUNKSIYALARI

- ÜTT-nin hüquqi əsasını təşkil edən çoxtərəfli ticarət sazişlərinin qəbul olunmasına və qəbul olunan sazişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət danışıqlarının təşkil edilməsi;
- üzv ölkələr tərəfindən həyata keçirilən ticarət siyasətinin müşahidə edilməsi;
- digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət mübahisələrinin həll edilməsinə köməklik göstərilməsi;
- beynəlxalq ticarətə və ticarət siyasətinə dair informasiyaların toplanması, öyrənilməsi və təqdim olunması.

ÜTT-nin təşkilati strukturu ÜTT-nin yaradılması haqqında sazişin IV maddəsi ilə müəyyən edilib. (Sxem 1.2.).

Sxem 1.2. ÜTT-nin təşkilati strukturu.

Nazirlər Konfransı-ÜTT-nin ali orqanı hesab olunur. Bütün üzv ölkələrin təmsil olunduğu Nazirlər Konfransı Uruqvay Raundu Sazişləri ilə bağlı yaranan problemlərin müzakirəsi və prinsipial məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsi üçün ən azı iki ildə bir dəfə çağırılır. Nazirlər Konfransı ÜTT-nin Baş Direktorunu təyin etmək, müvafiq Komitələri təsis etmək, təşkilata yeni üzv qəbul etmək və s. bu kimi mühüm səlahiyyətlərə malikdir. İndiyə kimi altı belə konfrans (1996-cı ilin dekabrında Sinqapurda, 1998-ci ilin mayında Cenevrədə, 1999-cu ilin dekabrında Sietldə, 2001-ci ilin noyabrında Dohada, 2003-cü ilin Kankunda, 2005-ci ilin dekabr ayında Honq Konqda) keçirilmişdir.

Əmtəələrlə ticarət üzrə Şura - Baş Şuraya tabe olan bu qurum ÜTT prinsiplərinə riayət olunmasına və GATT 1994 Sazişinin həyata keçirilməsinə nəzarət edən 10 ixtisaslaşmış komitənin (Bazara çıxış, Kənd təsərrüfatı, Sanitar və fitosanitar tədbirlər, Ticarətə texniki maneələr, Subsidiyalar, Antidempinq, Gömrük qiymətləndirməsi, Malın mənşə ölkəsi, İmport lisenziyalaşdırması və s.) fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Xidmətlərlə ticarət üzrə Şura-GATS Sazişinin həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Tərkibinə iki komitə daxildir.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Şura-TRIPS Sazişinin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Katiblik-ÜTT-nin icraçı orqanı hesab olunur. Katibliyə Nazirlər Konfransı tərəfindən təyin edilən baş direktor rəhbərlik edir. 625 əməkdaşı vardır. Katibliyin əsas vəzifəsi Nazirlər Konfransına müxtəlif şuralara, komitələrə, İEOÖ-lərə texniki yardım göstərməkdən və dünya ticarətinin təhlilini həyata keçirməkdən ibarətdir.

Katibliyin 2007-ci il üçün büdcəsi təxminən 182 mln. İsveçrə frankı təşkil etmişdir.

Qeyd edək ki, ÜTT çərçivəsində xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin çoxtərəfli tənzimlənməsi “*Xidmətlərlə ticarət üzrə baş saziş*” (QATS) əsasında həyata keçirilir. QATS xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin əsas prinsiplərini müəyyən etməklə, 3 əsas blokdan ibarətdir. Birinci blokda xidmətlərlə ticarət sahəsində üzv ölkələrin qarşılıqlı öhdəlikləri müəyyən edilir. Sazişin ikinci və üçüncü blokları

özlərində uyğun olaraq xidmət bazarlarına daxil olmaq üçün verilmiş ilkin qarşılıqlı güzəştlərin siyahısını və ayrı-ayrı xidmətlər sektorlarının (əsasən maliyyə və telekommunikasiya xidmətləri) xüsusi statusu haqqında əlavəni əks etdirirlər.

BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfrans (YUNKTAD) təşkilatı 1962-ci ildə BMT-nin İqtisadi Şurasının qərarı ilə yaradılıb. Təşkilatın yaradılmasının təşəbbüsçüləri kimi üçüncü dünya ölkələrinin ticarət problemlərinə diqqətin az olması məsələsini önə çəkən bir sıra İEOÖ, o cümlədən sosialist ölkələri çıxış ediblər.

YUNKTAD-ın qarşısına qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır:

1. dünya ticarətinin inkişafına dəstək verilməsi, sabit dünyanın və bərabərhüquqlu qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın təmin edilməsi;
2. müasir beynəlxalq ticarətin səmərəli funksiya göstərməsi üçün tövsiyələrin, prinsiplərin, təşkilati-hüquqi şəraitin və mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;
3. BMT sisteminin iqtisadi sahəsi üzrə təşkilatlarının fəaliyyətlərinin koordinasiyasında iştirak etmək.

YUNKTAD-ın strukturunda 6 komitə mövcuddur ki, onlar da müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslaşıblar:

1. Xammal əmtəələri üzrə Komitə;
2. Hazır məhsullar və yarımfabrikatlar üzrə Komitə;
3. Dəniz daşımaları üzrə Komitə;
4. Ticarətin “görünməyən” maddələri (xidmət) üzrə Komitə;
5. Beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi üzrə Komitə;
6. Texnologiyaların kommersiya ötürülməsi üzrə Komitə.

YUNKTAD-ın xüsusi fəaliyyət sferası kimi beynəlxalq korporasiyaların fəaliyyətinə nəzarət çıxış edir.

YUNKTAD ölkələri sosial-iqtisadi və coğrafi əlamətlərinə görə təsnifləşdirir və öz iş prinsiplərinin də bu təsnifatdan çıxış edərək qurur. YUNKTAD-ın təsnifatına görə “A” qrupuna avrasiya ölkələri, “B” qrupuna sənayecə inkişaf etmiş ölkələr, “C” qrupuna Latın Amerikasına ölkələri, “D” qrupuna keçmiş sosialist ölkələri (Avropada yerləşən) daxildir. “A” və “C” qrupuna daxil olan ölkələr, həmçinin bir sıra sosialist ölkələri 1975-ci ildə “77”lər adı ilə məşhur olan qrup yaratmışlar.

YUNKTAD-ın fəaliyyətində ən böyük aktivlik 1960-cı illərin sonunda və 1970-ci illərdə müşahidə edilmişdir. Bu zaman “77”lər qrupunun irəli sürdüyü yeni beynəlxalq iqtisadi qayda konsepsiyası formalaşmışdır.

YUNKTAD-ın fəaliyyətinin ən səmərəli nəticəsi kimi “Xammal əmtəələri üçün integrə olunmuş proqram”ın qəbul edilməsini göstərmək olar. Bu proqram nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici ticarətində mühüm yer tutan 18 xammal əmtəəsi üzrə ticarət şəraiti yaxşılaşmışdır.

Hazırda YUNKTAD beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində 15-20 il əvvəlki kimi elə də böyük rol oynamır, lakin özünün potensialını hələ də qoruyur.

Beynəlxalq Ticarət Hüquqi üzrə BMT Komissiyası (YUNİSTRAL) 1964-cü ildə beynəlxalq ticarət hüququnun razılaşdırılması və unifikasiyası məqsədilə yaradılıb. Komissiyanın aktivinə BMT-nin Dəniz Yük Daşımaları üzrə Konvensiyanın (“Hamburq qaydaları”). BMT-nin Əmtəələrin Alqı-satqısı üzrə Beynəlxalq Müqavilələr haqqında Konvensiyanı (alqı-satqı üzrə Vyana Konvensiyası) və s.-ni aid etmək olar.

Bir sıra əmtəələrlə və xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində ixtisaslaşan ikinci qrup təşkilatlara aşağıdakılar aiddir:

- Neft ixrac edən Ölkələrin Təşkilatı (OPEK);
- Dəmir filizi ixrac edən Ölkələrin Assosasiyası (APEF);
- Mis ixrac edən Ölkələrin Təşkilatı (CIPEK);
- Avropa daş kömür və polad Təşkilatı;
- Kakao istehsalçılarının Alyansı;
- Banan ixrac edən Ölkələrin Birliyi;
- Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı;
- Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı;
- Ümumdünya Turizm Təşkilatı.

Beləliklə, beynəlxalq ictimaiyyət beynəlxalq ticarətin daha yüksək artım dinamikasının təmin edilməsi üçün səy göstərir və bu sahədən alınan mənfəətin bütün ölkələr üçün maksimumlaşdırılmasına çalışır.

2.3. Beynəlxalq maliyyə - valyuta münasibətlərinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar

Çağdaş dövrümüzdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq kredit quruluşlarının hamısı ikinci dünya müharibəsindən sonra qurulmuşdur. Beynəlxalq və regional valyuta-kredit təşkilatlarının məqsədi dünya təsərrüfatının sabitləşməsinə, tamlığına və əməkdaşlığın inkişafına nail olmaqdır. Bu tipli təşkilatlar çoxsaylı olub, əsasən, aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirirlər:

- valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi;
- valyuta-kredit və maliyyə siyasəti sahəsində tövsiyələrin hazırlanması;
- valyuta-kredit və maliyyə informasiyasının yığılması, aktual problemlər üzrə elmi-tədqiqat işlərinin nəşr edilməsi.

Dünya əhəmiyyətli beynəlxalq valyuta-kredit təşkilatlarına aşağıdakılar aiddir: BMT-nin və BVF-nin ixtisaslaşdırılmış institutları, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankları (BYİB) qrupu, Avropada fəaliyyət göstərən valyuta-kredit və maliyyə təşkilatları, regional inkişaf bankları və s.

BMT-nin beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində bilavasitə rolu məhduddur. Bununla belə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin ticarəti və inkişafı üzrə BMT-də üç-dörd ildə bir keçirilən Ticarət və İnkişaf üzrə konfransda (UNCTAD) həmçinin valyuta-kredit məsələləri müzakirə olunur. BMT-nin iqtisadi şurası valyuta-kredit məsələlərini də müzakərə edən dörd regional komissiya yaratmışdır. (Avropa, Afrika, Asiya və Latın Amerikası) Sonuncu iki komissiya Asiya İnkişaf Bankı və Amerika İnkişaf Bankının yaradılmasına kömək etmişdir.

Avropada 1948-ci ildə yaradılmış və 1961-ci ilə qədər müxtəlif adlarla fəaliyyət göstərmiş İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı hazırda 24 Avropa ölkəsini birləşdirir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF). BVF Bretton Vuds Konfransı tərəfindən 1945-ci ildə təsis olunmuş BMT-sistemində fəaliyyət göstərən dünyanın ən iri iki beynəlxalq maliyyə təşkilatından biridir. Şimali Koreya, Lixtenşteyn, Andorra, Monako, Tuvalu və Nauru istisna olmaqla BMT-nin bütün üzvləri eyni zamanda

BVF-yə də üzvdürlər. BVF üzv ölkələr arasında valyuta-kredit münasibətlərini tənzimləyir, tədiyyə balansındakı kəsirlə əlaqədar əmələ gələn çətinliklərin aradan qaldırılması üçün maliyyə köməyi göstərir. Təşkilatın məqsədi onun quruluş anlaşmasının (Agreement of the International Monetary Fund) birinci maddəsində aşağıdakı şəkildə sıralanmışdır:

- Beynəlxalq valyuta problemləri barədə məsləhətləşmələr aparmaq və əməkdaşlıq mexanizmini saxlayan daimi bir qurum vasitəçiliyi ilə beynəlxalq valyuta işbirliyini inkişaf etdirmək;
- Beynəlxalq ticarətin tarazlı inkişafını həyata keçirmək və beləcə üzv ölkələrin tam məşğulluq və yüksək bir iqtisadi artıma çatmalarını təmin etmək;
- Çoxtərəfli xarici ödəmələr sisteminin qurulmasına, beynəlxalq ticarətə maneəçilik törədən – valyuta idxalat məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasına xidmət etmək;
- Üzv ölkələrə tədiyyə balansındakı tarazılıqları aradan qaldırmaq məqsədilə kredit vermək. Beynəlxalq rifahın yüksəlməsinə maneəçilik törədən faktorları aradan qaldırmaq;
- Üzvlərin tədiyyə balanslarındakı sabitsizlik dərəcələrini aşağı salmaq.

Yuxarıda adı çəkilən məqsədlərin reallaşdırılması üçün üzv ölkələrin də yerinə yetirəcəkləri bəzi şərtlər vardır. Quruluş anlaşmasının dördüncü və səkkizinci maddələrində yer alan məzkur müddəalar aşağıdakı şəkildədir:

- Turizm də daxil olmaqla xarici ticarət fəaliyyətlərində beynəlxalq xidmət və mal alış-verişlərində valyutaya nəzarət və məhdudlaşdırılmalara, mərhələ-mərhələ üzən valyuta sisteminin tətbiq edilməsinə, spekulativ xarakterli sərmayə hərəkətlərinə mane olmaq;
- Üzv ölkələrin devalvasiya etmə ehtiyacı ortaya çıxdığında devalvasiya dərəcəsini fonda bildirmək;
- Ölkə ilə əlaqədar iqtisadi və maliyyə mövzularında fonda məlumat vermək;

BVF anlaşmada müəyyən edilən qaydaları pozan və öhdəliklərini yerinə yetirməyən ölkələrə qarşı cəza tətbiq edə və bu ölkələrə verilən kreditləri kəsə, hətta üzvlükdən xaric edə bilər.

Fond öz xüsusi kapitalından əlavə borc vəsaiti də cəlb etmək imkanına malikdir. BVF-nin kredit fəaliyyəti zamanı aşağıdakı əməliyyatlar fərqləndirilir:

- fond resurslarından üzv ölkələrə valyuta vəsaiti verilməsi;
- borc vəsaiti hesabına maliyyə və texniki xidmətlər üzrə vasitəçilik edilməsi

Ümumiyyətlə, BVF kreditləri tədiyyə balansı kəsirini aradan qaldırılmaq və ya üzv ölkələrin iqtisadi siyasətindəki quruluş dəyişikliklərini dəstəkləmək məqsədiylə verir. Dönərli olmayan valyutaya malik ölkələr BVF-dən kredit almaq üçün kredit məbləğində öz valyutasını “girov” qoyurlar. Kreditin müddəti keçdikdən sonra borc alan ölkə öz milli valyutasını almalı, bunun müqabilində BVF-yə SDR və ya hər hansı dönərli valyutada borcunu qaytarmalıdır. Kreditin qaytarılma müddəti ərzində borclu ölkənin maliyyə vəziyyəti yaxşılaşdıqca, BVF-nin sərəncamında olan öz milli valyutasını vaxtından əvvəl, tədricən almağa borcludur. Borclu ölkənin BVF-də olan milli valyutasını başqa bir ölkə satınaldıqda, borclu ölkənin BVF-yə olan borcu ödənməmiş hesab olunur.

BVF saziş və əməliyyatlara görə borclu ölkələrdən müvafiq olaraq birdəfəlik komission yığımları və faiz alır. Üzv ölkənin BVF-də kvotasının 25%-nə ehtiyat payı deyilir. Ölkə BVF-dən öz kvotasının 125%-i qədər kredit ala bilər. Ehtiyat payı istisna olmaqla bu kredit dörd bərabər hissəyə bölünür. BVF kredit alan ölkəyə qarşı müəyyən şərtlər irəli sürür. Bu şərtlər bir kredit payından digərinə keçdikdə, yəni daha çox kredit payı aldıqca kəskinləşir. Borc alan ölkənin nəzərdə tutduğu iqtisadi-maliyyə tədbirləri “niyyət məktubunda” qeyd olunaraq BVF-yə göndərilir. Əgər BVF görülən tədbirləri qənaətbəxş, başqa sözlə, BVF-nin məqsədlərinə müvafiq hesab etməsə, krediti azalda və ya tamamilə kəsə bilər.

BVF öz kredit imkanlarının genişləndərmək üçün xüsusi fondlar yaradır. Onlar kreditin məqsədi, şərtləri və dəyəri baxımından fərqlənirlər:

- tədiyyə balansında xarici səbəblərdən (təbii fəlakət, dünya qiymətlərinin gözlənilməz halda aşağı düşməsi və s.) irəli gələn kəsirin kompensasiya fondu
- müxtəlif ölkələr kömək məqsədilə xammal ehtiyatı yaradan üzv ölkələrin tədiyyə balansında kəsri aradan qaldırmaq üçün kreditləşmə (bufer) fondu
- xarici borcun azaldılması əməliyyatları üçün verilən kreditlər fondu

- quruluş dəyişikliklərini dəstəkləyən fond

BVF-nin üzvü olan ölkələrin xüsusi fondlardan aldığı vəsait onların aldığı kredit paylarına əlavədir. Ayrıca yuxarıda qeyd olunmuş xüsusi fondlardan başqa, müntəzəm olaraq müvəqqəti fondlar da yaradılır. Bunlara nefti fondu, əlavə kreditləşmə fondu və etibar fondunu nümunə vermək olar.

Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində BVF-nin rolu aşağıdakı kimi ifadə olunur:

- ✓ BVF SDR buraxmaq yolu ilə şərtsiz likvid vəsait yaratmaq səlahiyyətinə malikdir. Bu vəsait ilə tədiyyə balansı kəsrinin ödənilməsinə imkan verir.
- ✓ BVF qızılın demonetizasiyası siyasətinin icraçısıdır.
- ✓ BVF valyuta məzənnələri rejiminin dövlətlərarası tənzimlənməsini həyata keçirir.
- ✓ BVF üzv ölkələrə kredit verməklə beynəlxalq valyuta- kredit münasibətlərini tənzimlənməsində iştirak edir.
- ✓ BVF daim üzv ölkələrin makroiqtisadi siyasəti və dünya iqtisadiyyatının durumuna təsir və nəzarət edir.

Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. BYİB 1994-cü ildə BVF ilə birlikdə qurulmuş və 25 iyul 1946-cı ildən fəaliyyətə başlamışdır. Yaradılan zaman cəmi 45 üzvü olan bu təşkilata hazırda demək olar ki, dünyanın bütün dövlətləri üzv olmuşdur. BYİB-ə üzv olmaq üçün əsas şərtlərdən biri həmin dövlətin ilk növbədə BVF-yə üzv olmasıdır.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası. 1960-cı ildə dünyanın ən kasıb ölkələrinə güzəştli şərtlərlə kömək etmək məqsədilə yaradılmışdır. Bunu nəzərə alaraq onun verdiyi kreditlər uzunmüddətli (ilk 10 ili kreditin qaytarılmasına möhlət verməklə 35-40 il müddətinə) və faizsiz olur. Həmin kreditlər üçün müəyyən olunan illik 0.75% haqq yalnız onlara bank xidməti xərclərini ödəmək üçün nəzərdə tutulur. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının verdiyi kreditlərin şərtləri müəyyən edilərkən onu alan ölkənin ödəmə qabiliyyəti imkanları və ölkədə adambaşına düşən gəlirin məbləği nəzərə alınır.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası. 1956-cı ildə təsis olunmuşdur. Onun əsas məqsədi üçüncü dünya ölkələrində özəl bölmənin inkişafı üçün vəsait toplamaq və onu həmin ölkələrə yönəltməkdir. Bunun üçün Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası həm onun sərəncamında olan vəsaitdən, həm də bu məqsəd üçün digər mənbələrdən cəlb olunmuş vəsaitdən istifadə edir. Beynəlxalq Maliyyə Assosiasiyasından fərqli olaraq bu təşkilat kreditləri güzəştə, bazar şərtlərinə uyğun faizlərlə təklif edir. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası verilən kreditlərin qaytarılmasını təmin etmək məqsədilə zəruri hallarda kredit ayırarkən onu alan firmanın səhmlərinin bir hissəsinə sahib olmaq şərtini irəli sürür. Yalnız kredit ödəndikdən sonra və ya onun ödənilməsi üçün tam əminlik yarandıqdan sonra Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası alınan səhmlərə sahiblik hüququnu geri qaytarır.

İnvestisiyaların Hərtərəfli Təminatı Agentliyi. Təşkilatın yaradılması barədə 1985-ci ildə qəbul olunan qərar 1988-ci ildə qüvvəyə minərək həyata keçirilmişdir. Agentliyin əsas vəzifəsi kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı olmayan risklərdən, o cümlədən siyasi risklərdən təminat vermək və ölkəyə qoyulan investisiyaları sığortalamaq yolu ilə zəif inkişaf etmiş dövlətlərə investisiya axınına dəstək verməkdir. Agentliyin təminat verdiyi risklər sırasına milli valyutanın dönərli olmaması, yerli hökumətin investisiya sahibini mülkiyyət və ona nəzarət hüququndan məhrum etməsi, ölkədə hərbi müdafiə və ya mülki itaətsizlik ucbatından yaranan problemlərin beynəlxalq məhkəmələrdə və arbitrajlarda həll edilməsi məsələləri daxildir. İnvestisiyaların Hərtərəfli Təminatı Agentliyi BVF-ni, BYİB-i, BMT sisteminə daxil olan digər təşkilatları cəlb etməklə ölkəyə qoyulmuş investisiyaların tam müdafiəsini təmin edir.

İnvestisiya Mübahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz. 1965-ci ildə qəbul olunmuş hər hansı bir dövlətə başqa dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi barədə Konvensiya (Vaşinqton Konvensiyası) əsasında 1966-cı ildə yaradılmışdır. Mərkəz investisiyanı qəbul edən dövlətlə investor dövlət arasında mübahisələrin barışıq və ya arbitraj yolu ilə həlli üçün forum rolunu oynayır. Yəni o, mübahisə edən tərəflərin seçdikləri hakimlərin

iştirakı ilə Mərkəzin qəbul olunmuş qaydalarına uyğun olaraq arbitrajın keçirilməsini təşkil edir.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı. Əvvəllər Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı adlanan bu beynəlxalq orqan ABŞ-ın Avropaya iqtisadi və siyasi yardım planı olan Marşall planını həyata keçirmək üçün 1948-ci ildə yaradılmışdır. ABŞ və Kanadanın onun işində müşahidəçi kimi iştirak etdiyi təşkilat Qərbi Almaniya da daxil olmaqla 16 Avropa ölkəsini özündə cəmləşdirmişdi. Fəaliyyətinin ilkin dövründən başlayaraq Avropa ölkələri arasında mübadiləni inkişaf etdirmək onun vəzifələrindən birinə çevrilmişdir. Buna uyğun olaraq təşkilat ticarətin sərbəstləşdirilməsi məsələsini işləyib hazırlamışdır. Avropa dövlətləri arasında kreditlər və borclar üzrə çoxtərəfli hesablaşmalar aparılmasını və borclu ölkələrə avtomatik olaraq kredit verilməsini təmin etmək üçün Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı 1950-ci ildə özünün Avropa Tədiyyə İttifaqını yaratdı. 1958-ci ildə isə onun yerini yeni yaradılmış Avropa Valyuta Sazişi tutdu. Lakin sonralar Avropa ölkələrində valyutaların dönərliliyinin əldə edilməsi bu Sazişin əhəmiyyətini heçə endirdi.

Müasir dövrdə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- üzv ölkələrdə maliyyə sabitliyini təmin etməklə bu ölkələrdə maksimum iqtisadi inkişafa nail olmaq;
- Avropa ölkələrində sərbəst ticarətin inkişafını təmin etmək;
- iqtisadi baxımdan geri qalmış ölkələrin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq.

Qarşısına qoyulan məqsədlər çatmaq üçün İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı əsas etibarilə tədqiqatlarla, iqtisadi təhlillə və müvafiq tövsiyələr hazırlamaqla məşğul olur.

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı. Avropada ilk beynəlxalq maliyyə təşkilatıdır. 1930-cı ildə yaradılmış bu təşkilata Avropa ölkələri ilə yanaşı ABŞ, Kanada, Yaponiya, Avstraliya və Cənubi Afrika daxildir. Onun qərargahı İsveçrənin Bazel şəhərində yerləşir. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının kapitalı 1500 qızıl

franka (1 qızıl frank=0.290 qr təmiz qızıl) bərabərdir ki, bu da onun müstəqilliyinə tam təminat verir. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının əsas funksiyası ilk növbədə onun üzvü olan ölkələrin mərkəzi banklarının hesablaşma mərkəzi rolunu yerinə yetirməkdir. Bankın Şurası onun əsasını qoyan beş dövlətin – Almaniya, Belçika, Fransa Böyük Britaniya və İtaliya mərkəzi banklarının rəhbərlərindən və bu ölkələri təmsil edən beş nəfər digər inzibatçı işçidən, habelə İsveçrə, İsveç və Hollandiya mərkəzi banklarının rəhbərlərindən ibarətdir.

Paris və London Klubları. Ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində borclu olan ölkələrin və iri korporasiyaların maliyyə problemlərinin müzakirəsi üçün İEÖ-lər tərəfindən yaradılmış qeyri-formal təşkilatlardır. Adətən borclu və borc verən ölkələrin nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən görüşlər mütəmadi olaraq Parisdə, firmaların borc məsələləri üzrə isə Londonda keçirilir. Görüşlərdə borclu ölkələrə və tərəflərə kömək etməkdə maraqlı olan ölkələrin (donor) və bankların, korporasiyaların nümayəndələri də iştirak edirlər. Ayrıca Klubun işində BVF, BYİB, AYİB kimi beynəlxalq maliyyə təşkilatları da iştirak edirlər.

Beşlər, Yeddilər və ya Səkkizlər Qrupu. 70-ci illərdə Fransanın iqtisadiyyat və maliyyə naziri olan Jiskar d'Estenin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Əvvəllər “Beşlər qrupu” (ABŞ, Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya və Yaponiya) adlanan və məxfi şəkildə görüşlər keçirən Qrup daha sonra İtaliya və Kanadanın qoşulması ilə “Yeddilər qrupu” adı altında açıq şəkildə görüşlər keçirməyə başlamışdır. Yeddilər qrupunun əsas məqsədi cari iqtisadi, maliyyə və valyuta problemləri sahəsində ölkələrin razılaşdırılmış siyasətini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Avropa İqtisadi Birliyi. Avropa Kömür və Polad Birliyi qurulduqdan sonra 6 üzv ölkə arasında (Belçika, Hollandiya, Lüksemburq, AFR, Fransa, İtaliya) iqtisadi və siyasi əməkdaşlıq tədricən artmağa başlamışdır. 1957-ci il martın 25-də bu ölkələr arasında Avropa İqtisadi Birliyinin təsis edilməsi barədə “Roma müqaviləsi” bağlandı. Beləcə, Birliyin məqsədinə çatması üçün üzv ölkələrin üzərinə bəzi vəzifələr düşdü:

- xarici ticarətdə gömrük vergilərinin miqdar məhdudiyyəti kimi maneəçiliklərinin aradan qaldırılması,

- ortaq kənd təsərrüfatı və nəqliyyat siyasəti yürütmək,
- ortaq bazarda rəqabəti pozacaq amillərə yol verməmək,
- iqtisadi siyasətin koordinasiyasını saxlanılması,
- ölkə qanunlarını bir-birinə müvafiq vəziyyətə gətirmək,
- üzv ölkələr arasında mal və sərmayənin sərbəst hərəkətini təmin etmək,
- üzv olmayan ölkələrə ortaq gömrük tarifi tətbiq etmək.

Avropa İnvestisiya Bankı Avropa İnvestisiya Bankı müstəqil fəaliyyət göstərən maliyyə təşkilatı olmaqla Avropa İqtisadi Birliyinin maraqları çərçivəsində Ümumi Bazarın ahəngdar və balanslaşdırılmış şəkildə inkişafına yardım edir. Onun əsas vəzifəsi Avropada mühim əhəmiyyət kəsb edən regional və sahə proqramlarının, o cümlədən infrastruktur və sənaye sahələri üzrə hazırlanmış layihələrin maliyyələşdirilməsinə kömək etməkdir. Bütün fəaliyyəti dövründə Avropa İnvestisiya Bankı öz kredit ehtiyatlarının 60%-ə qədərini zəif inkişaf etmiş və konverisiya sahələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəltmişdir.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. 1990-cı ilin may ayında Avropa Birliyinə üzv olan 12 ölkənin, Avropa İnvestisiya Bankının və Avropa İqtisadi Birliyinin, digər 19 Avropa ölkəsinin və Avropaya daxil olmayan 9 ölkənin, o cümlədən Avstraliya, Misir, Yeni Zelandiya, ABŞ və Yaponiyanın iştirakı ilə AYİB-in yaradılması barədə Parisdə saziş imzalanmışdır. 1991-ci ilin mart ayında qüvvəyə minən bu Sazişlə Banka yeni üzvlərin qəbul olunması açıq elan edilmişdir. SSRİ dağıldıqdan sonra keçmiş respublikaların bazasında yaranmış yeni müstəqil dövlətlər AYİB-ə üzv qəbul edilmişlər. Hazırda AYİB-in səhmdarlarının sayı 59-dur və onun baş qərərgahı London şəhərində yerləşir.

AYİB-in əsas məqsədi Mərkəzi və Şərqi Avropa, habelə MDB ölkələrində çoxpartiyalı demokratiya, plüralizm və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi sistemin inkişafına, o cümlədən sahibkarlıq təşəbbüsünün və xüsusi mülkiyyətin formalaşmasına, bazar iqtisadiyyatına keçidin sürətlənməsinə yardım etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün AYİB bankın bütün üzvləri ilə, eyni zamanda beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıqla işləyir.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BEYNƏLXALQ İQTİSADI TƏŞKİLATLARLA ƏMƏKDAŞLIĞININ HÜQUQİ TƏMİNATI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin müasir vəziyyətinin və tənzimlənməsinin hüquqi təminatının kompleks təhlili

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə integrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunması, iqtisadiyyatın diversifikasiyasının davam etdirilməsi, biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, dünya iqtisadi sistemində integrasiyanın sürətləndirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi, xarici ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı müstəqil Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsinə xidmət edəcək, ölkəmizin dünyada nüfuzunu daha da artıracaqdır.⁵

Müstəqil Azərbaycan dünya birliyinə sürətlə integrasiya edir. Bu gün beynəlxalq aləmdə Azərbaycan bərabər tərəfdaş kimi qəbul edilir və onunla uzunmüddətli əməkdaşlıq sistemi qurulur. Belə şəraitdə ölkəyə etimadın möhkəmləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu etimad bir sıra prinsiplər üzərində qurulu bilər. Belə prinsiplərdən biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzvlükdür.

Azərbaycan beynəlxalq ticarət məkanına inteqrə etmək və ölkədə xarici ticarətə təsir edən qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması istiqamətində iş aparır.

⁵ Şahin Mustafayev, "Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri yeni mərhələdə", elmi məqalə / <http://arxiv.az/az/azerbaijan-news.az/7778314/Azerbaijanin+xarici+iqtisadi+elaqeleri+yeni+merhelede>

Azərbaycanda da iqtisadi islahatların aparılması ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb olunması təcrübəsinin təkmilləşdirilməsini və onun təhlilini, investisiya mühitinin daha da sabitləşdirilməsini tələb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsi, ETT-nin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi və bu kimi yeniliklər investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Bu baxımdan, cəmiyyətin həyatında investisiya qoyuluşlarının əhəmiyyəti və rolu son dərəcə artmış olur. Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəldilməsi, ümumi milli məhsulun strukturunda aparıcı sahələrin, xüsusilə strateji sahələrin rolunun və əhəmiyyətinin getdikcə artırılmasını tələb edir. Respublikamız bazar iqtisadiyyatının mövcudluğu şəraitində sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq üçün xüsusi inkişaf proqramı və proqnozları işlənib hazırlanmalı və onların həyata keçirilməsi təmin edilməlidir. Belə proqramın əsasını respublikanın mikro və makro səviyyəsində iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və idarə edilməsi, onun sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi, ETT-nin tətbiqinin sürətləndirilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi və s. təşkil edir. Bütün bu amillər ölkəmizin xarici bazara çıxışında mühüm rol oynayır.

Dünyada yaranmış “intizam” hər bir ölkədən xüsusi ilə yeni müstəqillik əldə etmiş respublikalardan milli təhlükəsizlik və iqtisadi müstəqilliyin qorunması üçün xarici və daxili amillərin təsirinin özünəməxsus kombinasiyasını tələb edir. Bu baxımdan beynəlxalq rəqabət dövlətin qarşısında müəyyən qaydaların yerinə yetirilməsi zəruriyyətini yaradır. Yəni dövlət, milli iqtisadiyyatın rəqabət aparmaq qabiliyyətini təmin etməkdən ötrü təbii sərvətlərin və iqtisadiyyatın mühüm sahələrinə, ölkə vətəndaşları və iş adamlarının mənafeələrinin, eləcə də milli nəzarətin qorunmasına yönəlmiş bu qaydaları ölkəsinə aid uyğunlaşdırmalıdır.⁶

Son zamanlar xarici ticarətin tənzimlənməsi istiqamətində dövlətin müvafiq orqanları ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər imzalamış, layihələr həyata keçirmişlər. Belə layihələrin əsasını respublikanın mikro-makro səviyyəsində iqtisadiyyatın inkişaf

⁶ Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşması və inkişafı problemləri. Kollektiv monoqrafiya. Bakı: 2010.

etdirilməsi və idarə edilməsi, onun sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi, ETT-nin tətbiqinin sürətləndirilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi və s. təşkil edir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatında, mədəni inkişafında, əhalinin sosial-mədəni rifahının yaxşılaşdırılmasında neft-qaz ehtiyatları başlıca amillərdən biri kimi təzahür edir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin qabaqcıl istiqamətlərindən ən əsası dövlətin neft strategiyasıdır. Bu uğurlu və Azərbaycanı qabağa apara biləcək strategiyayı xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev hazırlamışdır. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra qısa vaxt ərzində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində, çox çətin şərtlərə baxmayaraq, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sistemində integrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ölkəmiz neft və qeyri-neft sektorunda böyük irəliləyişlər əldə etmişdir. Əsasən neft sektorunda Azərbaycan dünyada tanınan bir ölkəyə çevirilmişdir. Neft sektorunda belə yüksək irəliləyiş ölkənin xarici ticarətində mühüm rol oynaya biləcək digər sahələrin də inkişafına təkanverici oldu.

Bazar iqtisadiyyatı mülkiyyətin çoxnövçülüylüyünə əmtəə təsərrüfatının geniş inkişafı, tələb və təklifin dinamikliyi, rəqabətin artması, iqtisadi azadlıq, liberallaşma və bazar infrastrukturunun genişlənməsinə əsaslanır. Buna görə də dövlət iqtisadiyyatı tənzimləyərkən ilk əvvəl bu amillərin tətbiqinə fikir verməlidir. Son 5 ildə ölkəmizdəki dövlət müəssisələrinin özəlləşdirməsi, xarici sahibkarlarla yerli sahibkarların birgə fəaliyyəti, xarici investorların, rezidentlərin ölkəmizdə fəaliyyətinə yaradılmış əlverişli şəraitlər və s. ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına, xarici ticarətin genişlənməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkəmizin xarici bazara çıxışı, xüsusən də onun xarici ticarətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, düzgün strategiyanın hazırlanması üçün bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət iqtisadiyyatın bəzi obyektlərini tənzimləməlidir. Bunlar əsasən aşağıdakılar olmalıdır: iqtisadiyyatın sturukturu, məşğulluq, pul dövriyyəsi, tədiyyə balansı, qiymətlər, elmi-tədqiqat və təcrübə-layihə işləri, rəqabət şəraiti, kadrların hazırlanması.

Azərbaycan müstəqilliyi bərpa etdikdən sonra onun ən böyük problemlərindən biri ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin konsepsiyasını və strategiyasını işləyib hazırlamaq olmuşdur. Ölkənin iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi bu problemin düzgün həllindən çox asılıdır. Bunun üçün iqtisadi siyasətin düzgün qurulması vacibdir. Xarici ticarət siyasəti də iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir. Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsində müvafiq dövlət orqanlarının rolu çox böyükdür. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi həyatında xarici ticarət, istehsal, elm və texnika sahəsində iqtisadi, elmi-texniki əməkdaşlıq, ixtisaslaşma və kooperasiya, tikinti, nəqliyyat, ekspeditor, sığorta, hesablama, kredit və digər bank əməliyyatları sahəsində iqtisadi əlaqələr, həmçinin digər müxtəlif xidmətlərin həyata keçirilməsi də daxil olmaqla, xarici iqtisadi fəaliyyət mərkəzi yer tutur. Milli iqtisadiyyat xarici iqtisadi əlaqələr sistemindən son dərəcə asılıdır.

Azərbaycanın dövlət səviyyəsində reallaşdırdığı xarici iqtisadi siyasət strategiyasına, strateji məhsulların idxalında və ixracında bütün fiziki və hüquqi şəxslərin bərabər hüquqlarının təmin olunması və inhisarçılığın qarşısının alınması istiqamətində görülən işlər, daxili bazarın marketinqinin düzgün qurulması, gömrük əlaqələrinin sadələşdirilməsi, xarici ticarətin liberallaşdırılması, eləcə də əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və s. məsələlər və o cümlədən, xarici iqtisadi əlaqələrin həcmnin və coğrafiyasının bir qədər də genişləndirilməsi daxildir. Bundan başqa, 2020-ci ilə qədər Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasında qeyri-neft sektorunun həcmnin adambaşına 1000 ABŞ dollarına və yaxud ümumilikdə 10 milyard dollara qədər artacağı hədəf olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda, 2020-ci ildə ölkəmizin qeyri-neft ixracının ümumi idxala bərabər olacağı da proqnozlaşdırılır. Bu isə Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsində, neft hasilatının tükəndiyi dövrdə ticarət saldosundakı üstünlüyün qorunub saxlanmasında müsbət rol oynayacaqdır.⁷

İqtisadi müstəqillik və suverenlik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın qarşısında dünya təsərrüfat sisteminə integrasiya olmaq imkanları açıldı. Hazırda Azərbaycan getdikcə xarici dünyaya daha çox açılan bir öklə olmaqla dünya ictimaiyyəti ilə aktiv

⁷ B. İ. Məmmədخانov, S. A. Mehdizadə, "Müasir integrasiya meyilləri və onun qiymətləndirilməsi", elmi məqalə

iqtisadi, siyasi, elmi-texniki, mədəni və s. əlaqələr qurur ki, bunların da arasında xarici ticarət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləmə sisteminin əsas xüsusiyyətlərinə, idxal-ixrac əməliyyatları iştirakçılarına təsir prosesində iqtisadi siyasətin bir-birinə qarşılıqlı nüfuz edən və bir birini tamamlayan kompleks vasitələrdən istifadə zərurətini misal göstərmək olar. Xarici ticarət fəaliyyəti təcrübəsində bu cür vasitələrin 5 qrupundan istifadə olunur:

1. iqtisadi tənzimləmə vasitələri – gömrük rüsumları, gömrük yığımları, tarazlaşdırıcı sərhəd vergiləri, yerli mal istehsalçılarına maliyyə yardımları;

2. inzibati tənzimləmə vasitələri – idxal və ixraca qoyulan qadağa və məhdudiyyətlər, idxalın lisenziyalasdırılması və kvotalaşdırılması və s.

3. texniki tənzimləmə vasitələri – standartlar və normalar, standartlara uyğunluğun təyinetmə metodları, təhlükəsizlik normaları və qaydaları, əmtəələrin sertifikatlaşdırma sistemləri, sanitariya – baytarlıq və ekoloji tədbirlər, səhiyyə normaları.

4. yerli istehsalçılara mal ixracı üçün edilən müxtəlif yardım tədbirləri.

5. valyuta – maliyyə tədbirləri.

Adətən xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tərəfindən inzibati tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində kifayət qədər səmərəli sayılır. Normal iqtisadi inkişaf dövründə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin inzibati və iqtisadi vasitələri arasındakı nisbət iqtisadi tənzimlənmənin xeyrinə dəyişir.

Xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişafını təmin etmək üçün böyük üstünlüklər verə bilər. Məhz buna görə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr və bu əlaqələrin inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bir çox həyati əhəmiyyətə malik siyasi və iqtisadi məsələlər baxımından dünyanın yaxın və uzaq, böyük və kiçik dövlətlərinin, beynəlxalq və regional təşkilatların diqqətini özünə cəlb edən bir qütbdür. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasəti yeni maliyyə mənbələrinin yaradılması və istifadə olunmasına xidmət edir. Xarici ticarətə müdaxilə etmək üçün istifadə edilən ən mühüm vasitələrdən biri gömrük tarifləridir. 10 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan

Respublikasında Gömrük Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmiş “Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu” qüvvəyə minmişdir. Bu qanun, əsasən, daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə eləcə də Azərbaycanda ixrac siyasəti özündə bunları əks etdirir:

1. İstehsal sahələrinin ixrac yönümlülüyünün təminatı.
2. İxracat yönümlü istehsalat sferaları üçün əlverişli şəraitin yaradılması.
3. Bu və ya digər sahələrin məqsədyönlülüyünün qiymətləndirilməsi və idxalatda rəqabət apara bilməyən sahələrdə fəaliyyətin dayandırılması.
4. Gömrük mühafizəsi, maliyyə və fiskal istiqamətli stimullaşdırma.

İxrac-idxal siyasətində metodiki vasitələrin seçilməsi bir sıra amillərdən birbaşa asılıdır. Onların inkar edilməsi yalnız mənfi cəhətlərə gətirib çıxara bilər. Belə ki, bu halda konkret mal ,onun istehsalında formalaşmış situasiya, həmin malın daxili bazarda və ixracatda payı, beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində perspektivləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət siyasətinin real gerçəkliyə adekvatlığının təminatında mühüm məsələlərdən biri də ixrac siyasətinin ümumi iqtisadi inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılması problemidir. Belə ki, ixrac potensialının sabitqədəmli artımı gec ya tez investisiya siyasətinin həmin istiqamətdə təkmilləşdirilməsi zərurətini ortaya qoyacaqdır. Bu mənada ki, ixrac sferası investisiya siyasətinin prioritet istiqamətinə çevrilməklə ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq proteksionist tədbirlərə əl atmaq labüdlüyünü yaradacaqdır ki, bu da sonda beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar, yaxud inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən əks təsirlə qarşılaşacaqdır. Beləliklə də, investisiya rejiminin liberallaşma dərəcəsindən asılı olmayaraq ölkəyə xarici investisiyaların axın intensivliyi aşağı düşəcəkdir. Onu da qeyd edək ki , xarici ticarət siyasətində mühüm əhəmiyyət kəsb edən vasitələrdən biri – ixracın stimullaşdırılması keçid iqtisadiyyatlı

ölkələrdə elə bir rol oynaya bilmir. Belə ki, əvvəla bu ölkələr qrupuna ixracın stimullaşdırılması üçün zəruri olan iqtisadi və siyasi resurslar kifayət edici səviyyədə deyildir; ikincisi, ÜTT-nin normaları ixracın stimullaşdırılmasını rədd edir. Bu təşkilata üzv olmaq istəyən keçid iqtisadiyyatlı ölkələr, sözsüz ki, qeyd olunan halı mütləq nəzərə almalıdırlar.

Azərbaycanın idxal siyasəti və onun əsas istiqamətləri gömrük rüsumları hesabına həyata keçirilir. Ölkənin xarici ticarət siyasətində gömrük rüsumları həm fiskal, həm də proteksionist funksiya yerinə yetirir. Proteksionist funksiya idxal rüsumlarına aiddir, fiskal funksiya həm idxal, həm də ixrac rüsumlarına aiddir.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı xarici bazara çıxışa şərait yaradır ki, bunsuz da respublika iqtisadiyyatının inkişafı sadəcə olaraq qeyri-mümkündür. Xarici ticarət idxal asılılığının yüksək səviyyədə olduğu və keçid dövrünün bir sıra spesifik problemlərinin mövcudluğu şəraitində getdikcə pisləşən həyat şəraitini qismən də olsa sabit saxlamağa imkan verir. Qloballaşma şəraitində elm və texnologiya tutumlu məmulatların üstün mövqelərə keçməsi ilə əlaqədar olaraq rəqabət mübarizəsinin ifrat dərəcədə kəskinləşməsi xarici ticarət siyasətinin dinamikliyi və çevikliyinin obyektiv xarakter kəsb etməsinə səbəb olmuşdur. Dünya ölkələrinin müvafiq təcrübəsinin sistemli təhlili göstərir ki, idxal tarifi ölkənin iqtisadi rifah dərəcəsini aşağı salır, istehsalçıların vergi yükünü artırır, ticarət müharibələrinə səbəb olur, məşğulluğun səviyyəsini azaldır və s.

Dövlət xarici ticarəti təkmilləşdirmək üçün ilkin strateji tədbirlərindən biri də sahibkarlığın inkişafıdır, çünki bu ixracın özülünü təşkil edir. Bunun üçün dövlət ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi üçün sahibkarlara müxtəlif güzəştlər edir, təsərrüfat subyektlərinin müstəqil və sərbəst olması üçün zəmin yaradır, böyük miqyaslı və strateji əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirir. Sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- sahibkarlığın kreditləşdirilməsinin genişləndirilməsi və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında bankların və kredit təşkilatlarının rolu artırılmalıdır;

- istehsal sahibkarlığının inkişafını stimullaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən qayğı və himayədarlıq gücləndirilməlidir;
- kəndli-fermer təsərrüatlarının fəaliyyətlərinin iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək üçün aqroservis xidməti yaxşılaşdırılmalı;
- bazar infrastrukturunu yaradılmalı və sahibkarlığın inkişafında onların rolu artırılmalıdır.

Ölkənin sənayesi inkişaf etdikdə, o sənaye məhsullarının əsas ixracatçısına çevrilir, ona görə də yuxarıda qeyd olunanlar sənayenin inkişafında vacibdir. Həmçinin bundan əlavə yerli sahibkarların xarici bazara çıxması üçün əvvəlcədən, həmin bazarın istehlakçılarının zövqlərini, tələbatlarını, adət etdikləri vərdisləri və riayət etdikləri normaları öyrənməyin böyük əhəmiyyəti vardır.

Yerli sahibkarlarımızın xarici bazara çıxması üçün, yəni ölkəmiz digər ölkələrə öz məhsullarını ixrac etməsi üçün birinci növbədə ixrac etdiyimiz məhsula xarici ölkələrdə vətəndaşların xarici ölkənin əmtələrin alınmasına münasibəti, ikincisi həmin ölkə ilə bizim ölkə arasındakı siyasi sabitlik, üçüncüsü həmin ölkənin valyuta məhdudiyyətləri və s. amillər başlıca rol oynayır.

Ölkəmizdə xarici ticarətlə bağlı və ona təsir göstərə bilən qanunvericilik sahələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar⁸:

- ümumi ticarət qanunvericiliyi;
- gömrük qanunvericiliyi;
- xarici ticarətdə idxal və ixrac məhdudiyyətləri;
- xarici ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətləri;
- xarici ticarətə təhlükəsizlik, keyfiyyət və təsvir tələbləri;
- xarici ticarətə aid sanitariya və fitosanitariya qanunvericiliyi;
- idxal və ixracla bağlı hesablaşmalara dair tələblər;
- idxal və ixrac olunan mallara tətbiq olunan gömrük rüsumları, vergilər və digər ödənişlər.

⁸ S.H.Abdullayev, G.F.Dadaşeva, C.Ə.Feyzullayev, Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət sahəsində qanunvericiliyinin təhlili, "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2006

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi münasibətlərini ümumi əsasda tənzimləyən digər normativ aktlar da mövcuddur ki, bunlara da aşağıdakıları aid etmək olar:

- “Azərbaycan Respublikasında idxal – ixrac əməliyyatlarının liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 15 mart 1993 – cü il;

- “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğvi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 iyun 1995;

- “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 20 iyun 1995-ci il;

- “Azərbaycan Respublikasının ixrac-idخال əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 16 iyun 1997-ci il;

- “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 24 iyun 1997 – ci il;

- “Avropa Birliyi ilə Azərbaycan Respublikası arasında ticarət və ticarət ilə əlaqədar məsələlər haqqında aralıq sazişinin və ona əlavə olunan Azərbaycan Respublikasının keçmiş SSRİ Respublikalarına verdiyi üstünlüklərin indikativ siyahısı haqqında sazişlər, inzibati orqanlar arasında gömrük məsələləri üzrə qarşılıqlı köməklik haqqında protokol və yekun aktının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 17 fevral 1998-ci ;

- “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 22 aprel 1998-ci;

- «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 11 dekabr 1998;

- “Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 6 iyun 2000-ci il;

- “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 12 aprel 2001-ci il ;

- “İxrac nəzarəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 26 oktyabr 2004-cü il;

Respublikada xarici investorların maraqlarının və həmçinin yerli sahibkarların müdafiəsi üçün aşağıdakı aktları misal göstərmək olar:

- «Xarici investisiyanın qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, 15.01.92;

- «Xarici investisiyanın qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Qanunu, 7 aprel 1992-ci il;

- Azərbaycan Respublikası xarici investisiyalar agentliyinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 27 mart 2000-ci il;

- “Xarici ticarət arbitrajı haqqında Avropa Konvensiyasına qoşulmaq barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 13 may 1996-cı il.

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra BMT-nin “Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri haqqında” 1974-cü il Xartiyasına qoşulmuşdur. Beləliklə də bu Xartiyadakı bütün prinsiplər Respublikamızın ikitərəfli münasibətlər zamanı xarici dövlətlərlə bağladığı müqavilələrdə öz əksini tapmışdır.

Belə ki, xarici dövlətlərlə Azərbaycanın münasibətlərində “sosial-iqtisadi sistemin azad seçilməsi” prinsipi hüquqi müstəqilliyin əldə olunması anından imzalanmış müqavilələrdə öz əksini tapmışdır. 1998-ci il Azərbaycan-Ukrayna dostluq və əməkdaşlıq Müqaviləsinin 2-ci maddəsində bu prinsip aşağıdakı qaydada təsbit edilmişdir: "Azərbaycan Respublikası və Ukrayna Respublikası ... dövlət müstəqilliyinin və xalqların iqtisadi rifahının sonrakı inkişafı və saxlanması üçün şəraitin təmin edilməsində sıx və hərtərəfli əməkdaşlıq edəcəklər".

Vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının bütün iqtisadi müqavilələrində və xarici dövlətlərlə razılaşmalarında “xarici iqtisadi əlaqələrin

təşkili formasının azad seçilməsi” prinsipi xüsusi olaraq seçilir. Xüsusilə də, 1997-ci il dəniz gəmiçiliyi haqqında Azərbaycan-Türkiyə razılaşmasının 4-cü maddəsində qeyd edilir ki, razılaşan tərəflər gəmiçilik fəaliyyətinin formalarının seçimində və eyni zamanda mövcud olan və ya yaranan problemlərin qarşısının alınması məqsədi ilə təcrübə mübadiləsi etməkdə və bununla da gəmiçiliyin azadlığı prinsipinin reallaşdırması sahəsində səyləri koordinasiya etməkdə azaddır.

“İqtisadi diskriminasiyaların yolverilməzliyi” prinsipi Azərbaycan-Gürcüstan müqavilə praktikasında öz əksini tapmışdır. Hələ 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikasının və Gürcüstanın arasında dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında Müqavilə qəbul edilmişdi. Müvafiq müqavilənin 1 və 2-ci maddələrində göstərilir ki, tərəflər beynəlxalq hüququn bütün prinsiplərinə hörmət edəcəklər və öz münasibətlərində, iqtisadi sahələr də daxil olmaqla heç bir diskriminasiyaya yol verməyəcəklər. Bu prinsip 1995-ci il Azərbaycan Respublikası hökumətinin və Almaniyanın Federativ Respublikasının arasında bağlanmış maliyyə əməkdaşlığı haqqında Razılaşmada da öz əksini tapmışdır.

Təbii resursların böyük ehtiyatlarına malik olan Azərbaycan Respublikası üçün “təbii resursların üzərində dövlətlərin ayrılmaz müstəqilliyi” prinsipinin hüquqi tanınması və çoxtərəfli və ikitərəfli iqtisadi razılaşmalarda rəsmiləşdirilməsi zəruri məsələdir. Bu prinsip, məlum olduğu kimi, Deklarasiyada və Xartiyada, həm də Azərbaycan Respublikasının iştirakıyla iqtisadi razılaşmalarda öz yerini tapmışdır.

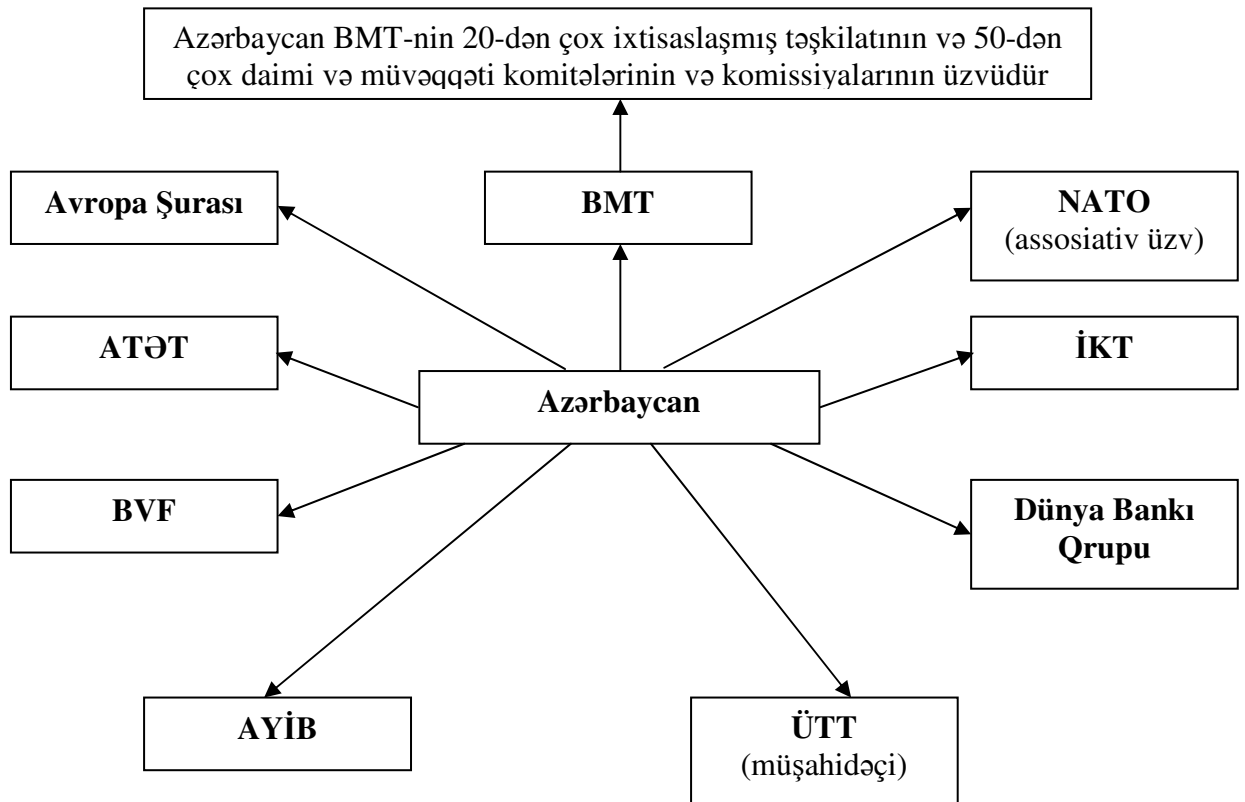
“Qarşılıqlı faydalılıq prinsipi” Azərbaycan Respublikasının müqavilə təcrübəsində kifayət qədər geniş istifadə olunur. Demək olar ki, bütün bağlanmış razılaşmalar bu prinsipə söykənir. Xüsusilə də, Azərbaycan Respublikasının və Türkiyə Respublikasının arasında dəniz gəmiçiliyi haqqında 1997-ci il Razılaşmasının preambulasında yazılmışdır ki, tərəflər onların arasında “hüquq bərabərliyi” və “qarşılıqlı faydalılıq” prinsipləri əsasında dəniz gəmiçiliyi sahəsində münasibətləri inkişaf etdirirlər.

Qloballaşma dövründə biz integrasiyanın əlverişli meyillərindən istifadə etməli, ardıcıl siyasət yeritməliyik. Dövlətlərarası integrasiya məkanına ölkəmizin inkişafına, iqtisadiyyatın modernləşməsinə, cəmiyyətimizin mənəvi-əxlaqi əsaslarının

təkmilləşməsinə kömək edən bütün qüvvələri səfərbər etməklə daxil olmalıyıq. Bu gün Azərbaycanın uğurları dünyanın ən qüdrətli dövlətlərinin və nüfuzlu beynəlxalq qurumlarının diqqətini bizə yönəltmişdir.⁹

3.2. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığının əsas istiqamətləri və hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi məsələləri

Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin genişləndirilməsini tələb edir ki, bu zaman da əsas istiqamətlərdən biri dünya təsərrüfat əlaqələrini və beynəlxalq iqtisadiyyatı tənzimləyən müxtəlif təşkilatlarla əlaqələri genişləndirməkdən ibarət olmalıdır. Azərbaycan da müstəqillik qazandığı ilk illərdən etibarən beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr qurmağa və bu əlaqələri dərinləşdirməyə çalışmışdır. Azərbaycanın üzv olduğu əsas beynəlxalq təşkilatları sxematik olaraq Sxem 3.1-dən görmək olar:

Sxem 3.1. Azərbaycanın üzv olduğu əsas beynəlxalq təşkilatlar

⁹ R. Mehdiyev, "Azərbaycan: qloballaşmanın tələbləri", Bakı, 2005, s. 335

Bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla Azərbaycan Respublikasının əməkdaşlıq münasibətlərini geniş şəkildə aşağıdakı kimi şərh etmək olar:

Azərbaycan Respublikası 2 mart 1992-ci ildən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvüdür. Bu illər ərzində ölkəmiz BMT-nin müxtəlif ixtisaslaşmış qurumlarının fəaliyyətində yaxından iştirak etmiş, təşkilatın Baş Assambleyasından ekspertlər səviyyədə işçi qurumlarına qədər geniş təmsil olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin 2 mart tarixində BMT-nin üzvlüyünə qəbul edilmiş və 1992-ci il may ayının 6-da Azərbaycanın BMT nəzdində Daimi Nümayəndəliyi açılmışdır. BMT ilə əməkdaşlığın birinci günündən başlayaraq, Azərbaycan BMT platformasından beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə cəlb etməyə və BMT-nin potensial imkanlarından istifadə etməklə sülh sazişinin əldə olunmasına çalışmışdır.

1993-cü il ərzində BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası (TŞ) Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə dair 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələr qəbul etmişdir. Hər bir qətnamə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ və digər ərazilərinin Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı nəticəsində qəbul edilmişdir. Bu qətnamələr Azərbaycanın ərazi toxunulmazlığını yenidən təsdiq edərək, dərhal atəşkəs elan olunması, hərbi əməliyyatlara son qoyulması və işğalçı qüvvələrin Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılması tələblərini irəli sürmüşdür. Təəssüf ki, məlum qətnamələrin müddəaları indiyə kimi yerinə yetirilməmişdir.

Azərbaycan BMT-nin bir çox xüsusi qurum və orqanları ilə fəal və səmərəli əməkdaşlıq edir. Onların sırasında BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissiyası, BMT-nin Uşaq Fondu, BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı, Sənaye İnkişaf Təşkilatı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, BMT-nin Qadınlar Fondu, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik, Nüvə Sınaqlarının Hərtərəfli Qadağan olunması haqqında Müqavilə Təşkilatı və s. qeyd etmək olar.

Azərbaycan və BMT-nin Uşaq Fondu (UNİCEF) arasında olan əməkdaşlıq məcburi köçkün və qaçqın uşaq və yeniyetmələr arasında vəziyyətin yaxşılaşdırılması

məqsədlə bərqərar olmuşdur. Azərbaycan UNİCEF-in İcra Heyətinin 1995-1997, 1998-2000-ci illər ərzində üzvü olmuşdur.

Təhsil, elm və mədəniyyət məsələlərinin vacibliyini nəzərə alaraq, Azərbaycan BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (YUNESKO) ilə geniş əməkdaşlıq edir və bu məqsədlə 1994-cü ildə Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamına əsasən Azərbaycanın YUNESKO nəzdində Milli Komissiyası təsis edilmişdir.

Xüsusilə də, BMT-nin İnkişaf Proqramı Azərbaycanın Bərpa və Yenidənqurma Agentliyinin (ARRA) və ərazilərin Minalardan Təmizlənməsi üzrə Milli Agentliyin (ANAMA) imkanlarının inkişaf etdirilməsi və onların maliyyələşdirilməsi yolu ilə münaqişədən sonrakı bərpa prosesinə böyük yardım göstərmişdir. BMT-nin İnkişaf Proqramı ARRA-nı dəstəkləməklə Dünya Bankı, BMT-nin Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarı (UNHCR), Avropa Birliyinin (AB) Müstəqil Dövlətlər Birliyinə Texniki Yardımı (TACİS) proqramı və s. həyata keçirir.

İqtisadi əlaqələrin inkişafı və Azərbaycanın BMT-nin qurumlarına integrasiyası baxımından Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramını (BMTİP), Birləşmiş Millətlər Sənaye və İnkişaf Təşkilatını (UNİDO) və BMT-nin Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları üçün Xüsusi Proqramını (SPECA Proqramı) qeyd etmək olar.

BMTİP Azərbaycanda 1993-cü ildən fəalliyət göstərir. Azərbaycan üzrə üç Ölkə Əməkdaşlıq Çərçivə sənədi qəbul edilmişdir. 2000-2004-cü illəri əhatə edən ikinci Ölkə Əməkdaşlıq Çərçivə sənədindən sonra 2005-2009-cu illər üzrə yeni Ölkə Əməkdaşlıq Çərçivə sənədi həyata keçirilməyə başlamışdır ki, bu sənədin əsas prioritet istiqamətlərini də aşağıdakılar təşkil etmişdir:

- İnkişaf, yoxsulluğun azaldılması, hüquq və azadlıqların müdafiəsi məqsədlə əlverişli şəraitin yaradılması üçün idarəetmə sisteminin təşkili;
- Səhiyyə və təhsil sahəsində əhalinin ehtiyaclarının təmin edilməsi.

2011-2015-ci illəri əhatə edən İnkişafa Yardım Çərçivəsi (UNİDAF) hazırlanma mərhələsindədir.

Azərbaycan Respublikası 1993-cü ildən BMT Sənaye və İnkişaf Təşkilatının (UNIDO) üzvüdür. Təşkilatla Azərbaycanın arasında 5 iyun 2000-ci ildə “Sənaye

inkişafı sahəsində əməkdaşlıq haqqında Memorandum” imzalanmışdır. 2005-ci ildə Azərbaycan ilə Təşkilat arasında "2005-2010-cu illər üzrə Əməkdaşlıq haqqında Çərçivə Proqramı" imzalanmışdır. Təşkilat tərəfindən Azərbaycanda bir sıra sahələrdə, o cümlədən enerji səmərəliliyinin artırılması, milli sənaye statistik proqramların inkişafı, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi, ətraf mühitin yaxşılaşdırılması və s. sahələrdə müxtəlif layihələr həyata keçirilir.

BMT-nin Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları üçün Xüsusi Proqramının (SPECA) əsas məqsədi region ölkələrinin integrasiyasının dəstəklənməsi və dünya iqtisadiyyatına qoşulmalarının təşviq edilməsi, birgə səylərlə daha effektiv həll ediləcək prioritet məsələlərin maliyyələşdirilməsidir. Azərbaycan 2002-ci ildən SPECA-ya üzv qəbul edilmişdir.

Azərbaycan BMT-nin müvafiq orqan və qurumlarına öz namizədlərini irəli sürməklə, bu orqanlara seçkilərdə aktiv iştirak edir. Əvvəl qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan UNICEF-in İcra Heyətinin 1995-1997, 1998-2000-ci illər ərzində, Qadınların vəziyyəti haqqında Komissiyanın 2000-2002-ci illər ərzində və BMT-nin Davamlı İnkişaf üzrə Komissiyasının 2002-2004-cü illər ərzində üzvü olmuşdur. Azərbaycan 2003-2005-ci illər üçün BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının (ECOSOC) üzvü seçilmişdir.

Azərbaycan beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və qorunmasında, davamlı inkişaf və demokratikləşdirmə prosesində BMT-nin vacib rol oynadığını qəbul edir. Azərbaycan BMT-nin XXI əsrdə olacaq təhdid və problemlərə qarşı mübarizə apara bilməsi üçün BMT çərçivəsində islahatların aparılması ideyasını dəstəkləyir.

Əsas məqsədi global, regional və yerli kontekstdə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, beynəlxalq ticarətə yardım, tam məşğulluğun və davamlı iqtisadi artımın sürətləndirilməsi, yoxsulluğun azaldılması, dünya üzrə beynəlxalq ödəmələr sisteminin bərpa edilməsi, valyuta kurslarının tənzimlənməsi, beynəlxalq valyuta-maliyyə bazarlarında beynəlxalq əməkdaşlığın artırılması, valyuta məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması və s.-dən ibarət olan Beynəlxalq Valyuta Fonduna (BVF) Azərbaycan üzvlüyə 1992-ci il 18 sentyabr tarixindən qəbul

edilmişdir. Fonda üzv qəbul edilərkən ilkin kvota 117 mln. SDR (168 mln. ABŞ dolları) olmuş, 2000-ci ildən isə kvotamız artırılaraq 160.9 mln SDR-ə çatdırılmışdır. BVF-nin proqramları xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bir qayda olaraq Struktur İslahatları Proqramı (SİP) çərçivəsində həyata keçirilir.

BVF-nin Azərbaycanla əməkdaşlıq əlaqələri də SİP kontekstində qurulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, əməkdaşlıq əlaqələrinin ilkin qiymətləndirilməsi dövründə BVF-nin Azərbaycanda həyata keçirdiyi proqramların iqtisadi səmərəsi böyük olmuşdur. Belə ki, 1992–1994-cü illərdə ölkənin üzləşdiyi dərin iqtisadi böhrandan çıxmaq məqsədilə BVF-nin maliyyə dəstəyi ilə aparılmış struktur islahatları proqramı daxili və xarici balansın tarazlaşdırılması və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə imkan vermişdir. 1995-ci ildən başlayaraq struktur islahatları çərçivəsində aparılmış sərt fiskal və monetar siyasət nəticəsində dövlət büdcəsinin kəsirinin inflyasiya mənbələri hesabına maliyyələşdirilməsinə son qoyulmuş, bu sahədə xarici maliyyə mənbələrinə üstünlük verilmiş və bununla da inflyasiya 1996-cı ildən özünün hiperinflyasiya səviyyəsindən – 6%-dən də aşağı düşmüş, manatın ABŞ dollarına olan məzənnəsi sabitləşmiş və real iqtisadi artıma nail olunmuşdur.

BVF ilə Azərbaycan Hökuməti arasında Maddələr Sazişinin IV Maddəsinə uyğun olaraq indiyədək Azərbaycan hökumətinə iqtisadi proqramların həyata keçirilməsinin dəstəklənməsinə təqdim edilmiş maliyyə yardımları ilə yanaşı BVF texniki yardım, institusional və monetar idarəetmə üzrə potensialın artırılması üzrə Azərbaycanda bir sıra sahələrdə, o cümlədən dövlət xərclərinin idarə olunması, vergi-gömrük siyasəti və idarə olunması, mərkəzi bankçılıq, bank nəzarəti, pul siyasəti və statistika sahələrində texniki yardımlar da göstərmişdir. Azərbaycanda makroiqtisadi təhlillər və siyasət, maliyyə proqramlaşdırılması, fiskal siyasət və idarəçilik, mərkəzi bank mühasibatlığı və bank nəzarəti sahələrində BVF tərəfindən təmin edilmiş təlimlərdən bəhrələnməmişdir, Hesablama Palatası yaradılmış, yeni Büdcə Sistemi haqqında Qanun qəbul edilmiş, Neft Fondu yaradılmış və onun şəffaflığı təmin edilmiş, vergi və gömrük idarəetmə sistemləri təkmilləşdirilmiş habelə bank nəzarəti sistemi gücləndirilmişdir, Hökumət və Mərkəzi Bank sağlam pul-kredit və büdcə siyasətlərini həyata keçirməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Dünya Bankına daxil olan beş qurumdan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankına 1992-ci il 18 sentyabr, Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanətləri Agentliyinə 1992-ci il 23 sentyabr, Beynəlxalq İnvestisiya Mübahisələrinin Tənzimlənməsi Mərkəzinə 1992-ci il 18 oktyabr, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasına 1995-ci il 31 mart, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasına isə 1995-ci il 11 oktyabr tarixindən üzv olmuşdur. Dünya bankının icrada olan layihələrinə aşağıdakılar aiddir:

- "Milli su təchizatı və kanalizasiya xidmətləri - II" layihəsi;
- "Magistral avtomobil yolu - III" layihəsi;
- "Kənd investisiya" layihəsi;
- "II Kənd təsərrüfatının inkişafı və kreditləşdirilməsi" layihəsi;
- "Elektrik ötürücü sisteminin bərpası" layihəsi;
- "Korporativ və büdcə sektorunun hesabatlılıq" layihəsi;
- "Bərk məişət tullantılarının vahid idarəçiliyi" layihəsi;
- "Təhsil sektorunun inkişafı - II" layihəsi;
- "Pensiya və sosial təminat" layihəsi;
- "Sosial müdafiənin inkişafı" layihəsi;
- "Ədliyyə sisteminin müasirləşdirilməsi" layihəsi;
- "Səhiyyə sektorunda islahatlar - II" layihəsi;
- "Məcburi köçkünlərin iqtisadi inkişafına yardım" layihəsi (əlavə maliyyələşdirmə);
- "Daşınmaz əmlakın qeydiyyatı" layihəsi;
- "Dövlət investisiyaları üzrə kadr potensialının gücləndirilməsi" layihəsi;
- "Dəmir yolu ticarətinin və nəqliyyatının dəstəklənməsi" layihəsi.

Azərbaycan Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına (AYİB) 1992-cil 25 sentyabr tarixindən üzv olmuşdur. AYİB tərəfindən dövlət zəmanətilə ayrılmış kreditlər hesabına həyata keçirilmiş layihələrə aşağıdakılar aiddir:

- Yenikənd Su Elektrik Stansiyasının tikintisi;
- Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasının yenidənqurulması;
- Hava nəviqasiya sisteminin modernləşdirilməsi;

- Azərbaycan-Transqafqaz dəmir yolu şəbəkəsinin yenidənqurulması;
- Böyük Bakının su təchizatı sisteminin yaxşılaşdırılması;
- Hacıqabul - Kürdəmir avtomobil yolunun yenidənqurulması layihəsi.

Azərbaycan və AYİB arasındakı əməkdaşlıqla bağlı olaraq icrada olan layihələrə isə aşağıdakılar aiddir:

- Bakı - Samur avtomobil yolunun yenidənqurulması layihəsi;
- Azərbaycan İstilik Elektrik Stansiyasının reabilitasiyası.

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sisteminə səmərəli şəkildə integrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Müstəqil Azərbaycan dünya birliyinə sürətlə integrasiya edir. Bu gün beynəlxalq aləmdə Azərbaycan bərabər tərəfdaş kimi qəbul edilir və onunla uzunmüddətli əməkdaşlıq sistemi qurulur. Belə şəraitdə ölkəyə etimadın möhkəmləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu etimad bir sıra prinsiplər üzərində qurulu bilər. Belə prinsiplərdən biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzvlükdür. Azərbaycan sözü gedən təşkilata “inkişaf etməkdə olan ölkə” statusu ilə üzv qəbul olmaq istəyir. ÜTT 1995-ci ildə Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (*GATT – General Agreement on Tariffs and Trade*) varisi kimi yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır. ÜTT dövlətlər arasında ticarətin qlobal qaydalarını müəyyənləşdirən yeganə beynəlxalq təşkilatdır. Onun əsas funksiyası ticarətin tarazlı, maneəsiz, ehtimal olunan şəkildə və azad aparılmasını təmin etməkdir. Məqsəd üzv ölkələrin əhalisinin rifah halını yaxşılaşdırmaqdır.¹⁰

1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının hökuməti Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT-yə) üzv olmaq üçün müraciət etməyi qərara almışdır. Bundan dərhal sonra özünün ÜTT-yə üzv olma şərtlərinin müzakirəsində zəruri olan və müraciəti əsaslandırmaq üçün sənədlər hazırlamağa başlamışdır. Ölkəmiz digər

¹⁰ Vugar Bayramov, “Azerbaijan’s Accession to World Trade Organization (WTO); Pros and Cons”, Baku, 2010

ölkələrlə münasibətlər qurmaq və beynəlxalq aləmdə özünə məxsus yer tutmaq üçün müvafiq tənzimləyici rejim təşkil etmək məcburiyyətində idi.

Hazırda Azərbaycan bu təşkilatda müşahidəçi statusuna malikdir və ÜTT-yə qəbul edilmək üçün məqsədyönlü iş aparır. ÜTT üzrə Azərbaycanın Koordinasiya qrupu yaradılmışdır, bu qrup bütün danışıqlar prosesini həyata keçirir.

ÜTT-yə üzv olmaq mürəkkəb bir prosesdir. Bu təkcə tariflərə dair sazişlərin və xaricilər tərəfindən təklif olunacaq xidmətlər üçün güzəştlərin oxunulması məsələsi deyil. Xarici ticarəti tənzimləyən tədbirləri və digər normativ hüquqi aktları daxil etməklə, müraciət edən ölkənin öz xarici ticarətə dair qanunlarının təkmilləşdirilməsi və onları müasirləşdirməsinə ümid edir.

Ticarət qaydalarının yaxşılaşdırılması üçün ÜTT tələbləri üzv olma prosesinin ən faydalı üstünlüyüdür. ÜTT-yə üzv olma qərarından asılı olmayaraq şəffaf və effektiv qanunlara malik olmaq üçün bir üstünlükdür. Uruqvay raundu prinsipləri və normaları heç bir mülahizələrdən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə ölkənin ticarəti üçün faydalıdır. Onlar əməliyyat xərclərini azaldırlar və ölkənin ticarətdə rəqabət bacarığını artırırlar.

ÜTT-yə üzv olmaq asan deyil. ÜTT-yə üzv olma müraciətlərinin tədqiq edilməsi və ya yoxlanılması tələb olunmayan BMT və ya əksər digər beynəlxalq və regional təşkilatlar kimi deyil. ÜTT-də ciddi və mürəkkəb qəbul edilmə prosesi mövcuddur, üzvlüyün əldə olunması müraciət edənin hazırlığının dəqiq və ətraflı yoxlanılmasından asılıdır. Bir neçə il ərzində sənədlər və digər məlumatlar diqqətlə nəzərdən keçirilərkən, müraciət edən, bütün ÜTT üzvlərini qane etmək üçün faktiki olmasada, heç olmasa ən azı sənəddə ÜTT-nin normaları və qaydaları ilə uyğun gələn mövcud sistem yaratmalıdır.

Müraciət edən ölkənin müraciətinin nəzərdən keçirilmə müddəti heç bir təzyiq və ya məhdudiyyətlərə məruz deyildir. Burada son müddət yoxdur. Sorğu-sual ÜTT-nin üzv ölkələri arzu edənədək və ya onu lazımi hesab edənədək davam edə bilər.

ÜTT üzvlüyünə qəbul olma prosesinin dinamikasından görmək olar ki, ardıcıl olaraq, son üzv olan ölkələr üzərinə öncə üzv olan ölkə ilə müqayisədə daha geniş öhdəliklər götürmüşlər. Bu da ÜTT üzvlərinin namizəd ölkələrə qarşı tələblərinin

artması ilə bağlıdır. Lakin bəzi istisnalar mövcuddur və bu, hər bir ölkənin səmərəli danışıqlar strategiyasının və taktikasının tərtibindən və uğurlu danışıqlar aparmasından asılıdır. 23 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası tərəfindən ÜTT-yə üzvolma istəyini əks etdirən ərizənin ÜTT Katibliyinə təqdim olunmuşdur. 16 iyul 1997-ci il ÜTT Katibliyində Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun yaradılması haqda qərar qəbul edilmişdir. 22 aprel 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət rejimi haqqında Memorandum ÜTT Katibliyinə təqdim olunmuşdur. 19 noyabr 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 226s sayılı Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olması prosesinin sürətləndirilməsi işləri üzrə təşkilatlararası Əlaqələndirmə Qrupu yaradılmışdır. 03 - 07 iyun 2002-ci ildə Cenevrədə ÜTT-nin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun Birinci İclasının keçirilmişdir. 22 avqust 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 175s sayılı Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmasına hazırlıq işləri üzrə Komissiya yaradılmışdır.¹¹

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvolma istəyi ölkənin müasir Ticarət Siyasətindən irəli gəlir. Bu siyasətin əsas məqsədi – dünya iqtisadiyyatına, beynəlxalq ticarətə maksimum dərəcədə səmərəli və əlverişli şərtlərlə daxil olmaqdan ibarətdir.

Bu vəzifələrə nail olaraq bir sıra mühüm vəzifələri həyata keçirmək olar:

- Azərbaycan mənşəli mal və xidmətlərin beynəlxalq bazarlara əlverişli və qeyri-diskriminasiyalı şərtlərlə daxil olma;
- ölkənin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun, tərkibinin təkmilləşdirilməsi;
- ÜTT-nin qaydalarından istifadə edib, “açıq” iqtisadiyyat şəraitində yerli istehsalçıların hüquqlarının qorunması.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-də üzv olmasından əsas üstünlükləri:

- ticarətin və xarici iqtisadi fəaliyyətin digər formalarının inkişafı üçün daha əlverişli, ayrı-seçkiliksiz, sabit və təxmin edilir şəraitin yaradılması;

¹¹ Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının internet saytı: www.wto.az

- təşkilata üzv olan dövlətlərin ticarət maraqlarının haqsız zərərdən qorunmasına xidmət edən ÜTT-nin olduqca səmərəli (və praktiki olaraq yeganə) ticarət mübahisələrinin həlli üzrə mexanizminə yiyələnmə;

- ÜTT norma və qaydalarını Azərbaycan praktikasına tətbiq etməklə, xarici iqtisadi fəaliyyət və ticarətin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin müvafiq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmaqda əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir: ¹²

- ÜTT-yə üzv olan ölkələrin bir-birinə verdikləri güzəştlərdən faydalanmaq;
- Dünyanın əksər ölkələri ilə ÜTT tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qaydalar əsasında ticarət Dünya iqtisadiyyatı sistemində integrasiya prosesini sürətləndirmək; əməliyyatları həyata keçirmək;

- Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlara beynəlxalq təşkilatlar və eləcə də ölkələr tərəfindən yardımın artırılmasına nail olmaq;

- ÜTT qaydalarını tətbiq etdikdən sonra daha çox həcmdə birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək;

- ÜTT-nin mübahisələrin həlli mexanizmindən istifadə etmək imkanını əldə etmək.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması zamanı milli xidmətlər bazarının necə qorunması deyil, onun necə liberallaşdırılması məsələsi daha vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı həm də hesab edirəm ki, Azərbaycanın xidmətlər bazarında xarici hüququ və fiziki şəxslərin iştirakı yerli hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini də əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdıracaq. ÜTT-də üzvlük aşağıdakılara imkan verəcək:

- rəqabət qabiliyyətli milli xidmətlərin və onları istehsal edənlərin xarici bazarlarda iştirakının genişlənməsinə;

- Ən Əlverişli Rejim əsasında və diskriminasiya olmadan çoxtərəfli tənzimləmə sisteminə keçidə;

- digər ölkələr tərəfindən diskriminasiya xarakterli tədbirlərin tətbiq edilməsindən etibarlı müdafiəyə.

¹² Azərbaycan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının internet saytı: www.wto.az

ÜTT-yə üzvolma danışıqları zamanı kənd təsərrüfatının ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olması, aqrar sektorun yaxşı ənənələrinin olması, bu sahənin inkişafı üçün əlverişli aqroiqlim ehtiyatlarının mövcudluğu, ölkə əhalisinin yarıdan çoxunun kənd yerlərində yaşaması faktları xüsusi vurğulanmalıdır. Məlum olduğu kimi, həm ÜTT-yə üzvolma zamanı aparılan danışıqlarda, həm də bütövlükdə ÜTT çərçivəsində həyata keçirilən ticarət danışıqlarında ən çox mübahisə doğuran sahə kənd təsərrüfatı hesab olunur. Bunu son dövrlərdə üzv olmuş ölkələrin təcrübəsi, eləcə də Kankun və Honkonqda keçirilmiş Nazirlər Konfransları bir daha təsdiqləyir.

Müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasının vacib üstünlüklərindən biridir.

ÜTT-yə üzv olan ölkələr bütün xidmət sahələrində Ən Əlverişli Rejimin təmin edilməsinə zəmanət verirlər və müvafiq öhdəliklər götürürlər. Bu o deməkdir ki, ÜTT-nin bütün üzvlərinə eyni ticarət rejimi tətbiq edilməli və heç bir ölkənin diskriminasiyasına yol verilməməlidir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olması prosesində xidmətlər üzrə əsas taktiki vəzifə ənənəvi, eləcə də yeni yaranmış və hələ də kifayət qədər inkişaf etməmiş vacib xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı öhdəliklərin həmin xidmət sahələrinin mövcud inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirilməsinə nail olmaqdır.

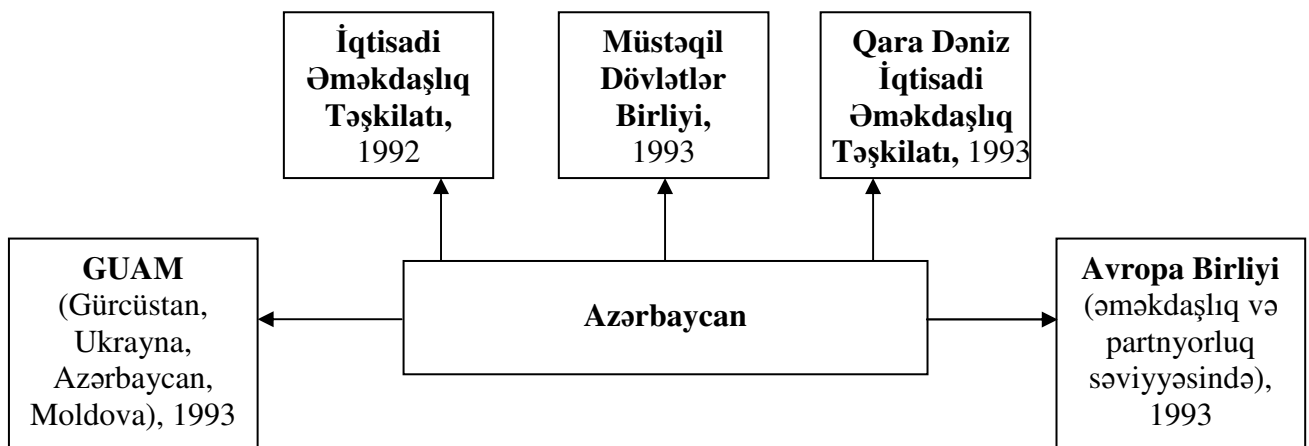
İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, Azərbaycanın ağır şərtlər altında gedən müasir dünya ilə integrasiyasının bütün istiqamətləri yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Müstəqilliyinin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan Respublikası dağılmış iqtisadiyyatını bərpa etmək məqsədilə dünya ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr qurmağa çalışmışdır. İlk olaraq Azərbaycan qonşu dövlətlərlə dostluq və əməkdaşlıq münasibətləri qurmaq niyyətini bildirmiş, müxtəlif beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarda və regional iqtisadi qurumlarda təmsil olunmağa başlamışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əsl siyasi müstəqilliyi yalnız onlar tərəfindən iqtisadi müstəqilliyə nail

olmaqla möhkəmləndirildiyi üçün Azərbaycan Respublikası bu mərhələdə iqtisadi müstəqilliyə nail olmaq üçün mübarizə aparmışdır.

Xarici ticarət dövriyyəsinə görə, Azərbaycan Cənubi Qafqazda alternativsiz liderdir. Belə ki, qonşu Gürcüstan və Ermənistanın illik xarici ticarət dövriyyəsi cəmi 7 milyard dollardır. Bu Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsindən 5 dəfəyə yaxın azdır. Göründüyü kimi, regionun xarici ticarət dövriyyəsinin əhəmiyyətli hissəsi Azərbaycanın payına düşür.¹³

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən dərhal sonra çoxtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində regional iqtisadi bloklar və təşkilatlarla aktiv əməkdaşlığa başlamışdır. Azərbaycanın üzv olduğu əsas regional iqtisadi qurumları Sxem 3.2-dən görmək olar.

Sxem 3.2. Azərbaycanın üzv olduğu əsas regional iqtisadi qurumlar

Hazırda belə demək olar ki, postsovet məkanında bir çox müxtəlif istiqamətli integrasiya istiqamətləri və “regional integrasiya adaları” mövcuddur. Hər bir ölkə, çoxşaxəli integrasiya istiqamətlərin içində öz yerini və rolunu , “qlobal cəmiyyətə” qovuşma yollarını necə gördüyündən çıxış edərək, özü üçün optimal saydığı variantları tapıb seçməyə çalışır, müttəfiqlər və partnyorlar axtarışını da məhz bu seçim əsasında aparır¹⁴.

¹³ Колесниченко Мария Анатольевна, «Внешеэкономическая политика Азербайджанской Республики в 1991-2011 гг.», диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Санкт-Петербург, 2012

¹⁴ Чешков М.А. 1999. Глобальный контекст постсоветской России.

Respublikamızın təmsil olunduğu ilk regional iqtisadi qurumlardan biri MDB olmuşdur. MDB-nin yaradılması vaxtı üzv ölkələr ümid edirdilər ki, onları bölən iqtisadi maneələri aradan götürə biləcəklər və üzv ölkələrin hər birində sərbəst milli iqtisadiyyatın yaradılmasının xeyrinə səylərin birləşməsi üçün imkanlar üzə çıxaracaqlar. Ancaq, MDB-nin iqtisadi fəaliyyətinin bəzi nəticələrini təhlil edərək, qeyd etmək olar ki, onun imkanlarının çox hissəsi həyata keçirilməmiş qaldı. Razılaşma yalnız gömrük rüsumlarının azalması sahəsində reallaşdırılmışdı və bu qismən həyata keçirilmişdi. Vahid gömrük tarifinin tətbiqi, ticarətin və iqtisadi siyasətin unifikasiyasına, kapitalın və iş qüvvəsinin azad hərəkətinin təminatına gəlincə, bu tədbirlər həyata keçirilməmişdi. MDB bütün post-sovet ölkələrinin iqtisadi həyatında ikinci dərəcəli rol oynayır və onun üzvlərinin iqtisadi həyatı ilə bağlı əsaslı dəyişikliklər edə bilmirdi. Bürokratik prinsiplərlə qurulmuş və sonradan dağılmış Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasının hüquqi irsindən ən yararsızı – qərarların qəbulu qaydaları ilə bağlıdır. Bu razılıq əsasında qərarların qəbul olunması metodudur və bu “maraqsızlıq” prinsipi adlandırılır, yəni Birlik orqanlarında baxılan istənilən məsələdə öz birtərəfli mülahizəsi üzrə istənilən dövlətin iştirak etməmək imkanı var. Belə hüquqi parametrlərdə effektiv qərarların qəbulunu, xüsusən də onların məcburi icrasını gözləmək çətindir. Məhz Avropa İttifaqının orqanları tərəfindən çıxardılan qərarların qəbul və icrasının sərt normaları Avropa İttifaqı ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlığının müvəffəqiyyətinə imkan yaradır.

90-cı illərin əvvəllərində əsasən siyasi xarakter daşıyan və keçmiş SSRİ ölkələri arasında dövlətlərarası münasibətlərin qurulması məqsədini daşıyan Müstəqil Dövlətlər Birliyi (*Commonwealth of Independent States*) hazırda daha çox üzv ölkələr arasında iqtisadi inteqrasiyanın konkret çərçivələrinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası bir sıra MDB ölkələri ilə azad ticarət rejimini yaratmış, sərbəst sərmayə üçün hüquqi baza tərtib olunmuşdur.¹⁵

Zahirən əlverişli iqtisadi faktorlara baxmayaraq, MDB-nin fəaliyyəti az müvəffəqiyyətli oldu, çünki ölkələr işlək və effektiv iqtisadi qruplaşmanı müxtəlif siyasi rejimlər və müxtəlif sosial-iqtisadi orientasiyalarla yaratmağa cəhd etdilər.

¹⁵ “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, elmi məqalə / http://azerbaijans.com/content_730_az.html

MDB-nin üzv dövlətlərinin sosial və siyasi müxtəlifliyi və onların iqtisadi maraqlarının fərqi ümumi bazarın yaradılmasına müxtəlif yanaşmalara, onun iştirakçılarının sosial-iqtisadi siyasətinin ardıcıl olmamasına səbəb oldu.

MDB-yə daxil olan yeni müstəqil dövlətlərin təcrübəsi onu göstərir ki, onların arasında iqtisadi əməkdaşlıq ilk növbədə, ən çox intensiv xarici ticarət əməliyyatları sferasında inkişaf edirdi. MDB ölkələrinin münasibətləri sistemində xüsusi yer xarici ticarətə məxsusdur, çünki o bura daxil olan dövlətləri ənənəvi olaraq əlaqələndirir və əlaqələndirməyə davam edir. Bundan başqa, xarici ticarət bu ölkələrin təkrar istehsal prosesində olduqca əhəmiyyətli rol oynayır.

MDB çərçivəsində xarici dövlətlərlə Azərbaycan Respublikasının regional əməkdaşlığının ikinci istiqaməti - qarşılıqlı ticarətin liberallaşdırılması və onun artmasının (qarşılıqlı ödənişlər probleminin nizama salması, əmtəə dövriyyəsinin tarif və miqdar məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması yolu ilə) stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin keçirilməsidir. Bu istiqamət, şübhəsiz, yeni müstəqil dövlətin iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinin əhəmiyyətli amili ola bilər.

MDB-nin beynəlxalq hüquqi əsasları yeni müstəqil üzv dövlətləri ticarət mübadiləsi və gömrük, pul sistemi, kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrində iqtisadi və maliyyə problemlərinin həllində sıx əməkdaşlıq etməyə əsas yaradırdı.

MDB ümumi bazarını yaratmaq arzusu MDB-nin yaradılmasının həqiqi iqtisadi hədəfi idi. Bu hədəfə MDB himayəsi altında iqtisadi razılaşmanı imzalamış yeni müstəqil ölkələr arasında iqtisadi ittifaqın yaradılması yolunda ilk addım kimi baxıla bilərdi. Məlumdur ki, bu müqavilə açıq xarakter daşıyırdı və başqa dövlətlərin ona qoşulması həvəsləndirilirdi.

Beləliklə də, əməkdaşlıq haqqında bir sıra çoxtərəfli razılaşmaların taleyi MDB ümumi bazarının yaradılması ideyasının da başına gəlmiş oldu, məsələn, ərəb ümumi bazarının reallaşdırılması ideyası, yəni təcrübədə onun iştirakçılarının arasında münasibətlər birlik çərçivəsində qəbul edilmiş çoxtərəfli müqavilələrlə deyil, iştirakçı ölkələrin arasında əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli razılaşmalarla tənzimlənməyə başladı.

MDB ölkələrinin dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlığının hüquqi tənzimlənməsi üzrə tədbirlər çoxtərəfli əsasda olduğu kimi, ikitərəfli əsasda da həyata keçirilirdi və həyata keçirilməkdədir. Çoxtərəfli aktlara gəlinə, hər şeydən əvvəl qeyd edilməlidir ki, Minsk razılaşmasından və Alma-Ata deklarasiyasından sonra iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərindən bəhs edilən ən əhəmiyyətli çoxtərəfli sənəd 22 yanvar 1993-cü ildə MDB-nin ən yüksək orqanının-dövlət başçılarının Şurasının qərarıyla qəbul edilmiş MDB-nin Nizamnaməsi oldu (Moldova, Türkmənistan və Ukraynadan başqa). Nizamnamədə BMT-nin Nizamnaməsinin 102-ci maddəsinə müvafiq olaraq BMT-nin Katibliyində iştirakçı dövlətlərin ratifikasiyası və registrasiyası ilə şərtləşdirilmiş beynəlxalq müqavilənin əhəmiyyəti verilmişdi. Nizamnamədə MDB-nin məqsəd və prinsiplərinin sırasında aşağıdakılar elan edilmişdir: ümumi iqtisadi məkan çərçivəsində iştirakçı dövlətlərin hərtərəfli və balanslaşdırılmış iqtisadi və sosial inkişafı; dövlətlərarası kooperasiya və integrasiya; qarşılıqlı faydalı iqtisadi və elmi-texniki əməkdaşlığın inkişafı, integrasiya proseslərinin genişləndirilməsi.

1990-cı illərin əvvəllərində əsasən siyasi xarakter daşıyan və keçmiş SSRİ ölkələri arasında dövlətlərarası münasibətlərin qurulması məqsədini daşıyan MDB hazırda daha çox üzv ölkələr arasında iqtisadi integrasiyanın konkret çərçivələrinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası və bir sıra MDB ölkələri arasında azad ticarət rejimi yaradılmış, sərbəst sərmayə üçün hüquqi baza tərtib olunmuşdur. Bununla yanaşı, MDB çərçivəsində bir sıra mühüm sənədlər tərtib olunmuşdur, o cümlədən:

- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyası;
- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyasının birinci mərhələsinin (2009-2011-ci illər) həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı;
- 2003-2010-cu illərdə iqtisadi sahədə MDB üzv dövlətləri arasında əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması və inkişafına yönəlmiş tədbirlərin İcra Planı;
- MDB-yə üzv dövlətlər arasında ticarət-iqtisadi əlaqələr, sosial-iqtisadi vəziyyəti əks etdirən, eyni zamanda inkişaf perspektivləri haqqında illik məcmuələr.

Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatlarında MDB dövlətləri xüsusi yer tutur. MDB dövlətləri ilə 2005-2014-cü illərdə idxal-ixrac dinamikasını Cədvəl 3.3-dən daha aydın görmək olar:

Cədvəl 3.1

Azərbaycan Respublikasının 2005-2014-cü illər üzrə MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsi¹⁶

Ölkələr	2005	2008	2011	2012	2013	2014
Cəmi	8,558,373.6	54,926,021.1	36,326,867.0	33,560,854.4	34,687,919.3	31,016,306.5
Müstəqil Dövlətlər Birliyi - Cəmi	2,100,983.5	3,417,803.0	5,477,900.0	3,630,005.0	4,062,880.9	2,921,244.1
o cümlədən:						
Belarus	19,294.0	94,968.9	731,310.8	79,719.4	102,031.4	99,032.7
Qazaxıstan	112,511.2	490,300.6	275,589.3	393,427.4	370,997.6	250,895.6
Qırğızıstan	3,367.7	4,927.6	22,074.7	28,917.6	14,528.0	27,502.9
Moldova Respublikası	2,907.3	6,436.2	8,119.5	9,037.6	4,205.7	5,501.4
Özbəkistan	102,645.2	29,893.1	72,436.8	19,550.8	21,447.9	61,512.2
Rusiya Federasiyası	1,002,638.7	1,933,258.0	2,828,452.0	2,338,254.6	2,583,022.8	1,954,751.7
Tacikistan	79,044.7	46,102.4	15,985.6	44,149.7	13,805.9	2,824.7
Türkmənistan	516,529.4	72,561.4	56,835.2	91,629.8	88,152.4	51,201.2
Ukrayna	262,045.3	739,354.8	1,467,096.1	625,318.1	864,689.2	468,021.7
Digər ölkələr - Cəmi	6,457,390.1	51,508,218.1	30,848,967.0	29,930,849.4	30,625,038.4	28,095,062.4

Azərbaycan ilə Avropa Birliyi (AB) arasında hərtərəfli münasibətlərin hüquqi əsasını 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış "Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi" (TƏS) təşkil edir. TƏS Azərbaycan və Avropa Birliyi arasında əməkdaşlığın bütün mümkün, xüsusilə də siyasi və ticarət sahələrini əhatə edir. TƏS Azərbaycan və AB arasında hərbi sahəni əhatə etməyən bütün növ əməkdaşlıq formalarının çərçivələrini təmin edir. Sazişin əsas məqsədlərindən biri də Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa hüquq sistemə uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

¹⁶Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır

Avropa İttifaqı ilə və iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş Avropa dövlətləri ilə əməkdaşlıq bərabərhüquqlu partnyorluq səviyyəsində bu gün hələ ki, qeyri-mümkündür. Bu əməkdaşlığın məğzi haqqında belə söyləmək daha doğru olar ki, indi Avropa İttifaqı ictimai və siyasi həyatın demokratik prinsiplər əsasında qurulması və iqtisadiyyatın idarə olunmasında bazar mexanizmlərinin tətbiqi sahəsində Azərbaycana, eləcə də digər region ölkələrinə yardım edir¹⁷.

1992-2006-cı illər arasında AB-nin TACİS Proqramı, Fövqəladə Yardım Proqramı, ECHO Humanitar təşkilatı, FEOGA Ərzaq Yardımı Proqramı, Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı, Bərpa Proqramı, Fövqəladə Humanitar Yardım Proqramı çərçivəsində Azərbaycanda müxtəlif layihələr həyata keçirilmişdir.

AB tərəfindən yeni "Şərq Tərəfdaşlığı" təşəbbüsü irəli sürülmüşdür. Bu təşəbbüsə əsasən, Avropa İttifaqı 2013-cü ilə kimi 6 ölkəyə (Azərbaycan, Belarus, Moldova, Ukrayna, Gürcüstan və Ermənistan) 600 milyon avro məbləğində yardım göstərməyi planlaşdırır. "Şərq Tərəfdaşlığı" təşəbbüsü çərçivəsində 3 əsas məqsəd vardır:

- Hərtərəfli İnstitusional Quruculuq proqramları;
- Tərəfdaş ölkələr arasındakı iqtisadi qeyri-bərabərliyin və ölkələr daxilində sosial qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması üçün Pilot Regional İnkişaf Proqramları;
- Şərq Tərəfdaşlığı Çoxtərəfli Ölçüsünün yerinə yetirilməsi.

Hazırda Hərtərəfli İnstitusional Quruculuq proqramlarının həyata keçirilməsi mexanizmlərinin və ölkə üzrə əlaqələndiricinin müəyyən edilməsi üzrə işlər aparılır.

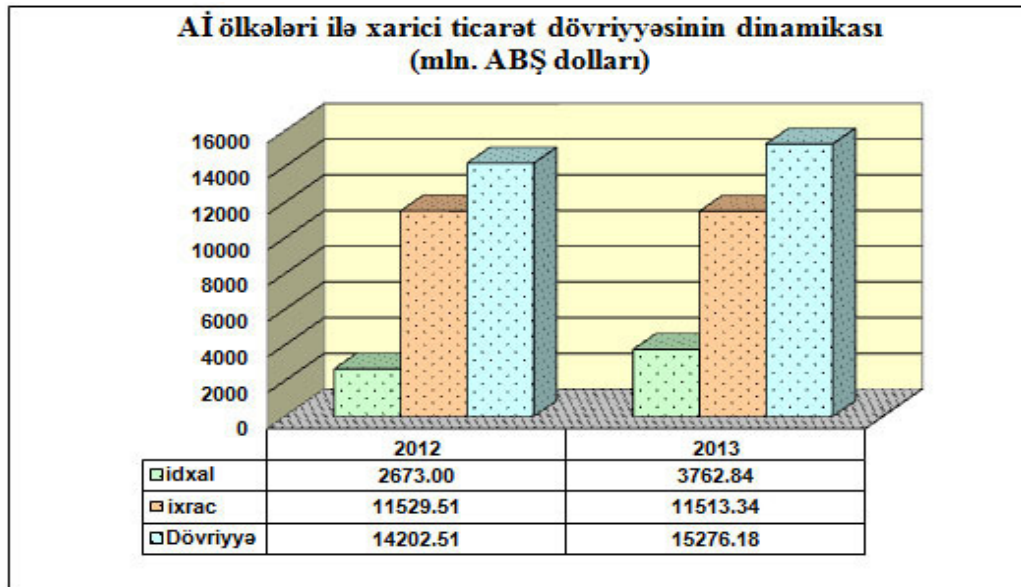
Ümumilikdə isə Azərbaycanın ilə AB ticarət əlaqələrinin təxminən 90%-i AB liderlərinin (Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya və Fransa) və ya başqa sözlə "dördlüyün" payına düşür.¹⁸

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 13.868,47 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2.669,55

¹⁷Aliyeva, Leila, 2004. Making Cooperation more Visible and more Transparent. İn: The South Caucasus: Promoting Values Through Cooperation. Səh 77-83

¹⁸Elşən Məmmədov, "Azərbaycan və Avropa İttifaqı: sülh və rifah naminə əməkdaşlıq", elmi məqalə / http://azerinfo.eu/old/az/index.php?option=com_content&view=article&id=285:azrbaycan-v-avropa-ttifaq-suelh-v-rifah-namin-mkdalq&catid=1:latest-news

mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 11.198,92 mln ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 8.529,37 mln. ABŞ dolları olmuşdur. 2012-ci ildə Avropa İttifaqı ölkələrinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 41,32 faiz, o cümlədən idxalda 27,66 faiz, ixracda isə 46,84 faiz təşkil etmişdir.

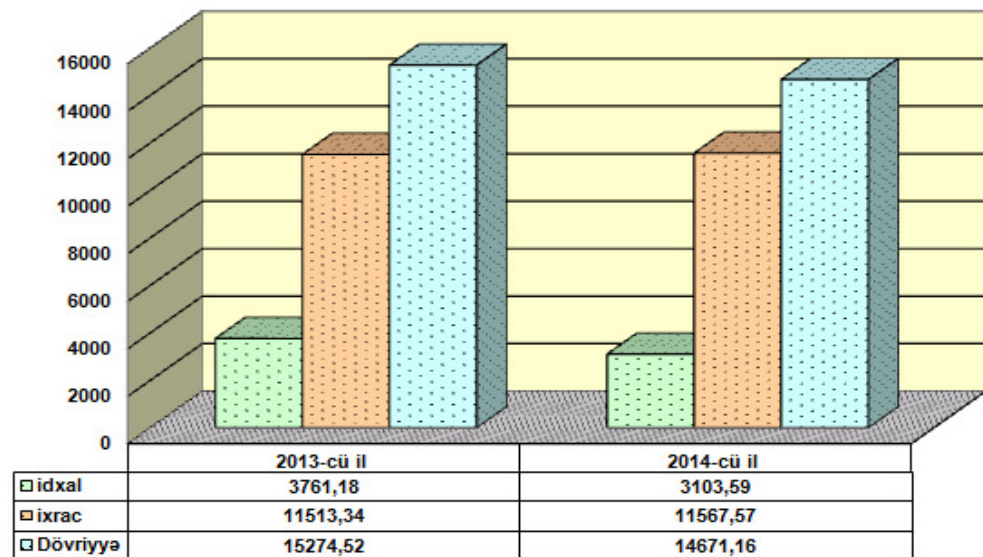
Şəkil 3.1 Azərbaycan Respublikası və Avropa Birliyi ölkələri arasındakı ticarət dövriyyəsi (2013 və 2014-cü illər, mln ABŞ dolları ilə)¹⁹

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı (AI) ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 15.276,18 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 3.762,84 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 11.513,34 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 7.750,50 mln. ABŞ dolları olmuşdur. 2013-cü ildə Avropa İttifaqı ölkələrinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 44,04 faiz, o cümlədən idxalda 35,13 faiz, ixracda isə 48,02 faiz təşkil etmişdir. 2012-ci il ilə müqayisədə, 2013-cü ildə Avropa İttifaqı ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsi 7,56 faiz artmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 14.671,16 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 3.103,59

¹⁹Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi

mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 11.567,57 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 8.463,98 mln. ABŞ dolları olmuşdur. 2014-cü ildə Avropa İttifaqı ölkələrinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 47,30 faiz, o cümlədən idxalda 33,78 faiz, ixracda isə 52,99 faiz təşkil etmişdir. 2013-cü il ilə müqayisədə, 2014-cü ildə Avropa İttifaqı ölkələrinə ixrac 0,47 faiz artmışdır.

Şəkil 3.2 Azərbaycan Respublikası və Avropa Birliyi ölkələri arasındakı ticarət dövriyyəsi (2013 və 2014-cü illər, min ABŞ dolları ilə)²⁰

TRASEKA - "Yeni İpək Yolu" adlandırılan Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Avropa arasında nəqliyyat əlaqələrini inkişaf etdirən proqramdır. TRASEKA Brüsseldə 1993-cü ilin mayında keçirilmiş 8 təsisçi dövlətin ticarət və nəqliyyat nazirlərinin konfransında təsis olunmuşdur. TRASEKA -nın məqsədi hazırda mövcud olan yollara əlavə olaraq Avropadan Qara dəniz və Qafqaz vasitəsi ilə Mərkəzi Asiyaya ən tez və ən ucuz ikitərəfli yolun yaradılmasıdır. 1998-ci ildə TRASEKA üzrə Əsas Çoxtərəfli Saziş imzalanmışdır. Azərbaycan bu layihədə AB-nin əsas tərəfdaşdır. Azərbaycanın coğrafi mövqeyi onu tarixən Avropa və Asiya ölkələri arasında nəqliyyat dəhlizi olmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycanı TRASEKA layihəsindən çox böyük mənfəətlər gözləyir.

²⁰Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi

Azərbaycanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) ilə münasibətləri 1991-ci ilin fevral ayında, hələ respublika SSRİ-nin tərkibində olarkən qurulmuşdur. Hazırda İƏT çərçivəsində bir sıra proqramlar həyata keçirilir. Əsas məqsəd üzv ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və integrasiya proseslərinə kömək etməkdir. Təşkilat çərçivəsində üzv ölkələr arasında bir sıra prioritet sahələr, o cümlədən kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, energetika, ticarət və investisiya üzrə əməkdaşlıq aparılır. Azərbaycan İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı daxilində regional iqtisadiyyatın liberallaşdırılması proseslərində fəal iştirak edir. Belə ki, üzv dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və regiondaxili ticarətin artırılması məqsədilə Azərbaycan 10 müxtəlif sazişə, o cümlədən "İƏT üzv dövlətləri arasında Ticarət Əməkdaşlığına dair Çərçivə Saziş"nə, "İƏT regionunda Tranzit Nəqliyyatı haqqında Saziş"ə qoşulmuşdur. "İƏT regionunda investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında Saziş" Azərbaycan Respublikası tərəfindən imzalanmış, lakin ratifikasiya edilməmişdir.²¹

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ilin dekabr ayından İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) üzvüdür. Azərbaycan Respublikası İKT çərçivəsində keçirilən bütün toplantı və görüşlərdə fəal iştirak edir. İKT Azərbaycan Respublikasını siyasi arenada ən yüksək səviyyədə dəstəkləyir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsi təşkilatın bir sıra qətnamələrində öz əksini tapmışdır. Ölkəmizə zəruri yardımın göstərilməsi məqsədilə İKT çərçivəsində Azərbaycan Respublikasına İqtisadi Yardım haqqında bir neçə Qətnamə qəbul edilmişdir. Bu sənədlərdə üzv dövlətlər və islam qurumları tərəfindən Azərbaycan hökumətinə lazımi iqtisadi və humanitar yardımın göstərilməsi, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Azərbaycana təcili maliyyə və humanitar yardımın təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi kimi əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT) çərçivəsində də iqtisadi integrasiya proseslərində iştirak edir. Azərbaycan Respublikası QDİƏT-in yaradılmasının ilk mərhələsindən başlayaraq təşkilatın

²¹ "2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığına dair arayış", Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi internet saytı / <http://www.mfa.gov.az/?options=content&id=740>

fəaliyyətində, Bosfor Qətnaməsi və İstanbul Bəyannaməsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildən təşkilatın üzvüdür. Bu günə kimi Azərbaycan Respublikası QDİƏT çərçivəsində 11-dən çox müxtəlif rəsmi sənədlərin hazırlanmasında və qəbul olunmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan Respublikası Təşkilatın bir sıra işçi qruplarında, o cümlədən regionda ticarətin liberallaşdırılmasını təmin edən sənədlərin hazırlanması məqsədilə toplanan qrupların iclaslarında fəal iştirak edir. 2005-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikası enerji üzrə işçi qrupun fəaliyyətini koordinasiya edirdi. Azərbaycan həmçinin, Qara Dəniz regionunun inkişaf etdirilməsi və regionda əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi məqsədilə tərtib olunan Qara Dəniz dairəvi avtomagistral yolunun tikintisi layihəsində iştirak edir.

Demokratiya və İqtisadi İnkişaf üzrə Təşkilat (GUAM) 2006-cı il 23 may tarixində yaradılmışdır. GUAM-ın yaranması müəyyən iqtisadi və siyasi səbəblərlə izah edilir. Alyansın yaranması Avrasiya, Transqafqaz Nəqliyyat Dəhlizinin (TRASECA) qurulmasında, həmçinin suverenliyin, ərazi bütövlüyünün qorunması, sərhədlərin pozulmaması, qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq, demokratiya, qanunun aliliyi və insan hüquqlarının pozulmaması prinsiplərini rəhbər tutan sabit və təhlükəsiz Avropanın qurulması üçün bu təşkilata daxil olan dövlətlərin əməkdaşlığının vacibliyi ilə izah olunur. Konkret olaraq bu birliyin əsas məqsədi Avrasiya və Transqafqaz nəqliyyat dəhlizləri layihələrinin reallaşdırılması üçün səylərin birləşdirilməsi və fəaliyyətin koordinasiyası, birgə iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi, ATƏT çərçivəsində, həm NATO-ya münasibətdə, həm də tərəflərin öz aralarında siyasi mövqelərinin birləşdirilməsi, separatizm və regional münaqişələrə qarşı mübarizədə birgə əməkdaşlıq və s. ibarətdir. "Ticarət və nəql etməyə yardım və azad ticarət zonasının fəaliyyəti haqqında" sənəd layihəsinin yerinə yetirilməsi GUAM çərçivəsində ən prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən hesab olunur.

Beləliklə də, yuxarıdakı təhlilə əsasən qeyd etmək olar ki, ixrac yönümlü siyasəti ilə seçilən Azərbaycan Respublikası dünya iqtisadiyyatına uğurlu inteqrasiya etmək məqsədilə istər beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla, istərsə də regional iqtisadi qurumlarla öz iqtisadi əməkdaşlığını daim genişləndirir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Hazırkı şəraitdə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində ənənəvi institutların rolunun yenidən qiymətləndirilməsi, o cümlədən regional əməkdaşlığın, beynəlxalq kapital axınlarının, xarici iqtisadi siyasətin və beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinin yeni tələblərə müvafiq istiqamətləndirilməsi olduqca vacibdir. Bu baxımdan dissertasiya işində məhz yuxarıda sadalanan məsələlər araşdırılma predmetinə çevrilmişdir.

Beləliklə, beynəlxalq təşkilatlar təcrübi cəhətdən dünya təsərrüfatının, xüsusilə iqtisadi qloballaşma şəraitində mümkün olmayan dünya təsərrüfat əlaqələrinin razılaşdırılmasında yeni tənzimlənmə formaları tələb edən mühüm element olmaqla BIM sisteminin strukturuna daxil olmuşdur. Dünya iqtisadiyyatında baş verən müasir qlobal iqtisadi böhran və onun fəsadları göstərir ki, indiki şəraitdə beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi, onun yeni xüsusiyyətlərlə zənginləşdirilməsi aktual problemə çevrilmişdir. Məhdud təbii, insan və maliyyə resurslarına malik ölkələrdə əhalinin zəruri tələbatını ancaq bu resurslara arxalanaraq təmin etmək isə çox çətin məsələdir. Belə bir şəraitdə beynəlxalq əməkdaşlıq, regionlar, ölkələr arasında daimi və fasiləsiz xarakter kəsb edən mübadilə olmadan, əhalinin artan ehtiyaclarını ödəmək praktiki olaraq mümkün deyildir. Bütün bunlar ölkələr arasında beynəlxalq əməkdaşlığın, mövcudluğunu və daima inkişafını zəruri edir, onun mili iqtisadiyyatlar üçün əhəmiyyətini şərtləndirir.

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar dövlətlərarası çoxsahəli razılaşdırılmış məqsədi, daimi orqanı, səriştəsi olan beynəlxalq əməkdaşlıq institutu və beynəlxalq iqtisadi münasibətləri tənzimləmək alətidir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar çərçivəsində ümumi iqtisad və ya xüsusi məsələlər üzrə gərgin danışıqlar gedir, mübahisəli və ziddiyyətli məsələlərin həlli yolları axtarılır və bu təşkilatlara üzv olan dövlətlər arasında münasibətlər yaradılır və inkişaf edir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə öz adından, eyni zamanda təşkilatın üzvü olub beynəlxalq müqavilələrin bağlanması ilə iştirak edən dövlətlər

adından nisbətən sərbəst çıxış edir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar beynəlxalq hüququn subyekti kimi qəbul edilir. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar bir tərəfdən dövlətlərarası münasibətlərin, digər tərəfdən beynəlxalq hüququn subyekti olduğundan, beynəlxalq qanunçuluğun və dövlətlərarası mübahisəli məsələlərin qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin möhkəmlənməsi, inkişafı və həlli üçün əməli rol oynayır. Bütün beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, beynəlxalq müqavilələr əsasında qurulur. Beynəlxalq müqavilələr isə beynəlxalq razılaşmalar və beynəlxalq prinsiplər əsasında formalaşır. Müasir dünyada ağırlıq mərkəzi tədricən çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığa doğru meyl edir. Beynəlxalq iqtisadi hüquq normalarının yaradılması baxımından çoxtərəfli müqavilələrin bağlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz çoxtərəfli müqavilələr beynəlxalq iqtisadi hüququn özəyini təşkil edir.

Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra ilk olaraq diqqət göstərdiyi məsələlərdən biri beynəlxalq iqtisadi əlaqələr və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq olmuşdur. Çünki bu təşkilatlar Azərbaycanın sərbəst bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçidini sürətləndirməyə köməklik etməkdə və keçid dövrü və müharibə şəraitinin ortaya çıxardığı problemlərin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynamaqdadırlar. Azərbaycan Respublikasında 1995-ci ildən iqtisadi islahatların kompleks şəkildə və sistemlik həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Bu proses lap əvvəldən bu gün də daxil olmaqla beynəlxalq maliyyə institutları – Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı və digərləri ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində aparılır. Artıq Azərbaycanın ÜTT-yə üzv qəbul edilməsi üçün danışıqların son mərhələsinə qədəm qoyulmuşdur. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar bir tərəfdən dövlətlərarası münasibətlərin, digər tərəfdən beynəlxalq hüququn subyekti olduğundan, beynəlxalq qanunçuluğun və dövlətlərarası mübahisəli məsələlərin qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin möhkəmlənməsi, inkişafı və həlli üçün əməli rol oynayır.

Ölkənin xarici ticarətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və ixrac potensialının inkişafı, iqtisadiyyatın gücləndirilməsi yolunda əsas istiqamətlərdən biri regional iqtisadi inteqrasiyaya daxil olmaqdır. Artıq bu gün respublikanın iqtisadiyyatı dünya

bazarlarına tam rəqabətqabiliyyətli məhsulun istehsal edib çıxarılması üçün müəyyən imkanlara malikdir. Bu neft maşınqayırması, cihazqayırma, metallurgiya, qida sənayesi kimi sahələrdə, həmçinin neft yataqlarının kəşfiyyatı, dəniz və avtonəqliyyat vasitəsilə yükdaşımaları və s. kimi xidmət sahələrində daha dərin və çevik marketing fəaliyyəti ilə bağlıdır.

İşin yazılmasının və tədqiqatın aparılmasının sonunda hər bir tədqiqatda olduğu məntiqi sonluq kimi aşağıdakı təklifləri vermək istərdik:

1. Azərbaycan öz milli zənginliyinin bir hissəsini geoiqtisadi mühitə verməklə bu mühit üçün resurs mənbəyinə çevrilə bilməz və çevrilməməlidir. O, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda bərabər iştirak etməyə, onun üstünlüklərindən və nailiyyətlərindən istifadə etməyə çalışmalıdır. Ölkənin müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə xarici iqtisadi strategiyası dünya iqtisadi sistemində qloballaşmanın yeni tendensiyalarını ifadə edən geoiqtisadi müəyyənlik prinsipi üzərində qurulmalıdır;

2. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr və bu əlaqələrin səmərəli əsasda inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişafını təmin etmək üçün böyük üstünlüklər verə bilər.

3. İdxalı əvəz edəcək və ixrac orientasiyalı sahələrin məhsulları qarşılıqlı asılı və qarşılıqlı tamamlayıcı olduğundan onların birgə inkişafı təmin edilməli və ixracın səmərəliliyini artırmaq üçün qanunvericilikdə müəyyən dəyişikliklər edilməlidir. Bu dəyişikliklər ilk növbədə vergi sistemində (mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi və s.) və digər tənzimləmə metodlarında aparılmalıdır;

4. Beynəlxalq ticarətdə ölkəmizin mənafeələrinin qorunması, xarici tərəf müqabilləri ilə eyni şərtlərlə ticarət əlaqələrinin qurulması, milli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün əlavə stimulların yaradılması, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və imicinin yüksəldilməsi, Azərbaycan mənşəli malların və xidmətlərin dünya bazarına maneəsiz çıxarılmasının təmin olunması, ölkəmizin ixrac potensialının gücləndirilməsi və ümumiyyətlə ixracın strukturunun

təkmilləşdirilməsi, sağlam rəqabət şəraitində ölkədə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin artırılması baxımından Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

5. İxracın təkmilləşdirilməsi üçün mövcud hüquqi baza daim təkmilləşdirilməli, dövrün reallıqlarını əks etdirən dinamik hüquqi mexanizm, konkret olaraq isə xüsusi proqram işlənib hazırlanmalı, orada ixrac sahələri və onların prioritetləri müəyyənləşdirilməlidir;

6. Ölkələr beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq və eləcə də elmi-texniki əməkdaşlıq etmək yolu ilə öz milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi üçün qarşıya çıxan problemləri həll etməklə istehsalın səmərəliliyini artırmaq, elm və texnikanı daha da inkişaf etdirmək yollarını axtarırlar. Bütün bunlara nail olmaq üçün ölkəmiz beynəlxalq iqtisadi və o cümlədən ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinə və inkişafına çalışmaqla beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən yararlanmalı, beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığını inkişaf etdirməlidir.

7. Cari xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi zamanı ölkənini dünya təsərrüfat sisteminə integrasiyasına önəm verilməli, mövcud ictimai əmək bölgüsü, ixtisaslaşma və kooperasiyalaşmadan çıxış edərək bu siyasət yüksək texnoloji səviyyədə həyata keçirilməlidir.

8. Ölkənin optimal, daxili bazardakı dəyişikliklərə və dünya təsərrüfat əlaqələrinin qloballaşmasının tələblərinə adekvat olan geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşdırılması yalnız bu strategiyanın, ümumiləşdirilmiş şəkildə özündə, həm milli və həm də beynəlxalq münasibətlər sferasında baş verən prosesləri əks etdirən mühüm prinsiplərə əsaslandığı halda daha effektiv olar;

9. Ənənəvi bazarlara malik keçmiş SSRİ respublikaları arasında əlaqələrin səmərəliləşdirilməsi də mühüm rol oynaya bilər. Burada da sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət, energetika, investisiya prioritet istiqamətlər kimi nəzərdə tutula bilər. Ölkənin ixrac potensialının inkişafı, iqtisadiyyatın gücləndirilməsi yolunda əsas istiqamətlərdən biri regional iqtisadi integrasiyaya daxil olamqdır.;

İSTIFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. R. Mehdiyev, “Azərbaycan: qloballaşmanın tələbləri”, Bakı, 2005, s. 335
2. Əli Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı – 2005.
3. Ə. Ə. Bayramov. Regional iqtisadi inteqrasiya. Bakı - 1997.
4. Hacıyev Ş.H., Bayramov Ə.İ., Beynəlxalq iqtisadiyyat. Metodiki göstəricilər, Bakı 2000; M. Məmmədov, E. İbadov. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Bakı – 2008.
5. R. T. Həsənov. İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Bakı – 2009.
6. İrşad Rəhimli. «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin müasir problemləri». B. 2006
7. Ayaz Orucov, Cəlil Kərimov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı 2008
8. Abbas Çingiz Mikayıl o. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Bakı 2005
9. Şahin Mustafayev, “Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri yeni mərhələdə”, elmi məqalə / <http://arxiv.az/az/azerbaijan-news.az/7778314/Azerbaijanin+xarici+iqtisadi+elaqeleri+yeni+merhelede>
10. B. İ. Məmmədخانov, S. A. Mehdiyev, “Müasir inteqrasiya meyilləri və onun qiymətləndirilməsi”, elmi məqalə
11. Şamil Qafarov «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005
12. Məmmədov N., Barxudarov M. İqtisadi təhlükəsizlik. Bakı 2006.
13. Stiqlis J. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı, 2004.
14. H. M. Rəcəbli. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları. Bakı – 2003.
15. Vugar Bayramov, “Azerbaijan’s Accession to World Trade Organization (WTO); Pros and Cons”, Baku, 2010
16. Rza İbadov. Avropa İttifaqının əsasları. Bakı – 2004.
17. İrşad Kərimli Abdul oğlu, Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlərin Müasir Problemləri, Bakı, 2006;
18. Z. Ə. Səmədzadə. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri. “İqtisadiyyat və həyat” jurnalı. Bakı – 1991;
19. D. Ə. Vəliyev. Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı – 1998;
20. A. Ş. Şəkəreliyev. Dünya təsərrüfatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı – 1998;
21. C. Nuriyev. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi. Bakı – 2000;
22. S.H.Abdullayev, G.F.Dadaşeva, C.Ə.Feyzullayev, Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət sahəsində qanunvericiliyinin təhlili, “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı, 2006
23. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkəreliyev “ Keçid iqtisadiyyatı və dövlət ” Bakı 2000;
24. Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşması və inkişafı problemləri. Kollektiv monoqrafiya. Bakı: 2010.

25 M. İ. Bərxudarov “Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyası: yeni konseptual yanaşma”. “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları - III. Bakı, ADİU – 2007;

26 Elşən Məmmədov, “Azərbaycan və Avropa İttifaqı: sülh və rifah naminə əməkdaşlıq”, elmi məqalə / [http://azerinfo.eu/old/az/index.php?option=com_content&view=article&id=285:](http://azerinfo.eu/old/az/index.php?option=com_content&view=article&id=285:azrbaycan-v-avropa-ttifaq-suelh-v-rifah-namin-mkdalq&catid=1:latest-news)

azrbaycan-v-avropa-ttifaq-suelh-v-rifah-namin-mkdalq&catid=1:latest-news

27 “2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığına dair arayış”, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi internet saytı / <http://www.mfa.gov.az/?options=content&id=740>

28 Aliyeva, Leila, 2004. Making Cooperation more Visible and more Transparent. İn: The South Caucasus: Promoting Values Through Cooperation. Səh 77-83

29 Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. – Москва, 2001.

30 Рыбалкин В. Международные экономические отношения.- Москва, 1999, - 503 с

31 Ш. Г. Гаджиев Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев – 2000;

32 «Этапы международной экономической интеграции стран», статья <http://www.grandars.ru/student/mirovaya-ekonomika/ekonomicheskaya-integraciya.html>

33 Лебединец И. Н., «Глобалистика: Энциклопедия», Москва, 2003.

34 Герчикова И. Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. Учеб. Пособие. – М.: Издательство АО «Консалтбанкир», 2001

35 Колесниченко Мария Анатольевна, «Внешнеэкономическая политика Азербайджанской Республики в 1991-2011 гг.», диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Санкт-Петербург, 2012

36 Чешков М.А. 1999. Глобалный контекст постсоветской России.

37 Международные экономические отношения/под ред. Н.Н.Ливенцева – Москва: МГИМО, «Российская политическая энциклопедия», 2001.

38 Основные факты об Организации Объединенных Наций. – Москва: «Весь Мир», 2000.

39 Линдерт П. Х. Экономика мирохозяйственных связей Москва, 1992.

40 Основы торговой политики и правила ВТО. – М.: Междунар. Отношения, 2005.

41 А. П. Киреев Международная экономика. Москва – 2002;

42 М.Портер. Международная конкуренция. Пер.с англ. М.: Междун. отношения, 1993;

43 Ламакин В.К. Мировая экономика, Москва., 1998;

44 Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс): Учебник. - М.: Волтерс Клувер 2004;

45 Октай Эфендиев, Этибар Алиев. Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана. Баку – 2007

Veb saytlar:

1. <http://www.meclis.gov.az> – AR Milli Məclisin rəsmi web ünvanı ;
2. <http://www.president.gov.az> – AR Prezident Aparatının rəsmi web ünvanı;
3. <http://www.economy.gov.az> – AR İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin web saytı;
4. <http://socar.az/> - Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti
5. <http://www.nba.az> – AR Milli Bankının rəsmi web ünvanı;
6. <http://www.azstat.org> – Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin web ünvanı;
7. <http://www.kitab.az> – Azərbaycan Elektron Kitabxanası;
8. <http://www.undp.com/> - BMT – nin İnkişaf Proqramı;
9. <http://www.oilfund.az> – Dövlət Neft Fondu;
10. <http://www.az-customs.net> – Dövlət Gömrük Komitəsi;
11. <http://www.world-bank.org> – Dünya Bankı;
12. <http://www.wto.org> – Ümumdünya Ticarət Təşkilatı;
13. <http://www.imf.org> – Beynəlxalq Valyuta fondu.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı ilk növbədə ölkələrin qarşılıqlı əlaqələrinin genişləndirilməsini tələb edir ki, bu zaman da əsas istiqamətlərdən biri beynəlxalq iqtisadiyyatı tənzimləyən müxtəlif təşkilatlarla əlaqələri genişləndirməkdən ibarət olmalıdır. Cəmiyyətin inkişafının bütün dövrlərində beynəlxalq təşkilatların rolu inkar olunmazdır. Beynəlxalq təşkilatların əsas məqsədi ölkələr arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, azad bazar iqtisadiyyatına keçid məqsədilə az inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi inkişaf və yenidənqurmanı müdafiə etmək, maliyyə sabitliyini qorumaq, dünya ticarətini çoxtərəfli, bərabərhüquqlu əsasda genişləndirmək, qarşılıqlı maraq doğuran məsələlər üzrə müvafiq layihələr hazırlamaq, maliyyə və dünya ticarətini çoxtərəfli, bərabər hüquqlu əsasda genişləndirmək, nəzərə alınmaqla əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini və mexanizmini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası dövlətlərarası beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin çoxtərəfli əsasda tənzimlənməsini təmin edən beynəlxalq müqavilə və sazişlərlə qoşulmaqla beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlarla aktiv əməkdaşlığını qurdu və bu əməkdaşlığı inkişaf etdirdi, həmçinin xarici siyasətində çoxtərəfli əsasda beynəlxalq ticarət - iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazasının formalaşmasını təmin etdi və bu istiqamətdə özünün istinad nöqtəsini tapmış oldu.

Dissertasiya tədqiqatının predmetini dünya təsərrüfat əlaqələri ilə bağlı yeni tendensiyalar, çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların çoxtərəfli tənzimləmə fəaliyyətinin və mexanizminin, həmçinin Azərbaycanla beynəlxalq təşkilatlar arasındakı əməkdaşlığın hüquqi tənzimlənməsi istiqamətləri və problemlərini müəyyənləşdirilməkdən ibarətdir. Tədqiqatın obyektini isə dünya təsərrüfat əlaqələri və Azərbaycan Respublikası ilə beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar arasındakı münasibətlər, həmçinin onunla bağlı digər proseslər təşkil edir.

Dissertasiya tədqiqatının məqsədi beynəlxalq – hüquqi və çoxtərəfli tənzimlənmə sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolunu müəyyənləşdirmək, bunun əsasında beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən çoxtərəfli

tənzimləmə mexanizminin mövcud vəziyyətini və onun aktual problemlərini üzə çıxarmaq və Azərbaycanın dünya təsərrüfatı ilə münasibətlərinin tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolunun xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyətində iştirakının, həmçinin bu təşkilatlarla münasibətlərinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi və bu münasibətlərin hüquqi təminatı məsələlərinin öyrənilməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının işçi materialları və sənədləri, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, xüsusilə də Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Xarici İşlər Nazirliyinin müxtəlif statistik və normativ – metodiki materiallar, bir sıra seminar və konfransların sənədləri, elmi araşdırmalar və digər elmi ədəbiyyatlar təşkil etmişdir. İşin nəzəri – metodoloji bazasını beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlar haqqında alimlərin tədqiqatları, elmi yanaşmalar, müasir iqtisadiyyatda çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların roluna, fəaliyyətlərinin prinsiplərinə dair yerli və xarici iqtisadçı alimlərin əldə etdikləri nəticələr təşkil etmişdir.

Dissertasiyada iqtisadi əməkdaşlığın dövlətlərarası və beynəlxalq–hüquqi tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri və alətləri müəyyənləşdirilmiş, iqtisadi əməkdaşlığın tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarının yaranmasının nəzəri əsasları geniş tədqiq edilmiş, çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsi sistemində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rolu öyrənilmiş və təsnifatı aparılmış, iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində beynəlxalq ticarət əlaqələrinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirən təşkilatların fəaliyyəti tədqiq edilmiş, beynəlxalq maliyyə - valyuta münasibətlərinin çoxtərəfli hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəaliyyətinin əsasları öyrənilmiş, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin müasir vəziyyəti tədqiq edilmiş və tənzimlənməsinin hüquqi təminatının kompleks təhlili aparılmış, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığının əsas istiqamətləri araşdırılaraq, mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş, əməkdaşlığın hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri araşdırılmışdır.